

P 23301

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

1986 FEB 18

9

BUDAPEST

1984

P 23301

**NÉVTANI
ÉRTESÍTŐ**

9

**BUDAPEST
1984**

N É V T A N I É R T E S Í T Ő
A Névkuatató Munkaközösség időszakos kiadványa

Szerkesztik: Hajdú Mihály és Mező András /felelős szerkesztők/
valamint Hegedűs Attila, Ördög Ferenc és Pesti János
/a szerkesztőbizottság tagjai/

9. szám. Szerkesztésében közreműködött: Pesti János
Megjelent a Janus Pannonius Tudományegyetem támogatásával

ISSN 0139-2190

Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsopord
N é v k u t a t ó M u n k a k ö z ö s s é g e

TARTALOM

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

Décsy Gyula: Pozsega és Pozsgai~Posgai	5
Szabó T. Ádám: Magyar-román-német párhuzamos helynévadás: Kolozsvár~Cluj-Napoca~Klausenburg	7
Barabás Irén: Fejér megye helységneveinek rendszere	11
Solymár Imre: Változó vizek -- változó víznevek. Adalékok a Völgysegi-patak /Határárok, Hutékróve/ névélet- tanához	19
Vincze László: Új módszer az utcanévek vizsgálatára	23
Hajdú Mihály: A Garam--Ipoly közének személynevei a XV--XVI. században /I./	31
Virág Gábor: A kishegyesi családnevek jelentéstani rendszere	54
Reuter Camillo: A birtokosképzővel ellátott apanév mint családnév	69
Schubert András és Toma Olga: A névkincs becslése a keresztnevek előfordulási gyakorisága alapján	72
Nagy Miklós: Vas Gereben névadásáról	81
Mayer Klára-Irén: A magyar szólásokban és közmondásokban előforduló tulajdonnevekről	83

V I T A

Reuter Camillo: Egy „Mérgecs” tanulmány	86
Solymár Imre: Mérgecs vízen a „Mérgecs hídjá”	91

S Z E M L E

John Field, English Field-Names. London, 1982. XXX + 291p. /Hajdú Mihály/	98
Dr. Bodnár Béla, Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei. Szeged, 1983. 252 p. /Posgay Ildikó/99	
Pethő Zsoltné Németh Erika, Szentendre utcanévei. Szent- endre, 1983. 215 lap, 1 térk. /Hajdú Mihály/	101
Barthas József, Pusztina személynevei /Kőhegyi Mihály/	106

Könyv a finn gyermekek neveiről. Eero Kiviniemi, Rakkaan leppen moret nimet. Suomalaisten etunimet ja nimen- valinta. Weilin + Göös Kiadó. Espoo, 1982. 376 lap /Szabó T. Ádám/	108
--	-----

M Ű H E L Y

Vincze László: A XV. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus- ról	115
Mohr Miklós: Névtani adatok az Aluta számaiban. Aluta I--XIII. /1969--1981/	119
Király Lajos: Névtani jellegű írások a Somogy megyei idő- szakos kiadványokban	122
Fülöp László: Névtani dolgozatok a kaposvári tanítóképző főiskolán	127
Farkas Ferenc: Befejeződött a földrajzi nevek gyűjtése és ellenőrzése a jászberényi járásban	132
Megjelent a Baranya megye földrajzi nevei I. /1055 lap/ és a Baranya megye földrajzi nevei II. /1280 lap/	133

F I G Y E L Ő

Reuter Camillo: Sátánjárás, Nabukodonozor	135
Solymár Imre: Az utcanévadás „vezér-példája” 1831--32-ben: Buda városa	137
Solymár Imre: Palánkai utazó Pesten. „Bábelben vélém magamat”	138
B-d.: Egy gyűjtés sorsa	139
-er -os: Új utcanévek Vásárosnaményban	140
Chauyal Regime: Tallérossy Zebulon lányai	140
Balázs Géza: Új keresztnév született	141
- hm - : Tíz gyermek/név/ egy családban	142
mi- la- : Andris	142
H. M.: A katonai ragadványnevekhez	143
Tóth József Farkas: Írók, költők a nevekről, a névadásról. II. Hornyik Miklós: Emil és az exporthősök	143
Mizser Lajos: XIX. század eleji állatnevek	149
Hajdú Mihály: Egy állatorvos megfigyelései az angol állatnévadásról	150
-m r-: Apám kedvenc lova	151
H. M.: A balatoni vitorlásnevekről	151
S U M M A R Y	153

TANULMÁNYOK

CIKKEK

ADATOK

POZSEGA ÉS POZSGAI ~ POSGAI

Kevés olyan név van a magyarban, mely esetében MELICH JÁNOS oly egyértelműen állott volna ki a szláv eredet mellett, mint a Pozsega esetén /Honfoglaláskori Magyarország 95—6/. E nevünket a szláv požega 'Brand, Feuer, Rodung, Rodeland; égett írtásföld' szóból magyarázza /vö. žagati 'éget'/, mely ilyen alakban manapság csupán az oroszból és a lengyelből mutatható ki. MELICH azonban minden különösebb latolgatást mellőzve föltételezett egy délszláv *požega /i. h. 96/ alakot. Ilyen adat azonban a délszlávból mindezideig nem került elő. MELICH tekintélyének köszönhetően a magyar szlavisták ezt a névfejtést nem kérdőjelezték meg; mind KNIEZSA, mind pedig MOÓR és KISS LAJOS egyszerűen átvette /FNESz. 523/. Megjegyzendő, hogy a történeti Magyarország területén Krassó-Szörény megyében is volt Pozsega nevű helység /vö. MELICH, .96/; fontos továbbá, hogy Pozsgai:Posgay: Pozsgay stb./ olyan magyar családnév, amely *Pozsegai alakban nem fordul elő. A régi magyar forrásokban /Anonymusnál, a Bécsi Képes Krónikában stb./ főleg a Pozsoga, Pozsga stb. formákban olvasható helynévi alakváltozatok fordulnak elő. Olyan alakváltozatok, amelyekben -e- is szerepel csupán CSÁNKINál találhatók /I. m. 95/, ezek forrásait érdemes volna alaposabban megvizsgálni az eredeti okmányok alapján.

*Németül megjelent: UAJb. LV 1983 , 35--6.

A Pozsega név helyes etimológiája „Kolumbus tojása”, csupán azon csodálkozom, hogy eddig senkinek sem jutott eszébe: ugyanazon név -ka kicsinyítőképzős alakjáról van szó, amelyből a Pozsony nevet is képezzük. A tőalak a Pos ~ Pozs Pos ~ Pož ~ Posch nem más, mint a Paulus név csonkított alakváltozata (vö. UAJb. LIV (1982), 111). A k ~ g hangváltozás zs-t követőleg szabályos hasonulás eredménye (vö. MOZSGÓ UAJb. LIII (1980), 71). Eredetileg a helyes névalak (mai helyesírás szerint) Pozsga volt; Pozsega másodlagos, mely szóközi e-jét a szerbhorvát požeg 'tűzzel írtott föld' hatására kapta (mivel Szlavóniának a lakossága mindig beszélt részint szerbhorvátul is). A szerbhorvát požeg mégsem lehet e név forrása, hiszen egyszerű jelentéstani okokból e közszo nem válhat személynévvé (emellett a hangfejlődés sem ezt az elméletet támogatja). Ha a szerbhorvát požeg lenne a helynév forrása, akkor *Požgovo vagy valami ehhez hasonló lenne elvárható, ez az alak azonban hiányzik. Abból kell tehát kiindulnunk, hogy valamikor Szent István király korában egy Pozsga nevű magyar ispán vagy hivatalnok élhetett, ki Pozsgavárát (ebből később Pozsegavár lett) alapította, s róla nevezték el ezután az egész megyét is. Meg kell itt említenem, hogy a Pósa név, a Pál becealakja, hely- és családnevekben a magyarban a mai napig megvan. Véleményem szerint a mai Pozsgay, Posgay stb. nem helynévképzővel keletkezett alakok, hanem patronymikumok: Pozsga fia (eredetileg tehát mintegy *Pozsgáé). Az igen kedvelt -i/-y eredetképző zavarta itt meg a kutatókat. Ezt a névtípust a magyar névkutatók nem vizsgálták eddig eléggé meg, s. magam külön cikkben igyekszem majd foglalkozni e kérdéssel. Igen valószínű, hogy sok -i/-y végű magyar családnév, melyet helynévi eredetűnek tartanak, apanévi eredetű. Különösen akkor, ha a tőszó helynévként nem vagy csak jelentéktelen helyek jelölésére fordul elő. (Pl. Garai, Istváni, Gelléri, Dobi, Berecki, Andrássy, Barcsai, Tamási, Janki stb.) Mivel a Pozsega név végső soron a Paulus-ra vezethető vissza, remélhetőleg megkímélnek engem középeurópai kollégáim attól a vádtól, hogy ez etimológiával magyar nacionalista érdekeket képviselek.

Pos ~ Poz ~ Posch nem csupán magyar név, hanem éppúgy lehetett német és szláv is; a középeurópai népek közös, latinban gyökerező kultúrhagyatéka. Ezenkívül a szerbhorvátok azzal, hogy a Poska ~ Pozsga nevet népetimológiás úton a požeg szavukkal társították, igen korán szerepet játszhattak a Požega ~ Pozseg(a) helynévi alakváltozat kialakításában. Minden esetre a név eredetileg jellegzetesen magyar névadási mód eredménye: személynév — minden további képzés nélkül — helynévvé válik. Egy egész sor más magyar megyeelnevezés sorába jól beleilleszthető. Olyan megyeelnevezések ezek, amelyek a történeti Magyarország nyugati és déli határterületein hasonló elv alkalmazásaként jöttek létre: Valkó, Zágráb, Vas, Sopron, Moson, Pozsony, Trencsén, Árva. Mindezek a nevek nem a tájjelleg vagy térszíni forma figyelembevételére keletkeztek (ahogyan azt MELICH és számos követője vélte), hanem olyan személynevekből alakultak, amelyek jórészt (s ez áll még a Zágráb névre is talán — Vö. UAJb. LIV, 109) keresztény-latin eredetűek, és csupán kis mértékben (a névadási rendszer mértékében) nevezhetők a magyar etnikai teremtőszellem szüleményének. Meg szeretném még említeni azt is, hogy az ismert angol családnév: Posey ugyancsak a régi Paul(us) név egyfajta becealakjának tekinthető, s így töve etimológiailag azonos a magyar Pozsgai, Pozsony névvel.

DÉCSY GYULA

MAGYAR-ROMÁN-NÉMET PÁRHUZAMOS HELYNÉVADÁS: KOLOZSVÁR ~ CLUJ-NAPOCA ~ KLAUSENBURG

Magy. Kolozsvár, korábban Kolosvár; rom. Cluj, korábban Cluș; ném. Klausenburg, erdélyi szász név: Klausenburich, középkori latin: Claudiopolis, római név: Napoca.

Adatok: 1183: Clusiensis comes, 1213: castrans de Clus, castrum Clus, 1214: iobagiones de ecclesie de Clus, 1235: civis Clusiensis (Suciu 1967: 158), 1241: Claudiopolis (Wagner 1977: 212), 1275: Kuluswar, 1280: Culuswar, 1294: Clusewar,

1297: Cluswar, 1299: Klusuar, 1315: Clusuar, 1348: Clusenburg, Clusenbvrg, Clusenberch (Csánki 1913/5: 311), 1350: Koloswar, Clusuar, 1365: Kaluswar, 1391: Kolosuar, 1392: Cluswar, 1400: Calusvar, 1405: Clausenburk, 1473: Clawsenpurg, 1478: Cluj, 1507: Kolloswar (Suciu 1967: 158), 1528: Colo(war, Claußenburg (Lazarius/Reprint Budapest 1982), 1573: Claudiopolis, 1594: Colosbar (!), 1733: Claudiopolis, 1808: Klus, 1854: Kolozsvár, Klausenburg, Cluș (Suciu 1967: 158), 1895: Kolozsvár, Klausenburg, Clusiu (Pallas 10: 695), 1977: Klausenburg, Clusenbergr, Cluj-Napoca, Kolozsvár (Wagner 1977: 212).

Kolozsvár magyar nevét az ómagyar *Kulus személynévből magyarázhatjuk. E névtípus az Árpád-korban a magyar nyelvterület különböző részein jelentkezik. Kolos-Hradistye eredeti, az 1100-as évekből adatolt neve Kolos volt (Mező 1982: 154), 1379-ben pedig Jacobus Kolos Komárom megyében Bana és Árpafalvakat birtokolja. A történeti Magyarország egyik legrégibb apátsága a Nyitra megyébe lévő Kolos falujában van (Pallas Lex. 10: 689). A ma már közigazgatásilag Kolozsvárhoz tartozó Kolozsmonostor nevét már az Árpád-korban említik. Apátság és egyben hitelesítőhely 1222: Monasterium b. Marie de Clus (Wagner 1977: 212), 1288: Abbas de Kulsmunustra (Csánki 1913/5: 307). E névtípusra a legrégibb adatunk 1177-ből Kolozsvármegye neve: Comitatus Kolosensis (Wagner 1977: 210). Egyes adatainkban a szóeleji mássalhangzótorlódás az idegen ajkú feljegyzők számlájára is írható: anyanyelvük nyelvi felépítését a magyar szavak lejegyzése során is követték. A Kulus ~ Kolos név hangtestének fölépítése megfelel az Árpád-kor magyar eredetű neveinek fölépítésével. Például: a P e t u r személynév mássalhangzó-magánhangzó C V C V C szerkezetével, vagy a következő helynevekével: K a p u s , G y é r e s , T e m e s , V á r a d , S e b e s , T e l e k , H u n y a d stb. C V C V C

Az összetett Kolozsvár névalak utótagja, a -vár iráni jövevényszó a magyarban, már 1015-ből adatható. Biztosan állíthatjuk, hogy csakis 896 előtt kerülhetett a magyar nyelvbe. Írásmódja azért is mutat (-uar : -war : -bar) nagyfokú

változatosságot, mert még az Árpád-kor utolsó szakaszában is minden valószínűség szerint a -vár szavunk megfelelőjét bilabialis w-vel ejtették (vö. TESz 3: 1090 és Bankó 1980: 72--76). A Kalas ~ Calus előtagú XIV. századi adataink a kolozsvári a-zás igen korai bizonyítékai. Az o > a megfelelésre eddig 1571: varas (Szabó T. 1981: 24) és 1592: Adayabeli (SzT 1: 103) adatunk volt. E nyelvi jelenség a törzsökös Kolozsváriaknál mind a mai napig megfigyelhető.

Kolozsvár kettős^(neve) Cluj-Napoca, e formájában 1974-ben született (Kiss 1978: 350). A névalak előtagja, a Cluj ebben a formájában újkeletű (az 1478-as Cluj adat azért is kérdéses, mert még a múlt században is Kolozsvár román neve Cluş illetőleg Cluşiu volt). Ha elfogadjuk e név német eredetét, akkor összefügghet a középfelnémet kluse 'Klause, völgyzáró gát' szóval (vö. Kniezsa 1943: 228). Ugyanígy szóba jöhet a személynévi eredet, hiszen a románban van Clos családnév. Ezesetben is azonban német közvetítéssel kell számolnunk (vö. ném. Kloss Jordan 1983: 136). Az sem lehetetlen, hogy egy — esetleg német közvetítéssel — az erdélyi szlávba bekerült *Kluš személynév szolgálhat további etimológiai kutatások alapjául (vö. Kiss 1978: 350). Mivel a korai középkor folyamán német telepések jöttek e vidékre, a román név közvetlenül az erdélyi szászokból is magyarázható. Megnehezíti a kérdést, hogy az erdélyi szászok eredete még végérvényesen nem tisztázott. Erdélybe valószínűleg a német nyelvterület legkülönbözőbb részeiről telepedtek be. Így még az is elképzelhető, hogy a középfelnémet Klūs 'Engpas, Talenge; völgyszűkület' átvétele folytán keletkezett a román Cluş (az erdélyi szászok betelepüléséről vö. Rein 1983: 192--224). A Klus a svájci németben ma is élő szó (Wahrig 1974: 2061). Nem tartom szükségesnek, hogy a román Cluj helynevet és a magyar Kolos személynévet etimológiailag összekapcsoljuk. A magyar név talán hangalakjával ösztönzőleg hatott egy hasonló hangalakú, de egészen más etimológiájú német és román név kialakulására.

Klausenburg Kolozsvár német neve. A név előtagja Klaus igen elterjedt német személynév, a Nicolaus becéző alakjából keletkezett (vö. UAjb. 1978/50: 49--52). Ha elfogadjuk Kolozsvár német nevének köznévi etimológiáját, azaz a középfelnémet klûs 'völgyzáró gát' szóból való eredeztetést, akkor a Klausenburg népetimológiával keletkezett másodlagos fejleménynek tekinthető. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a latin Claudio-polis, a Klausenburg tükörfordítása igen későn adatolható megbízhatóan (az 1241-es adatot századunk elején már MÁKI megvizsgálta és megbízhatatlannak találta, csupán az 1500-as évek Claudiopolis adatai megbízhatóak (vö. Csánki 1913/5: 310). WAGNER sajnos nem használta CSÁNKIt, csupán SUCIU igen értékes (de egyes esetekben nem megbízható) munkájával dolgozott, mivel ő már CSÁNKIt felhasználta. Az erdélyi szászok ismerik azonban a Kloos ~ Kloss személynévet is (vö. Keinzel-Schön 1976: 346). Ez lehet a magyar Kolos német megfelelője, de lehet a Nicolaus név eredetileg népnyelvi becealakja is. Ennek kiderítése és a 'olozsvár ~ Cluj ~ Klausenburg nevek különböző alakjaival való egybevetése további etimológiai kutatások föladata. Itt kell megjegyezni, hogy a Mezőségen föllelhető Kallos (!) ~ Kalos (!) ~ Kallós névtípus népetimológiával is keletkezhett (az első szótagbéli a-zás éppen Kolozsvárott és környékén — így a Mezőségen is — igen erős). E feltételezést azonban csak történeti adatok erősíthetik, vagy cáfolhatják meg.

Kolozsvár római kori neve Napoca. E névalakot ma a város hivatalos Cluj-Napoca és a ritkábban használt Kolozsvár-Napoca névalakjai őrzik. Napoca municipium volt, s körülbelül a mai kolozsvári Óvár helyén lehetett (Szabó T. 1981: 9).

A három erdélyi nemzet párhuzamos helynévadását illetően Kolozsvárott a következőket állapíthatjuk meg: a Kolos név a vármegye nevéként már 1177-ből adatolható. Jól beleillik a magyar eredetű nevek rendszerébe. A román név legkönnyebben az erdélyi szászból magyarázható. A szász név vagy köznévi eredetű, vagy személynévből keletkezett. A magyar legfeljebb a

népetimológia szintjén hathatott a németre, s igen valószínűleg hatott is. Az új román név előtagja német jövevényelem, utótagja az ókori római név felelevenítése.

SZABÓ T. ÁDÁM

FEJÉR MEGYE HELYSÉGNEVEINEK RENDSZERE

Ez az írás első változatában szemináriumi dolgozatnak készült. Amikor tavaly az ELTE másodéves hallgatójaként témát kellett választani egy magyar nyelvészeti dolgozat megírására, szülőföldem, Fejér megye helységneveinek vizsgálatánál állapodtam meg. Érdekelt „a nevek világa”, története, eredete, változása. Mivel csak most kezdtem az ismerkedést a névtannal, olyan területet választottam, ahol már születtek mintául szolgáló feldolgozások, ugyanakkor szükség van a további, hasonló típusú részlettanulmányokra is. Elsősorban ÜRDÜG FERENC, Helységneveink keletkezés módjáról. Zala megye helységnevei alapján. (Bp., 1980. — Ugyanez a mű megközelítően azonos szöveggel megjelent a Magyar Névtani Dolgozatok 12. számaként is 1981-ben.) és JUHÁSZ DEZSŐ, Veszprém megye helységneveinek rendszere. (Bp., 1981. In: MNyTK. 160. sz. 253—63) tanulmányára támaszkodtam. JUHÁSZ írja bevezetésében: "KISS LAJOS kiváló könyvének (Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1978.) elkészültével megnyílt a lehetőség arra is, hogy akár a magyar névadás egészére, akár kisebb területekre vonatkozóan rendszerszerű vizsgálatokat végezzünk. A helyi érdekű összefoglaláson túl a kis egységek (megyék, tájak) névadásának leírása egy későbbi összehasonlító tipológia alapjait rakja le" (i. m. 253).

Az előbbieken leírtak együttesen indokolják azt, hogy nem változtattam a rendelkezésre álló tipológiai kereten, s az anyag közlésének módja is megegyezik az idézett tanulmányokéval. Csupán azt jegyzem meg, hogy az egyes nevekre vonatkozó névtörténeti, etimológiai megállapítások kivétel nélkül

a FNSz.ből valók, illetve annak álláspontját tükrözik. Az összetett nevek egyes részeit aláhúzás és zárójelek különítik el egymástól, attól függően, melyik tagot kell az adott helyen névtanilag minősíteni.

A jövőben szeretném ezt a munkát folytatni, és az elkészült leírások anyagát más megyék névadásával összevetni. Az összeállt kép részletesebb elemzésének is akkor lesz igazán értelme.

I. Magyarok adta nevek

1. A névadás indítéka a táj (domborzat, vízrajz, növény- és állatvilág stb.), illetve a tájban levő valamilyen emberi létesítmény.

a/ Nyelvi eszköz a tájra, létesítményre utaló közszó, közszót tartalmazó összetétel. -- A Bicske (1270--79: Bykche) hn. alapjául a bik(k) 'bükkfa' erdő ' -cse képzős származéka szolgált. Bodajk (1150 k./13--14. sz.: ad montem Bodoctu): a község mellett elterülő Bodok-hegy neve vonódhatott át a településre, de az átvonódás fordított irányú is lehet. Csókakő (1229): a Csóka-hegyen épült Csókakő vára; neve a váraljai településre is átvonódott. A helynév előtagja a csóka madárnév, utótagja a kő 'sziklás hegy', amely gyakran szerepel hegyi várak nevében. /Fehérvár/csurgó (1227: Csorgo): a csurgó csurgó 'forrás' főnévből keletkezett. A falu egy forrás mellett létesült. Kajászó (1271: Keveozou): az elhomályosult összetétel előtagjában a kő főnév teljes töve (keve-), illetve a belőle képzett régi Keve személynév rejlik, utótagja pedig az aszó 'völgy' jelentésben. Kincsesbánya (1903: Kincses) előtagja a közeli Kincses-hegy nevéből vonódott el. A hegy onnan kapta a nevét, hogy keleti oldalánál nagy mennyiségű Szent László pénze található ("így hívják egy kihalt egysejtű állat /Nummulites/ érme alakú, kövesült vázait"). A helynév utótagja a bauxitbányászattal kapcsolatos. A község előző neve Gúttamási volt. Kőszárhegy (1864: Szárhegyi szőlőhegy): a Szárhegy helynév a 'kopasz hegy, tar hegy' jelentésű Szár-

-hegy-ről vonódott át a településre. A Kő- előtag a kőfejtéssel kapcsolatos. Sukoró (1495: Sokoro) alapszava a sokorú 'tekergős' melléknév 'domboktól és völgyektől át- meg átszel- delt terület' értelmében. /Szabad/hidvég (1344: Hydwegh): a Sion átvezető híd végének környékére utal. Szár (1326/27/1383: Zaar): a régi szár 'tar, kopasz' melléknévből (l. fentebb a Szárhegy-ről mondottakat). Pusztaszemélynévből is keletkezhetett. Székesfehérvár (1055: feheruuaru rea): a Fehérvár utótag fehér kőből épült várra utal. „Az Árpád-kor elején a kőből való építkezés általában az uralkodóra volt jellemző, s ezért a fehér kőből emelt, esetleg fehérre is meszelt épületekhez a nagyszerűség, kiválóság, előkelőség, nemesség képze- te kapcsolódott. A Székes- előtag tkp. értelme 'királyi székhelyül szolgáló'.”

b/ A nyelvi eszköz a tájra, növénytakaróra, állatvilágra utaló közszó -s képzős származéka. -- /Magyar/almás (1329: Almas), /Rác/almás (1193: alma): az Almás helynevek olyan helyre utalnak, ahol a névadás idején sok volt az alma (vadalma). /Pusztaszemélynév 1863: „Fáncs, Bacs, Őrs és Egres pusztákkal” , /Sár/egres (1397: Egres superior): az Egres helynevek az éger főnévnek éger változatából képződtek, jelentésük 'égerfaliget, égerfaerdő'. /Mező/szilas (1564: Mezezylas): a szil főnév származéka, jelentése 'szilfával benőtt hely'. Seregélyes (1258): olyan helyre utal, ahol a névadás idején sok volt a seregély.

c/ A nyelvi eszköz a tájra utaló közszó + -d képző. -- Sárospatak (1300) a sár 'ingovány, mocsár' főnévből képzett sáros melléknév származéka.

d/ A nyelvi eszköz a tájra, építményre utaló közszó + -i képző. -- /Bakony/kúti (1424: Kwthy): a kút főnév származéka. A vidék vízben szegény, ezért az itteni kútnak nagy volt a fontossága. Ercsi (1222 k.: erchy): az ér 'kis folyóvíz' -cs kicsinyítő képzős származékából.

A táj jellegére utaló jelzőket az összetett nevek előtagjaiban is találunk pl. Mezőszilas, R. Káposztásnyék stb.

2. A névadás indítéka a letelepült (v. letelepített) első lakosok nemzetisége, származása, törzsi eredete.

a/ A nyelvi eszköz népnév. -- Besnyő (1405: Besenew); Káloz 1326: Kaluz : a káliz 'izmaelita' népnévből keletkezett. /Nádasd/ladány (1283: Ladan): a Ladány helynévben valószínűleg egy iráni népcsoport neve rejlik.

b/ A nyelvi eszköz törzsnév. -- Jenő (1257: Jienu), /Kápolnás/nyék (1632: Káposztás Nyek), /Sár/keszi (1337: Ke-zuo). Törzsnevekre jellemző elszórttságban jelentkeznek az országban, de nem törzsnevek a Berény-ek: /Csák/berény (1358: Chakberen), /Lovas/berény (1302/1419: louazberen). -- Nemzeti-ségre utaló elemeket az összetett helységnevek előtagjában is találunk (1. az utolsó fejezetet).

3. A névadás indítéka a letelepült lakosság foglalkozása. A nyelvi eszköz foglalkozásnév. -- A Csősz (1193: Chewz) helynév fejedelmi szolgálónépek településére utal. A főnévnek az Árpád-korban '(királyi) kikiáltó, hirdető' volt a jelentése.

4. A névadás indítéka a birtokos megnevezése.

A/ A birtokos megnevezése személynévvel.

a/ A nyelvi eszköz puszta személynév. -- A Fejér megyei helységnevek között ez a névtípus szerepel a legnagyobb arányban. Hasznosnak találtam eredet szerint csoportosítani őket, bár elég sok még a bizonytalan etimológia. M a g y a r e r e d e t ű személynévekből: Adony (1332--7: Odon), /Alcsút/-doboz (1424: Doboz), Etyek (1469), Balinka (1193: Boinca), Pátka (1275: Patka), Füle (1002/1257/1772: Fyley) alapjául szolgáló személynév vagy a Fülöp ~ Filep személynév rövidülésses alakja, vagy pedig a fül ~ fil testrésznévből keletkezett. Gyűrő 1340: Gyrou : a helységnév alapjául szolgáló személynév talán a gyúr ige folyamatos melléknévi igeneve, amely nagyon erős embert, „vasgyúrót” jelentett. Iváncsa (1270/1291: Iwanch), /Sár/bogárd (1459: Bogard), /Szabad/battyán (1326: Bathyan), Vereb (1330): a személynév alapja a veréb ~ vereb madárnév; Nagykarácsony (1537: Karachonzallas): a személynév + szállás típusból került ide a községösszevonáskor alkalmazott hivatalos névadással. („1952-ben Előszállásnak Kiskarácsonyszállás /1863: Hnt. 438/, Nagykarácsonyszállás /1863:

Hnt. 568/ stb. nevű községrészből, továbbá Alap lakatlan területrészéből Nagykarácsony néven községet alakítottak.") A Nagy-jelző miatt a községnev csak megszorítással sorolható ebbe a csoportba. Ugyancsak kategóriaváltással került ide Hantos (15. sz. eleje: Hantos egyháza -- legalábbis több névváltozata élt). -- N é m e t e r e d e t ű személynevekből: Dég (1138/1329: Dequ), Enying (1138/1329: Eneg), Isztimér (1193: Stamer), Mány (1321: Man), Perkáta (1417: Ketpolkárt), Vál (1269: Waal). -- S z l á v e r e d e t ű személynevekből: /Al/csút/doboz/ (1222/1550: Shut), Baracs (1293: Boroch), Bodmér (1311: Budmer); Csabdi (1274: Chopol): az eredeti névváltozatból a Csabdi alak végződéscserével jött létre a -d képzős helynevek mintájára. /Fel/csút (1222/1550: Shut), Gárdony (1372: Gardon), Moha (1243/1248: Moha), /Nagy/veleg (1230: Velg), Iszka/szentgyörgy/ (1193: Izca), Pákozd (1150 k.: iuxta montem Pacostu), Zámoly (1193: Zamor). A Gánt (1662) helynévben is egy szláv eredetű Gan személynevet kereshetünk, de ez igen korán a magyarba kerülhetett, és magyar -t kicsinyítő-becéző képzővel kiegészülve vált -- pusztá személynévként -- helységnévvé. -- T ö r ö k e r e d e t ű személynevekből: Aba (1334), Alap (1055: oluphel rea), Csór (1330: Choor). Talán török eredetű személynevek -s és -ta kicsinyítőképzős származékai vannak a Tordas (1235: Turdas) és Vajta (1150 k./13--14. sz.: Boyta) nevekben is. -- L a t i n e r e d e t ű személynévből: Mór (1193: Mour). -- A személynév eredete b i z o n y t a l a n: Cece (1339/1353: bissenus de Ceché), /Pusztasza-bolcs (1302: Zabouch), /Vértes/acsa (1330: Felacha); Tác (1560).

b/ A nyelvi eszköz személynév + -d képző. -- Pázmánd (1459: ? Paznan): az elsődleges névváltozatból n : n > m : n elhasonulással és a -d képző hozzátoldásával alakult ki a ma használatos névváltozat. Tabajd (1231: Thuboyd).

c/ A nyelvi eszköz személynév + -hida, -vár a, -tag. -- Úrhida (1009/1295 k.: Hurhida): egy Úr-nak hívott, vagy esetleg ragadványnévvel Úr-nak mondott személy birtokán levő híd-dal kapcsolatos. Csákvár (1231: Chakuara) első eleme nemzet-ségnév. „Csákvár volt a középkori Csák nemzetség egyik leg-

ősibb birtoka." /Kis/apostag (1469: Apostag): elhomályosult összetétel, előtagjában az Apos személynév, utótagjában pedig az 'egy darabban levő szántóföldek' értelmű tag főnév rejlik.

B/ A birtokos megnevezése közszóval történik.

/Sár/keresztes (1538: Keresztesek mayorya): idővel az eredeti szószerkezetet a Keresztes (1662) névalak váltotta fel, amely arra utal, hogy a birtok tulajdonosa a jeruzsálemi ispotályos keresztesek (johanniták) lovagrendjének székesfehérvári konventje volt.

5. A névadás indítéka a helység templomának, kápolnájának védőszentje.

a/ A nyelvi eszköz pusztai védőszentnév. -- /Alsó/szen-tiván (1352: Scenthyuan): Keresztelő Szent Jánosra utal, akit az őmagyar korban Szent-Iván-nak hívtak. /Iszka/szentgyörgy (1358: zenthgurgh), /Mező/szentgyörgy (1390: Zenthgywrgh), /Sár/szentágota (1344: Zentagota), /Sár/szentmihály (1436: Zentmihal).

b/ A templomcím + úr szó analógiájára keletkezett az országban sokfelé előforduló Keresztúr helynév. /Sár/keresztúr (1405: Kerezthwr), /Rác/keresztúr (1347/1378: Kerezthur).

6. A névadás indítéka feudális jogszokás.

A vásártartás jogával kapcsolatos Martonvásár (1270: Mortunvasara) neve. Az előtag a helységnek egykori Marton 'Márton' nevű birtokosára utal. A vámszedés jogával függ össze /Puszt/vám (1678: Puszt Vám).

II. Nem magyarok adta nevek

/Bakony/csernye (1341: Cherne): előzménye a szláv *černa 'fekete' melléknév, amely eredetileg a szomszédos hegyre vonatkozhatott. /Nagy/venyim (1799: Nagy Venyim) is szláv eredetű. Velence (1516: Welence) helység lakói velencei olaszok lehettek. A név etimológiailag azonos az észak-olaszországi Velencével. A magyarban Venece > Venence > Velence fejlődés ment végbe.

III. A névadás indítéka, a név eredete bizonytalan

Elő/szállás/ (1537: Elevzallas): a község nevének előtagja valószínűleg az elő 'elől levő, elülső' melléknév, de feltehető még az Eliq 'kormányzó, uralkodó' jelentésű török eredetű személynév is. Igar (1324: Igor): gondolhatunk török vonatkozásokra is, de valószínűbb az orosz Игорь személynév részvétele, amely török közvetítéssel kerülhetett át Magyarországra. /Kis/láng (1372: Láng): valószínűleg szláv eredetű, a lęę 'liget, kis erdő' jelentésű szóból, de figyelmet érdemel az a lehetőség is, hogy német személynév rejlik benne. Lepsény (1256: Vepsin), /Mező/komárom (1676: Komar), /Lajos/komárom (1827), Nadap (1193: Nodog), Soponya (1276: Supuna), /Uj/barok (1339: Baruk): talán szláv eredetűek. Valószínűleg szláv eredetű /Nagy/lók (1344: Lok) is a loky 'víztócsa' szóból, de feltehető még a magyar nyelvjárási lok 'lapály, völgy, szoros, rét' is. /Vértes/boglár (1193: Boclar) talán török eredetű. Polgárdi (1277: Pulgar): feltehető, hogy a kfn. purger 'város helyen lakó; városlakó' szóból származó magyar polgár főnév lett helynévvé. A polgár egykor a mezővárosok és falvak jobbágyi jogállású lakóit is jelölte. Szóba jöhet még a szláv származtatás is. Söréd (1439: Sered): valószínű, hogy a nyelvjárási sőre 'hizlalni való vagy meghizlalt szarvasmarha, göboly' főnév -d képzős származéka, de a csere 'erdő, bokros hely' is számításba jöhet.

IV.

Külön kívánok szólni néhány helységnévről, amely a hivatalos névváltoztatás eredményeként jött létre.

Mezőfalva (1951): A hantosszéki kunoktól lakott Újszállás idővel a cisztercita rend tulajdonába került Újmajor néven. 1810-ben József főherceg tanácsára a birtokot jobbágytelkekre osztották fel. 1811-ben a főherceg tiszteletére a falu Hercegfalva nevet kapta, amelyet 1951-ben Mezőfalva-ra változtattak.

Szabadegyháza (1794: Szolga-Egyháza): Az elsődleges alak arra utalt, hogy a helység templomát egy Szolga-nak hívott ember vagy család alapította. A Szolgaegyháza helynév értelme az idők folyamán elhomályosodott, és új értelmezéssel cserélődött fel: 'szolgarendű személyek, uradalmi cselédek temploma'. Ezt a lakosok bántónak érezték, így 1948-ban a község nevét Szabadegyházára változtatták át.

Dunaújváros (1961): „A város északi részét a régi, falusias jellegű Dunapentele ... 1329: Penteley ... és 1238: ecclesie S. Pantaleonis ... alkotja. Ennek neve egy Árpád-kori monostorra emlékeztet, amelyet a görögkeleti egyházban kiváltképpen tisztelt Szent Pantaleon vértanúnak szenteltek... A Dunai Vasmű és lakónegyede felépítésekor a helység a Sztáliváros /1951-től 1961-ig.../ nevet kapta. Ezt 1961-ben a Dunaújváros váltotta fel, amely a város új voltára és Duna melletti fekvésére utal.”

1952-ben Fejér megyében két község kapott új nevet. A nyelvi eszköz személynév, de nem a birtokosra utal. A név viselőjének tiszteletére és emlékére változtatták meg a helységek neveit. -- Beloianisz (1952): A Görögfalva-nak nevezett községet Nikosz Beloianisz emlékére nevezték el újra. -- Mátyásdomb (1952): A Feketepusztá nevű község Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapja tiszteletére a Mátyásdomb nevet kapta.

V. A helységnévi előtagok

1. Meglevő vagy volt korrelációra, azon belül a megtelepülés idejére utalnak a következő előtagú nevek: Kisapostag, Kisláng, Nagykarácsony, Nagylók, Nagyláng, Újbarok, Óbarok.

2. Hegyek, hegységek, tájak közelségére való utalás: Bakonycsérnye, Bakonykúti, Vértesacsá, Vértesboglár, Vérteskozma, Mezőkomárom, Mezőszentgyörgy, Mezőszilas.

3. Vizek közelségére való utalás: Dunaújváros, Sárkeresztes, Sárkeresztúr, Sárkeszi, Sárszentágota, Sárszentmihály, Sárszentmiklós.

4. Város közelségére való utalás: Fehérvárcsurgó.

5. A lakosság nemzetiségére való utalás: Magyaralmás, Rácalmás, Ráckeresztúr.

6. A település egykori jogállására való utalás: Szabadbattyán, Szabadhidvég az utóbbi helynév községegyesítésből származó névösszevonásból származik.

7. A település egykori birtokosára (birtokosaira) való utalás: Csákberény, Lajoskomárom, Nádasdladány.

BARABÁS IRÉN

VÁLTOZÓ VIZEK - VÁLTOZÓ VÍZNEVEK. ADALÉKOK A VÖLGYSÉGI PATAK /HATÁRÁROK, HUTÉKRÓVE/ NÉVÉLETTANÁHOZ

BÁRCZI GÉZA „rendkívül fontos tétel”-nek nevezi, hogy a több lakott helyet érintő, nagyobb vizek /patakok/ neve „...messze a legszilárdabb minden földrajzi név között.” /BÁRCZI GÉZA: A földrajzinév-adás általános kérdései. In: BÁRCZI G.: A magyar nyelv múltja és jelene. Gondolat, Bp., 1980. 210./ REUTER CAMILLO dolgozata a NévtÉrt-ben arra hívja fel a figyelmet, hogy a Völgység fő vízfolyása — mai nyelvhasználatban és rekonstruálhatóan — több néven szerepelt.

Nem volna tehát szilárd az elnevezés? Igaz, mondja BÁRCZI, van úgy, ha a földrajzi vagy gazdasági helyzet változása elősegíti, a más szemlélet új névhez vezet. /U.o., 209. p./ SZABÓ T. ATTILA pedig egyenesen ajánlja — éppen az eredeti vízrajzi és gazdálkodástörténeti állapotot megörökítő nevek alapján — a beállott változások felvázolását. /SZABÓ T. ATTILA: A helynévgyűjtés jelentősége és módszere. In: Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek. III. Kritérion Könyvkiadó, Bukarest, 1972. 340./

Aki a Völgység régi vízrajzát ismeri — mint REUTER CAMILLO — elfogadja, hogy a völgyek és mellékvölgyek egy-egy szakaszát ingoványos mocsár tette járhatatlanná, s időszakosan nyílt víztükrök is kialakulhatott. Az embernek az az érzése, mintha egy hatalmas tórendszer partján járna. A ma baranyai Tófü község — a középkori Tolna része — a Györe és

Izmény közötti völgyet borító víztükör felső végébe települt, hajdani neve: Tófő. Császtza neve mocsárira utal, /Mecsek/ná-dasd nádassal borított völgyre. Hidas fontos átkelőhely hiddakkal stb.

Voltak tehát szabályos tavak, mocsarak, melybe az addig összegyülemllett különböző vízfolyások vize beletorkollott. Jól látható pl. ez egy 1787-es térképen. A mocsárban szabályosan eltűnik a patakmeder, további futását szaggatott vonal jelzi. /Tolna megyei Levéltár, Szekszárd. Térképtár, T: 188. Bonyhádi és kakasdi határrészek./

Ilyen vízrajzi viszonyok mellett nem feltétlenül igaz, hogy a régi Völgységnek egyetlen fő vízfolyása kellett hogy legyen. Valamiféle "Völgy-séd", ahogy HADROVICS LÁSZLÓ egyébként logikusan felvetette. /FNESZ, 701. p./ Sőt! Inkább több, csaknem egyenrangú vizet, víznevet kell elképzelnünk.

Az 1235. évi -- egyébként hamis -- mázai határjárás oklevele három víznevet említ. Győretől délnek tartva, a fő völgyön való átkelés során a határeljut egy bizonyos révhez, ott rádől a Hidas nevű folyóra". Átkelve csakhamareléri az Egrek nevű folyót...", a váraljai mellékvölgyben pedig a népiesen Küesd-nek mondott víz említődik. /GOJÁK JÁNOS fordításában./

Hidas, Egregy, Kövesd -- egyben középkori falunévek is. A névadások tehát a falunévből víznév /illetve víznévből falunév/ jellemző esetei. /BÁRCZI GÉZA: i.m. 1980., 210./

ORTVAY TIVADAR történeti vízrajzában is ennek megfelelően dolgozta fel az okleveles anyagot. Nála a fő vízfolyás a Hydus folyó, mely a Zengő-hegy északi oldalán ered, előbb Nádasd, majd Hidas mellett elhaladva folyik tovább Bonyhád mellett. Ez azAgárd és Szekszárd közt a Sárvizbe szakadó Nádasdi más-kép Hidasi víz..." -- azonosítja /ORTVAY TIVADAR: Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig. Athenaeum r. társ. könyvnyomdája, Bp., 1882. I., 390./ Az Egreh, vagy Egrek folyóról viszont -- ugyancsak az 1235. évi oklevél topográfiája alapján -- azt mondja, hogy ez nem lehet más, minta Nádasdi víznek baloldali mellékvize, az Egregyi víz, vagyis a

Zobák pusztán eredő s Egregy mellett elhaladó, Császtánál Tolna megyébe jutó s Kis-Mányoktól északkeletre a Nádasdi vízbe szakadó Völgységi patak. /ORTVAY TIVADAR: i.m. I., 288./ Mind-ebből úgy tűnik, hogy ORTVAY -- nem ismerve a terepet -- nem érzékelte: az oklevél már a Győre és Máza /Koromszó/ közötti fő völgyben említi a két vizet, a Hydust, illetve az Egrek-et, később pedig már csak az Egrek-et.

Láthatni, kitüntetett jelentősége volt a Hydus-nak. A hagyomány római hídról tud. Több régi térképlapon „Király Hidgyja” felirat mutatja e hely, illetve a vízfolyás jelentőségét.

Hogyan nézett ki a Völgység fő völgye -- a vízszabályozások előtt?

Érdemes utalni pl. a nagymányoki nagymocsár lecsapolására. A múlt század elején a völgyön át gátat építettek /ez volt a néhány éve eldőzerolt Tríp/, majd megásták a csatornát, a „Neuer Graben”-t. /BLANDL GYÖRGY: Nagymányok község története. Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Pécs, 1936., 41./ A szentgáli mocsárról, az abba beléfolyó völgységi vizekről, a mocsár 1762., 1770. és 1772. évi szabályozásáról, a lakosság és a földesurak vadvizekkel folytatott elkeseredett harcáról JOHANN WEIDLEIN közölt értékes leírást. A Döryek, Apponyiak és Fesztetichék jobbágysai, és a felfogadott két szuloki vállalkozó munkálatai nyomán ismerték fel, hogy egy-egy szakasz rendezése nem sokat ér, az egész vízfolyást kell munka alá venni. /WEIDLEIN, JOHANN: Die Schwäbische Türkei. München, 1967. 231. és köv./ A völgységi vizek első, teljes vízgyűjtő területre kiterjedő felmérése 1829-ben készült el, öt térképlapon. /Tm. L. Térképtár, T: 181./

Végül is, hogy látom a ma használt nevek keletkezéstörténetét?

Az 1770-es éveket megelőzően szerintem egyetlen, rövid szakaszú fő vízfolyás volt. Az, amelyik a szentgáli mocsárból kivezette az összegyűlt vizeket. Ez -- amint az 1793-as megyetérképen látható -- az Ebes Riv/us/, Ebes elpusztult középkori falu neve is volt.

Amikor az 1770-es években rendezték a szentgáli mocsarat, akkor a megásatott egyetlen fő vizet éppen az érintkező két helység, Szekszárd és Zomba határán, a völgy közepén vonták meg. Így valóban határt jelentő árokká lett, amint ezt PESTHY FRIGYES 1864-es gyűjtése rögzíti: „....A' határ árki patak, mely a Zombai határt választja el a Szegzárdi határtól, melybe ismét a Kokasd és Belaczón keresztül folyó patakocska ömlik.” /GAÁL ATTILA--KÖHEGYI MIHÁLY: Tolna megye Pesthy Frigyes helynévtárában. III. A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve, VI.--VII. Szekszárd, 1977. 308./

A fő völgy vizeinek rendezésével létrejön egy fő vízfolyás, mely többnyire mesterséges árokban halad, anélkül, hogy ágakra szakadna, szigeteket alkotna, mocsarakban tűnne el. Amíg az 1793-as Ebes Rivus-sal levezetett vízmennyiség számos, egyenrangúnak feltüntetett vízfolyásból származik, most egyértelműen egyetlen fő vizet látunk. Így a vízhozama is nagyobb. 1808-ban úgy adják meg, hogy csak magyar neve van: „Völgység. Rivus.” /LIPSZKY, JOANNES: Repertorium... Budae, 1808. 744./ Kissé zavaró, mert a kistáj neve is ugyanez. Később Völgységi patak megnevezést találunk, így pl. 1865-ben, 1882-ben, stb. /HUNFALVY JÁNOS: A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. Pest, 1865. III., 34./ /ORTVAY TIVADAR: i.m. II., 407./

Egyidejűleg Szekszárdon és a Szekszárdi dombvidék északra néző szőlőhegyeiben ugyanezt a vizet mint Szentgáli árok ismerik. Itt húzódik a német--magyar nyelvhatár. A Sió-Sárvíz völgyének gazdag vízrajzához viszonyítva jelentéktelennek tűnik a Völgység fő-fő vízfolyása. Ez a szemlélet jól tükröződik Szekszárd korabeli monográfiájában: „Szekszárd... Van egy patakja mely a völgységből /!/ jön nyugotról keletnek, és a mely határunkban két malmot hajtván... a sár-folyóba /!/ ömlik.” /MEHRWERTH IGNÁCZ: Jegyzőkönyv Tolna vármegye monographiájához beszerzett adatokról Szegzárd Nagyközséget illetőleg. Rosenbaum nyomda, Paks, 1884. II./

További kérdés: miért lett Hutekróve/Határárok az új víz Bonyhád alatt is? Azért, mert itt is a „határon” átsátták meg. Tudvalevő, hogy 1729-ben báró Schilson és Kun Ferenc Bonyhád helység, a puszták, a rétek keleti és nyugati félre osztásában állapodtak meg. /Tolna megyei Levéltár, Szekszárd. Perczel-család iratai. Okiratok, 68. sz./ 1746-ban pedig az új tulajdonosok, Perczel József illetve Kliegl Ignác is felosztották Bonyhádot /Perczel-jobbágyok, Kliegl-jobbágyok, Perczel-földek, Kliegl-földek/, de még a „nádasberkek”-ről, a Bonyhádi Bozót-ról is úgy intézkedtek, hogy „...ezen Nádasberek is jelenleg hosszában kétfelé hasíttassék... a keleti fele... Perczel Jósefé maradjon.” /U.o., 132. sz./

A mai Határárok népi megnevezés tehát birtoklástörténeti adat. Egy-egy falu, illetve Bonyhád esetében egy-egy földesúr birtokhatárán megásatott mesterséges vízfolyás neve.

Mivel a névadás motívumai elhomályosultak, sokan úgy vélik, hogy talán Baranya és Tolna között is ez volt a határ. Tudva a határpererekről, mégsem tartottam valószínűnek. Tévedtem. Úgy látszik, rövid ideig ez a helyzet is fennállott. 1729-ben ugyanis a báró Schilson János Mihály és Kun Ferenc közötti osztályos egyezség 2. pontja kimondja, hogy „... Kun Ferencznek... a' Bonyhádi részen fellül jutott Hidas négy málommal, mellynek fele az ott lefolyó patakocska miatt Tolna Vármegyébe, másik fele pedig Baranya Vármegyébe fekszik...” /Tm. L. Perczel-család iratai. Okiratok, 68./

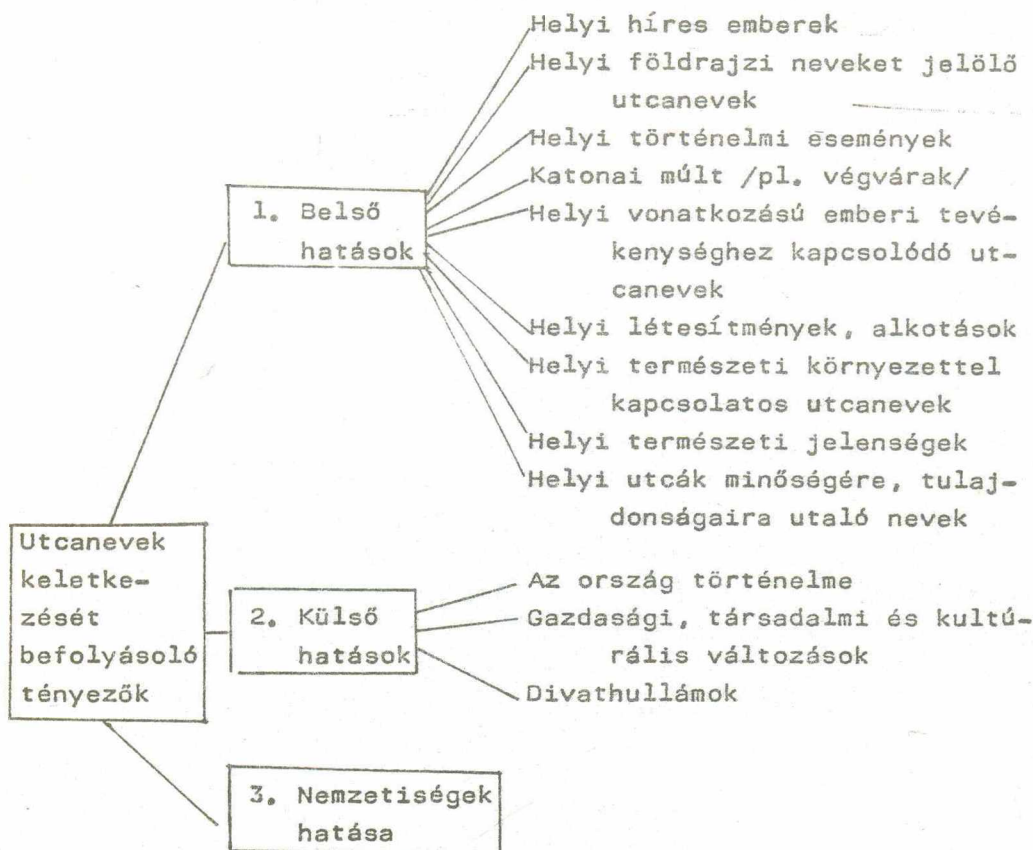
A természetes, máskor meg a mesterségesen megásott meder valóban határt jelentő árok volt. Költségeit ketten viselték, két falu, két földesúr, két megye jobbágyai dolgoztak rajta.

SOLYMÁR IMRE

ÚJ MÓDSZER AZ UTCANEVEK VIZSGÁLATÁRA

Az utóbbi időben világszerte törekszenek a földrajzi nevek egységes elvek szerinti osztályozására annak érdekében, hogy az eredményeket a többi tudományág /archeológia, néprajz, történettudomány stb./ közvetlenül hasznosíthassa.

Munkám ehhez az alapelvhez próbál kapcsolódni. Települések mai és történeti utcaneveit vizsgáltam meg három szempont szerint. Ezek a következők voltak: belső hatások, külső hatások, nemzetiségek hatása. Táblázatszerűen így ábrázoltam:

E módszer segítségével különböző helységek utcanévadásában jelentkező különbségek feltárására is lehetőség nyílik. Ennek bizonyítására három jellegzetes magyarországi várost -- Békéscsabát, Bonyhádöt és Szolnokot -- választottam ki. A kiválasztásnál döntő szempont a városok nemzetiségi összetétele volt. Békéscsabán magyarok és szlovákok élnek, Bonyhádon magyarok és németek, Szolnok pedig tipikus magyarlakta város. Példáimat a továbbiakban e három város utcaneveiből merítem.

1. Egy helység belső vizsgálata

Először azokat a személynevekkel jelölt utcaneveket vizsgáltam meg, amelyek helyi személyiségekhez kötődnek. Így három csoport alakult ki.

- a/ Utcanevek, melyek olyan jelentősebb egyéniségek nevét viselik, akik az adott helységben születtek, hosszabb vagy rövidebb ideig éltéltek, és munkásságukkal hatottak a település gazdasági, társadalmi vagy kulturális életére. Például: Békéscsabán Munkácsy utca /1900/, Munkácsy Mihály utca /1938/. Munkácsy Mihály, híres festőnk 1855-től 1858-ig volt Békéscsabán tanonc egy asztalosnál. Bonyhádön Perczel Mór utca /1906/. Perczel Mór az 1848--49-es szabadságharc egyik ismert hadvezére Bonyhádön született. Szolnokon Verseggy utca /1980/. Verseggy Ferenc, a költő és nyelvtudós Szolnokon született.
- b/ Utcanevek, melyek olyan kiemelkedő személyek nevét őrzik,
- akik a vizsgált helység közelében levő településekről, illetve abból a megyéből származtak, amelyben a vizsgált helység található;
 - ezeken a településeken vagy a megyében hosszabb vagy rövidebb ideig éltek;
 - akiket származáshelyüktől függetlenül személyes kapcsolat fűz a vizsgált településhez, s tevékenységük elősegítette a vizsgált helység fejlődését. Például: Békéscsabán Ady Endre utca /1929/. Ady Endre és Áchim L. András, a munkásmozgalom ismert békéscsabai képviselője között szoros baráti kapcsolat volt, minek folytán Ady Endre járt Békéscsabán. Bonyhádön Bezerédy Imre utca. Bezerédy Imre a reformkorszak parlamenti képviselője volt Tolna megyében. Jelentős szerepet töltött be a megye politikai életében. Szolnokon Móra Ferenc utca /1980/. Az író, Móra Ferenc édesanyja Szolnokon is élt.
- c/ Utcanevek, amelyek olyan jelentős személyek nevét viselik, akik nem jártak a településen, vagy legfeljebb egy-két alkalommal fordultak meg ott, de kimutatható befolyásuk volt a helység fejlődésére. Például: Békéscsabán Bezerédy utca

/1910/, Bezerédi utca /1918/, Bezerédj utca /1969/. Bezerédj Pál szorgalmazta Békéscsabán a selyemipar fejlesztését. Bonyhádon Kodály Zoltán utca. /Kodály Zoltán, a világ hírnő zeneszerző jó néhányszor járt a városban. Szolnokon: Kossuth Lajos utca /1980/, Széchenyi utca /1894/. A Budapest--Szolnok vasútvonal megvalósításában Széchenyi Istvánnak és Kossuth Lajosnak jelentős érdemei voltak.

d/ Emberi létesítményeket, alkotásokat jelölő utcanevek a vizsgált helységben. Például: Békéscsabán Serház utca /1861. Az utca végén található ma is a régi sörház. Bonyhádon: Bank udvar. A bank épületének udvarán ma is lakóházak találhatók. Szolnokon Gyufa utca /1894/. Az utcában volt a gyufagyár.

2. Külső hatások szerepe az utcanévadásban

Egy-egy településre döntő hatással vannak a település környezetében /pl. az országban, ahol a település található/ végmenő gazdasági, politikai, kultúrális változások, történelmi sorsfordulók. Ezek alakítják, változtatják a településen élő emberek belső világát, és ezáltal változik az embereket körülvevő környezet is. Így az utcanévadásban is megfigyelhető a változás és megőrződés folyamata, és egyidejűleg nyomonkövethetők a külső hatások törvényszerűségei is.

Egy helység saját történelmét az ország történelme határozza meg, s mivel a történelmi hatások az utcanévadásban is tükröződnek, minden helység utcanévadásában fontos szerepet játszik az ország történelme. Magyarország történelmében a török kortól napjainkig a következő korszakokat lehet megkülönböztetni:

- 1526-től 1698-ig - Az ország három részre szakadásától a török kiűzéséig
- 1699-től 1789-ig - A Rákóczi szabadságharctól a Habsburg abszolutizmus kifejlődéséig
- 1790-től 1848-ig - A kabineti abszolutizmustól a reformmozgalmak koráig
- 1848-tól 1849-ig - A polgári forradalom és szabadságharc kora

- 1850-től 1867-ig - Az önkényuralom kora
- 1868-tól 1918-ig - Az Osztrák-Magyar Monarchia időszaka
- 1918-tól 1919-ig - A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság ideje
- 1919-től 1944-ig - Az ellenforradalmi rendszer időszaka
- 1945-től 1984-ig - A népi demokratikus forradalom és a szocializmus építésének korszaka

Ezen időszakokon belül további árnyaltabb korszakhatárokat is meg lehet állapítani. A legfontosabb történelmi, társadalmi változásokat jelölő időszakok felhasználhatók az utcanevek tipizálására is.

A török hódítás előtti időszakból csak szórványosan maradtak ránk utcanevek. Az első hivatalos utcanévjegyzékek a XIX. század közepén jelentek meg. Az általam vizsgált három város hivatalos utcanévjegyzékeinek megjelenési éve: 1851 /Békéscsaba/, 1892 /Bonyhád/, 1894 /Szolnok/.

A XIX. század közepén /1855. XII. 16./ vezették be hazánkban a telekkönyvezést. Ennek hatására a népies utcanevek túlnyomórészt megváltoztak.

1900-tól 1950-ig hazánkban a társadalmi változások igen erősen hatottak az utcanevekre, így az általam vizsgált városokban is. Tömeges utcanévvaltoztatások történtek az I. világháború előtti időszakban 1905-ben Bonyhád, 1906-ban Szolnokon, 1910-ben Békéscsabán; a két világháború közötti időszakban 1932-ben Szolnokon, 1934-ben Bonyhád, 1938-ban Békéscsabán; közvetlenül a II. világháború után 1946-ban Bonyhád, 1948-ban Szolnokon, 1949-ben Békéscsabán. 1950--1984 között a magyar települések gyors fejlődésével együtt az utcanévadásban különféle divathullámok, tendenciák jelentkeznek. Utcanéveinkben a személynévek száma egyre több lesz. A helyi vonatkozások helyett egyre inkább külső politikai, társadalmi és kultúrális hatások érvényesülnek. Az általános tendenciák mellett azonban egy-egy helységekre jellemző jegyek is kialakulnak. Például: Békéscsabán 1930--1984 között jelentős számú utca /7 db/ viseli a városban tevékenykedett vagy tevékenykedő tanár és tanító nevét. A különféle tendenciák érvényesülése úgy is

lemérhető, hogy a legrégebbi és legújabb hivatalos utcanév-jegyzékek összevetésével megvizsgáljuk az utcanévek élettartamát.

3. A nemzetiségek hatása a névadásban

Az első német telepesek 1723-ban érkeztek Bonyhádra, majd közel egy évszázadon át /1723--1800/ újabb és újabb telepesek jöttek a dunántúli városba. Bonyhád első hivatalos utcanévjegyzékében 19 utcanévből négy német eredetű volt.

Német nyelvjárási alakok:	Irodalmi német alakok:
unərtsvölvər, tsvölvər	Unter Zwölfer, Zwölfer
ritš, smalkas	Rutsche, Schmale Gasse
froškəsi, froškas	Froschgasse, Froschau
šöfkas, šöfkəsi	Schaff-gasse

1892-től napjainkig Bonyhád utcanévadásában a következő tendenciákat lehet megfigyelni.

- a/ Az utcanévek egy csoportjának csak magyar neve van. Például: Fapiacz /1892/
- b/ Az utcanévek egy másik csoportjának csak német neve van. Például: fištaixvėk = Fischteichweg; fūsvėk = Fussweg.
- c/ A magyar és német utcanévek megegyeznek. Például: Ignác utca = iknātskəsi = Ignaczgāssi, Ignaczgasse; Marhauser utca = marhauzərkas = Mauchausergasse; Szén utca = kōlėkas = Kohlegasse.
- d/ A magyar és német utcanévek nem egyeznek meg. Például: Betyár út -- rēmiš štrēs -- Römische Strasse; Gyár utca -- šlāxprikkas -- Schlagbrückengasse.
- e/ A magyar és német utcanévek nem egyeznek meg, a német névvariánsok száma több mint a magyar. Például: Majosi dűlő : Új utca -- naiķas : jamər/t/stōl -- Neue Gasse : Jammerstal
Budai utca -- pavərnkas : unėkas -- Bauerngasse : Untere Gasse.

A német utcanévek száma a magyar környezet hatására fokozatosan csökkent. A megmaradt német nevek azonban megőrizték a település belső hagyományvilágát és nagyrészt konzerváló szerepet töltenek be.

Békéscsabára 1720-tól egy évszázadon át evangélikus szlovákok települtek be Észak-Magyarországról valamint a mai Csehszlovákia keleti részéről. A város utcaneveiben jelenleg a szlovák nevek száma már igen kevés. A városban a következő tipikus szlovák utcanévcsoportokat találtam

a/ Szlovák családnevek az utcanevekben.

Az egykor Békéscsabán élt szlovák családok neveit megőrizték az utcanevek. A névalakokat gyakran lefordították magyarra, a magyar nyelvre szabályainak megfelelően ki egészítették, vagy más változatban használták. Például: hrdlička -- Hrdlicska /1865/ -- Gerlice utca; straka -- Sztraha /1851/ -- Szarka utca; blcha -- Blcha /1851/ -- Bolha utca; rybár -- Rybar /1851/ -- Halász utca; salát -- Salát /1851/ -- Saláta utca; vlča, vlci -- Vlcskó /1973/ -- Vlcskó utca; Zahorán -- Zahorán-földek, Zahorán-telep. Vlcskó Mihály a múlt század végén hosszú ideig Mezőmegyer /akkor Dobozmegyer Békés megyében/ bírāja volt. Zahorán egykori földbirtokos neve, akinek birtokai Békéscsaba környékén voltak.

1959-től napjainkig ismert cseh és szlovák személyiségek nevei találhatók Békéscsaba utcaneveiben. Például: Jilemniczky Péter utca /1962/. A névadó ismert szlovák regényíró, publicista volt /1901--1949/. Fučík, Julius utca /1958/. Julius Fucik /1903--1943/ cseh újságíró, a cseh nemzeti ellenállás harcosa volt.

b/ Utcanevek, melyek feltételezhetően a Békéscsabán élő szlovákok egykori szlovákiai lakóhelyére utalnak. Ezek nem szlovák nevek, de hozzátartoznak a szlovák kultúrkörhöz. Például: Tátra utca /1851/, Árva utca /1851/. A történelmi Árva megye, valamint a Tátra hegység a mai Csehszlovákiában található.

A vizsgált három város az utcanévadás alapján a következőképpen jellemezhető:

a/ Békéscsaba: A város legrégebbi hivatalos utcanevei 125 évesek. Az 1851-es első utcanévjegyzék 69 nevéből 1984-re már csak 11 név maradt meg. Ebből 5 utcanév irányt jelöl, pl.:

Aradi, Berényi, Bórkési, Gyulai, Szarvasi utca. 1851-től 1930-ig a város névadását az jellemezte, hogy azokról a személyekről, akik a városban vagy az országban a protestantizmust támogatták, utcát neveztek el, mivel a város protestáns lakói vallásukat szabadon gyakorolhatták. Az 1930-as évektől napjainkig több utcát neveztek el azokról a tanárokról, akik egykor a városban tevékenykedtek. 1900-tól 1947-ig az 1848--49-es szabadságharc tizenhárom mártírja utcanevet kapott. Ezen kívül a városban szlovák eredetű utcanevek is találhatók, amelyek a város történelmi hagyományaira utalnak.

b/ Bonyhád: 1892-től napjainkig csupán három utcanev maradt változatlan. E nevek a város irodalmi hagyományait őrzik: Petőfi Sándor utca, Vörösmarty Mihály tér. Petőfi és Vörösmarty néhány évig a városban élt. A német utcanevek a település múltját őrzik. Külső hatások, történelmi változások következtében a városban azonban igen sok utca kapott új nevet.

c/ Szolnok: Az 1894-es első utcanevjegyzék 156 utcanevéből 26 maradt változatlan napjainkig. Néhány közülük az 1848--49-es szabadságharc emlékét idézi, ami jelentős külső hatást gyakorolt a város életére. Például: Szabadság utca /1894/, Honvéd utca /1894/, Petőfi utca /1894/, Damjanich utca /1894/, Kosuth utca /1894/.

Szolnok vára jelentős volt a török háborúk idején. Így állandóan katonák állomásoztak a városban. Ennek emlékét őrzik a következő utcanevek: Katona utca /1894/, Markotányos utca /1894/.

Az 1894-ből származó Verseghy utca a helyi kulturális hagyományok ápolására utal.

Néhány utcanevben megőrződött a régi városkép: Gyufa utca /1894/, Kút utca /1894/, Tófenék utca /1894/.

1945-től napjainkig sok utcát a helyi és nemzetközi munkásmozgalom képviselőiről neveztek el.

Vizsgálataim során sikerült néhány összefüggést feltárni az utcanevek területén. Az összefüggések pontosítására, árnyaltabbá tételére természetesen további mélyreható kutatásokra van szükség.

VINCZE LÁSZLÓ

A magyar személynevek korai történetéről Pais, Knieszsa, Bárczi, Benkő, Berrár stb. kutatásai alapján többet tudunk, mint a későbbi korok neveiről. Ennek talán egyik oka, hogy áttekintő földolgozásra a gazdag névanyag következtében nem vállalkozhat senki, a résztanulmányokat pedig nem értékeli megfelelően még a tudományos közvélemény sem, az érdeklődő nagyközönség pedig legjobb esetben megmosolyogja a sok munkát és rengeteg időt, energiát igénylő, címükben és tartalmukban kicsiny területre utaló, de mélységre törekvő rész kutatásokat. Néhány ilyen munka mégis született az utóbbi évtizedekben, s nem véletlen, hogy BÁRCZI GÉZA /MNy. LII, 144--57/ és KÁLMÁN BÉLA /MNyj. VII, 23--43/ kutatásai nyitották meg a sort, majd hozzájuk csatlakozott BÁLINT SÁNDOR /MNyTK. 105. sz./, MEZŐ ANDRÁS /Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepén. Kisvárd, 1970./, BÜKY BÉLA /NytudÉrt. 70. sz. 138--45/, HAJDÚ MIHÁLY /MNy. LXVII, 180--7/ stb. /Fekete Lajos, Szabó István, Káldy-Nagy Gyula, Vass Előd, Dávid Géza stb. munkáit azért nem sorolom föl, mert elsősorban mint hallatlan értékű adatközlések földolgozásra váró anyagot tartalmaznak./ Eféle névtani földolgozást szeretnék végezni az alábbiakban egy földrajzilag jól körülhatárolható, kisebb terület személyneveiről, viszonylag hosszabb folyamatban a rendelkezésre álló források lehetőségei szerint.

A vizsgált vidék az Ipoly és a Garam folyók köze, a Dunától föl északra addig, amíg a két folyó szinte párhuzamosan fut, vagyis ahol a keletről jövő Ipoly dél felé fordul Visk határában. Ezen a területen a XV--XVI. században, a török hódításig három város: Pásztó - Pastovce/, Visk /Ipolyvisk - Viškovce nad Iplom/ és Százd /Százd - Sazdice/ valamint húsz falu Peszek /Nagy- és Kispeszek - Malý, Veľký Pesek/, Mortund, Tergegye /Tergegye - Trhyňa/, Szete /Szete - Kubaňovo/, Metefölde, Falusi, Lontó /Lontó - Lontov/, Kissalló /Garamsalló - Šalov/,

Szakállos /Ipolyszakállos - Ipeľský Sokolec/, Beél /Ipolybél - Bielovce/, Kisölved /Kisölved - Male Ludince/, Zalaba /Zalaba - Zalaba/, Kisgyarmat /Kisgyarmat - Šikenička/, Kiskeszzi /Ipolykiskeszzi - Male Kosihý/, Páld /Garampáld - Pavlová/, Szalka /Szalka - Salka/, Leléd /Leléd - Lela/, Bajta /Bajta - Bajtava/, Kövesd /Garamkövesd - Kamenica nad Hronom/, Helemba /Helemba - Chľaba/, továbbá 11 puszta volt. Az 1570. évi török adóösszeírás szerint ugyanitt húsz falu /Százd, Visk, Kispeszek, Nagypeszek, Tergenye, Szeti, Lontó, Kissarló, Bil, Kisölved, Pásztóh, Érsekgyarmat, Kiskesző, Páld, Szalka, Lelet, Kicsind, Helemba, Bajta, Kövesd/ és egy puszta volt található.

Két, neveket tartalmazó forrásmunkára támaszkodhattam, amelyeknek anyaga szép időrendben követi egymást: BAKÁCS ISTVÁN, Hont vármegye /Bp., 1971./ című munkája a XIV. századtól közöl jobbágyneveket is a XVI. század húszas éveit, FEKETE LAJOS, Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása /Bp., 1943./ ugyanennek a vidéknek a címben szereplő időpontból való neveit tartalmazza, s a történelmi változások névanyagára gyakorolt hatását mérhetjük le a két forrásmunka adatainak összehasonlításával, más vidékek korabeli neveinek egybevetésével pedig talán földrajzi különbségek is kirajzolódhatnak.

A XV. századi jobbágynevek előfordulása rendszertelen, esetleges. A huszonötéves ciklusokra bontott kor első időszakából /1401--1425/ csak négy adatot találtam Kövesdről. A továbbiakban azonban szaporodnak az adatok, s bár a következő szakasz /1426--1450/ nevei is csak egyetlen településről /Páld/ valók, nagyobb számuk /32/ alapján egybevetésre alkalmasak. A harmadik szakaszban /1451--1475/ 58 személy nevét jegyezték föl különböző községekben, s a negyedik időszakra /1476--1500/ 245-re nőtt az adatok száma. 1501 és 1525 között 155, végül az 1570. évi összeírásban 895 személyről találtam névadatokat. Ennek a nagy számnak az a magyarázata, hogy a családfők mellett a férfitestvérek, fölserdült fiúk és a férfiszolgák neveit is följegyezték, jóllehet családnév nélkül, a családfő teljes neve után sorolták csupán föl a többiek egyéni nevét. /Ebben a dolgozatomban kísérelem meg először használni a keresztnév

terminus technicus helyett az egyénnev, egyéni név meghatározásokat, s így az ómagyar kori egyelemű nevekre, török és zsidó eredetű nevekre egyaránt vonatkozik ez az új terminus. A személynév tehát minden emberi névelemre együttesen és külön-külön is értendő, az egyénnev azonban csak az egyelemű névre, illetőleg többelemű név esetében a gyermekkorban szülőktől kapott névre vonatkozik./

C s a l á d n e v e k

A családnév elmaradásának eseteit négy nagyobb csoportra bontom. Az elsőbe a tulajdonképpeni egyelemű nevek tartoznak, amikor semmiféle más meghatározás nem áll az egyénnev mellett. Ilyen meglehetősen kevés fordult elő a vizsgált névanyagban. Az I. időszakban: 1, II.: 1, IV.: 3, V.: 5. Az utóbbi két időszak adataihoz azt kell hozzáfűzni, hogy 3--3 név egyazon településről való, tehát az éppen ott akkor följegyzést végző gyakorlatából eredhet a családnévelhagyás.

A második típusa a családnévhiánynak a névkiegészítőkkel való följegyzés: bíró, kovács, diák, szolga stb. köznevekkel való helyettesítés. Ilyenkor a közszó tulajdonképpen családnévi funkciót tölt be, és nagyon sokszor azzá is válik. Például Viskén 1507-ben Virel /Uriel/ iudex 1512-ben már testvéreivel együtt Bíró családnévvel szerepel: Paulus, Uliel et Gaspar Byro /BAKÁCS, I.m. 81/. A II. időszakban három /egyszer iuratus, kétszer villicus/, a III-ban egy személy /villicus/ többszöri előfordulással, a IV-ben két iudex fordult elő az anyagomban. Az 1570-es összeírásban 58 nevet soroltam ide. Közülük 5 bíró, 2 diák, 1 kovács, 1 zsellér, 38 szolga /szóga, szluga vagy szologa alakban/, továbbá 11 családtag /a bírók, a kovács és a zsellér fiai/.

A harmadik csoportba a körülírással névformákat sorolom, amikor is a fiú egyénneve mellett csupán az apa egyénneve, női név mellett pedig csak a férj egyénneve szerepel. Latinosformájú nevekben rendszerint megtaláljuk a filius szót vagy annak rövidítését, csak egyetlen egyszer fordult elő egyszerű birtoikos eset /1523: Mathias Hieronimy iudex/. A II. időszakból három, a III-ból egy, a IV-ből egy, az V-ből egy és a VI-ből is

egy adat fordult elő, ez utóbbi magyarul /1570: János: Antal fia/, s azért nem tartom ezt családnévnek, mert a 895 följegyzésből csupán kettő a bizonyíthatóan fordított /latinos/ sorrendű.

Végül a negyedik csoportba azokat a pusztai egyénneveket veszem, amelyek mellől technikai okból /iratsérülés, olvashatatatlanság, nyomdahiba stb./ maradt el a családnév. Egyetlen ilyen adatom van csupán az 1570-es összeírásban.

A kettős családnévek száma csekély /7/, de rendszerbe illesztésük nem kis gondot okozott. Amennyiben mindkét családnévelemet vizsgálom, s két helyen szerepeltetem a nevet, az arányok megváltoznak, nem lehet százalékos névmegterhelést kimutatni. A kettős családnév különben más problémákat is magában rejt /a ragadványnevek megjelenése, kialakulása/, így az egyelemű családnévek után teljesen külön való földolgozásuk mellett döntöttem.

Legelőször az egyelemű családnéveket egyenként betűrendben vizsgálom. Megadom első előfordulásait az egyes névalakoknak, meghatározom névtípusba való sorolásukat, amikor is a névadás indítékát próbálom kikövetkeztetni /természetesen sokszor csupán a név etimológiájára kell szorítkoznom, de néha még azt sem sikerül tisztáznom megnyugtatóan. A név előtti kérdőjel saját bizonytalanságomra vonatkozik, az adat utáni a forrásban is megtalálható, az olvasatot kérdőjelezi meg. A zárójelben levő névadat a forrásban is zárójelben volt, s a variánsát tartalmazza ugyanannak a névnek ugyanabból az évből. Végül a név egyes időszakokban való számszerű előfordulását közlöm.

ÁCS 1465: Alth, 1467: carpentarius /mindkét adat Helembáról/
- foglalkozásnév - III: 2

AGÓCS 1499: Agocz - az Ágoston név rövidült -cs képzős alakja - IV: 1

ALFÜLDI 1570: Alföldi, Alföldi - -i képzős helynév - VI: 5

AMBRÓZI 1497: Ambrosy - -i képzős helynév - IV: 1

AMBRUS 1570: ~ - egyénnév /keresztnév/ - VI: 1

ANDRÁSI 1497: Andrassy - -i képzős helynév, több András-kezdetű helynév volt a környéken - IV: 1

- ANTAL 1508: Anthal - egyénnév, de lehet puszta helynév is, illetőleg rövidült helynév, mivel a közelben volt Antal-falva nevű helység - V: 2
- ANTÓNIA 1477: Anthonia, 1509: Anthonya, ?1512: Anthony - női egyénnév - IV: 1, V: 2
- ÁNYOS 1497: Anyos - egyénnév - IV: 1
- APA 1499: ~ - lehet köznév is, akkor metaforikus tulajdonság-névnek tartom: 'olyan, mint az apa /apja/', lehet ősi magyar egyénnév, de rövidült helynév is, mivel Apafalva /Apova/ a közelben volt - IV: 1
- BABKA 1570: Babka ? - megfejtetlen; talán a bab köznév -ka diminutív képzős alakja, s akkor külső tulajdonságra vonatkozik: 'kicsiny' - VI: 1
- BAK 1471: ~ - tulajdonságra vagy birtoklásra utaló közszo - III: 1, IV: 3
- BAKÓ 1497: Bako, 1570: Bakó - MEZŐ András /i. m. 31/ 'hóhér' jelentésűnek tartja, magam a 'mészáros' fogalmat véletembenne, bár a TESz. ezt csak bizonytalanul állítja; mindenképpen foglalkozásnév - IV: 2, V: 2, VI: 2
- BAKOS 1420: ~ - birtoklásra vagy tulajdonságra utaló közszo - I: 1
- BALÁZS 1507: Balas, 1570: Balás - egyénnév - V: 2, VI: 4
- BALBÁL 1570: ~ ? - bizonytalan olvasatú, talán a Barbara → Barbár női egyénnév likvidacserés alakja - VI: 3
- BALCSIK 1570: ~-valamely Bal- vagy Bar- kezdetű egyéni név -cs + -k képzős alakja - VI: 1
- BALOG 1521: Balogh, 1523: Balog - testi tulajdonságra utaló közszo - V: 2
- BANCA : BANCSA 1507: Bancza - egy Ban- vagy Bon- kezdetű egyéni név -c vagy -cs képzős alakja - V: 1
- BANGA 1507: ~ - talán belső tulajdonság: 'buta, ostoba' - V: 1
- BARACSKA 1497: Baraczka - puszta helynév vagy egy Bar- : Bor- kezdetű egyénnév -cs + -k képzős alakja - IV: 1
- BARÁT 1570: ~ - belső tulajdonságra vagy valakihez /szerzete- sekhez/ való tartozásra utal - VI: 6
- BARLA 1570: ~ - a Barlabás egyénnév rövidült formája - VI: 6

BARNAK 1570:~ - puszta helynév vagy egy Bar- ~ Bor- kezdetű
 egyénnév -k képzős alakja - VI: 4
 BARSÍ 1471: Barsy, 1570: Barsi - -i képzős helynév - III: 1,
 V: 2, VI: 3
 BARTA 1570:~ - a Bartolomeus : Bartalomeus egyénnév rövidült
 alakja - VI: 2
 BARTAL 1570:~ - a Bartolomeus : Bartalomeus kétszótagú zárt
 rövidülése - VI: 6
 BARTÓK 1516: Barthok /ugyanő 1512-ben Berthok névvel is/ -
 - a Bartolomeus : Bertalan rövidült és -k képzős alakja
 - V: 1
 BARTOS 1447: Barthos, 1497: Barthws, 1570: Bartos /Martos?/
 II: 1, IV: 1, VI: 2
 BASÓD 1570:~ ? - tollhiba lehet, megfejtetlen - VI: 1
 BÁT 1465: Bath - puszta helynév - III: 2
 BATÁR 1570:~ - puszta helynév vagy tollhiba - VI: 2
 BEKICS 1570:~ - valamely Be- kezdetű egyénnév -k + -cs kép-
 zős alakja - VI: 3
 BÉLI 1512: Bely - -i képzős helynév - V: 1
 BELLAGI 1570:~ - -i képzős helynév - VI: 1
 BENCE 1482: Bencze, 1570: Bence - valamelyik Ben- kezdetű
 egyénnév -ce képzős alakja - IV: 3, V: 1, VI: 4
 BENCSIK 1497: Benchyk, 1507: Benczyk - valamely Ben- kezdetű
 egyénnév -cs + -k képzős alakja - VI: 1, V: 1
 BENEVI 1570:~ ? - talán tollhiba, vagy valamely Bene : Bénye
 nevű helység -i képzős, hiátustöltő alakja - VI: 2
 BENGECs 1570:~ ? - amennyiben Benkecs lenne a helyes olvasat,
 akkor egy Ben- kezdetű egyénnevünknek lehetne -k + -cs
 képzős alakja - VI: 7 /valamennyi adata Szalka faluból/
 BERCIK 1570:~ - valamelyik Ber- kezdetű egyénnév -c + -k
 képzős alakja - VI: 8
 BEREc 1497: Berecz - valamely Ber- kezdetű egyénnév -c képzős
 alakja - IV: 1
 BERECS 1570:~ - mivel a török följegyzésekben nincs c jel,
 tartozhat az előző névhez, de lehet -cs képzős változat
 is - VI: 1

- BERÉNY 1570: Berín - puszta helynév - VI: 3
- BERKES 1720:~ - valamivel bíró jelentésű -s képzős köznév -
V: 1, VI: 4
- BERTÓK 1482: Berthok, 1570: Bertók - a Bertalan rövidült és
-ók képzős változata - IV: 3, VI: 7
- BERZE 1497: Berse /Berze, Beche/ - talán rövidült helynév -
IV: 1
- BERZENEC - 1570: Berzencse - puszta helynév - VI: 1
- BÍRO 1477: Byro, 1570: Bíró - tisztségre utaló közszo - IV: 3,
V: 4, VI: 4
- BOJZÓ 1570:~ ? - megfejtetlen - VI: 2
- BOKA 1570:~ - testrésznévként tulajdonságot jelöl, de lehet
valamely Bo- kezdetű egyénnév -ka képzős alakja - VI: 2
- BOLVÁNI 1570:~ - megfejtetlen - VI: 2
- BÓNI 1570:~ - megfejtetlen - VI: 2
- BOR 1570:~ ? - tulajdonságra, esetleg foglalkozásra utaló
szimbolikus közszo - VI: 1
- BORGÁNI 1570:~ ? - ha esetleg Borgáti lenne a helyes olvasat,
akkor -i képzős helynévnek lehetne tekinteni - VI: 2
- BORI 1482:~ , 1570: ?/Túri?/ - Bori nevű község közelsége
miatt puszta vagy -i képzős helynévnek tartom, de lehet
női egyénnévi eredetű is - IV: 1, VI: 2
- BORISKA 1570:~ - rövidült -s + -k képzős egyénnév - VI: 1
- BORSOS : BORSÓS 1497: Borsos - foglalkozásra vagy valamivel
bírássra utaló köznév - IV: 1, V: 2
- BOTOS 1497: Bothos, 1570: Botos - valamivel való ellátottságra
utal - IV: 1, VI: 1
- BUD 1570:~ - /esetleg íráshiba következtében/ rövidült hely-
név - VI: 1
- BUDA 1482: Bwda - puszta helynév vagy rövidült szláv egyénnév
- IV: 1
- BUKIS 1570:~ ? - talán valamelyik Bo- : Bu- kezdetű egyénnév
-k + -s képzős alakja - VI: 3
- BUKÓ 1482: Bwko - a TESz. /bukik a./ szerinti kései előfordu-
lása miatt aligha lehet közszo, inkább valamelyik Bu- :
Bo- kezdetű egyénnév -kó képzős alakjának vélem - IV: 2

- BUKOM 1570: ~ - talán elírás, s az előző névvel kapcsolatos, bár más faluból való adatok; megfejtetlen - VI: 2
- BULMUS 1570: ~ ? - megfejtetlen - VI: 2
- BUZGÓ 1499: Bwzgo - belső tulajdonságra utaló közszó - IV: 1
- CIKOR 1570: Szikor ? - talán a cikornya alapszóból, bár a TESz /cikornyas a./ szerint kései az előfordulása, és a cikória szóból ered - VI: 1
- CÉTÉNY 1570: Csitun? /jegyzetben: Cétény >>Cétényi<< - talán puszta helynév - VI: 1
- CSAL 1507: Chal - puszta helynév - V: 1
- CSALA 1519: Chala, 1570: Csala; az 1497-es Chalathoth adatot nem számítom ide - talán a csal igéből származó ősi magyar egyénnév - V: 1, VI: 6
- CSAPÓ 1471: Chapo, 1570: Csapó - foglalkozásra 'kötélverő' vagy képességre 'ütő, vágó' utaló közszó - IV: 2, V: 1, VI: 1
- CSEH 1420: Chech, 1482: Cheh - népnév - I: 1, IV: 1, V: 1
- CSEHI 1447: Chey /Cheh/, 1570: Csehi - puszta vagy -i képzős helynév - II: 2, VI: 6
- CSELESZ 1570: ~ ? - megfejtetlen - VI: 3
- CSEME 1507: Cheme - talán ősi magyar egyénnév a csim- : csem- 'rügy, zsenge hajtás' jelentésű közszóból /vö.: TESz. csemete a./ - V: 1
- CSEMPER 1507: Chemper - lehet ősi magyar egyénnév a csempe 'ferde szájú' jelentésű közszóból /vö.: FNEsz. Csempeszkopács a./, így külső tulajdonságra utal - V: 2
- CSENGER 1477: Czenger, 1479: Chenger, 1570: Csengir - puszta helynév vagy megfejtetlen ősi magyar egyénnév - IV: 1, VI: 3
- CSÉP 1459: Cheep /Cherp/ - puszta helynév vagy az István Csépán változatának rövidült alakja - III: 1
- CSERES 1482: Cheres - foglalkozásnév: 'cserzést végző, cserző' IV: 2
- CSERTÁN 1497: Cherthan - szl. közszóból 'nádas, kákás helyen élő' /vö.: FNEsz. Cserta a./ - IV: 2

- CSETE 1570:~ - megfejtetlen ősi magyar egyénnevből, mely talán egy cset- 'esik, bukik' jelentésű, hangutánzó eredetű igeire megy vissza /vö.: BENKŐ LORÁND, A magyar fiktív tövű igeek. Bp., 1984. 97/. - VI: 2
- CSIGER 1570:~ ? /jegyz.: Csiker, Csikes?/ - talán a 'savanyú bor' jelentésű közszóval azonos, és így metaforikusan belső tulajdonságra, vagy valamivel élésre, valaminek a kedvelésére utal - VI: 11
- CSÍKOS vagy CSIKÓS 1507: Chykos - vagy hallal, bizonyos halfajtával foglalkozó 'csíkász', vagy lovakat őrző, de mindenképpen foglalkozásnév - V: 1
- CSILET 1570:~ ? - megfejtetlen - VI: 3
- CSIPAK 1509: Chypek - talán pusztai helynév - V: 1
- CSOKOR 1570: Csukor - cukor szavunkkal való azonosítása azért valószínűtlen, mert a szó magyarországi elterjedését a XVI. század második felére teszi a TESz. /első adata 1587-ből való/, jöllehet a csokor szó is 1570-ben került följegyzésre, szócsaládjából korábbi adatok is vannak /vö. TESz. csokor, csoport, csupor, kukorodik stb. a./ - VI: 1
- CSOLTÓ 1509: Cholta, 1570: Csoltó ? - a Solt ősi egyénnevünk -ó képzős változata - V: 1, VI: 2
- CSUKA 1570:~ - tulajdonságra utaló metafora vagy foglalkozási jelképnév - VI: 2
- CSUZI 1497: Chwsy, Chwzy, 1570: Csúsz - mivel minden adata ugyanarról a településről /Szalka/ való, összetartozónak tekintem az írásbeliségben eléggé eltérő névformákat, s így -i képzős helynévnek tekintem a családnevet - IV: 2, V: 2, VI: 3
- CSÜRI 1570:~ - ugyancsak Szalkáról való az adat, lehetségesnek tartom az előző névvel való azonosságát, de más helynév -i képzős alakja sem lehetetlen - VI: 1
- DAD 1570:~ - pusztai helynév vagy a Taddeus egyénnév rövidült alakváltozata - VI: 2
- DANCSÁR 1482: Danczar - talán a dancs 'tisztátalan, mocskos' jelentésű szó származéka, jöllehet ennek kései az adatlása, s így külső vagy belső tulajdonságra utalna; vég-

- ződése miatt azonban inkább másutt kell keresni az eredetét, tehát megfejtetlen - IV: 1
- DARÁNYI 1570: Daráni - -i képzős helynév - VI: 2
- DARICSKA 1512: Darychka - valamelyik Dar- : Dor- kezdetű egyénnevünk -cs + -k képzős alakja - V: 1
- DÁVID 1447: Daud, 1570: Dávid - egyénnev - II: 2, III: 1, V: 2, VI: 2
- DEÁK 1497: Deak /Daak/, 1507: Dak, 1508: Dyak, 1570: Dák - foglalkozásra vagy valakihez való tartozásra utaló név - IV: 2, V: 2, VI: 1
- DEME 1570: ~ - valamelyik Dem- kezdetű egyénnevünk -e képzős alakja - VI: 2
- DEMETER 1570: Dimitör - egyénnev - VI: 3
- DEMJÉN 1497: Damjanus, 1499: Demyen - egyénnev - IV: 2, V: 1
- DÉN 1465: Dyen, 1497: Dieny - a Dénes név rövidült formája - III: 1, IV: 1
- DERZSENYI 1570: ~ - -i képzős helynév - VI: 3
- DOBAI 1482: Dobay, 1570: Dobai - -i képzős helynév - IV: 4, V: 1, VI: 4
- DOBOLÓ 1482: Dobolo - szokásra vagy foglalkozásra utal - IV: 1
- DOKA 1477: Docza, 1479: Doka - valamely Do- kezdetű egyénnevből -ka diminutív képzővel /az első adat lehet Doca vagy Docsa olvasatú is, de ugyanarról a személyről van szó/ - IV: 1
- DOMONKOS 1570: ~ - egyénnev - VI: 7
- DOMOSZLAI 1570: ~ - -i képzős helynév - VI: 2
- DONÁTI 1570: ~ ? - birtokjeles egyénnev vagy -i képzős helynév, de ilyen nevű helységgel nem találkoztam a közelben, így legfőljebb határrésznévből eredhet - VI: 1
- DRÉGELY 1508: Heregel /Dregel/ - puszta helynév - V: 1
- DUBA 1570: ~ - talán szláv eredetű, 'tölgyfa' jelentésű közszóbból való régi egyénnev - VI: 3
- EGYED 1521: Egywd - egyénnev V: 1
- ERDÉLYI 1508: Erdely, 1570: Erdel - -i képzős helynév minden adata ugyanabból a faluból /Kisölvéd/ való - V: 1, VI: 5

ERŐS 1497: Erws, Ewrs, 1507: Herews, 1570: Erős - testi tulajdonság IV: 1, V: 1, VI: 3

ÉSZ vagy Ősz esetleg ŐZ 1504: Eez - amennyiben Ész a helyes olvasat, úgy belső tulajdonságra utal - V: 1

FÁBIÁN 1499: Fabian - egyénnév - IV: 1

FAGGYAS 1570: Fagyas - foglalkozásra utal: 'faggyút gyűjtő', 'faggyúval kereskedő' vagy 'gyertyaöntő', lehet azonban külső tulajdonságra utaló közszó is 'kövér', esetleg 'gazdag' /vö. TESz. faggyú a./ - VI: 2

FALUNAGY 1454: Fólnagy, Fólnagh /a két adat minden bizonnyal testvérekre vonatkozik, s így nem tisztség, hanem családnév a funkciója/ - 'bíró' jelentésű közszó, amely hajdan viselt tisztségre vonatkozik - III: 2

FAR 1570: Fár ?, Fára ? - talán külső tulajdonságra utaló szó - VI: 3

FARKAS 1470: ~ , 1499: Fwrkas - ősi magyar egyénnév vagy belső tulajdonságra utaló metaforanév - III: 1, IV: 3

FARNADI 1570: ~ - -i képzős helynév - VI: 2

FAZEKAS 1482: Ffazekas - foglalkozásnév - IV: 1

FEHÉR 1459: Albus /a közszói eredetű családnévek lefordítása nem ritka az adatok között/ - külső tulajdonságra utal - III: 1

FEJES 1497: Feyes - külső tulajdonságra utal - IV: 1

FEKETE 1507: Fekethe, 1570: Fekető - külső tulajdonságra /haj, bőrszín, ruhaviselet/ utaló közszó - V: 1, VI: 15

FERENC 1477: Ferencz, 1570: Ferenc - egyénnév - IV: 1, V: 2

FODOR 1447: ~ , 1497: Ffodor - külső tulajdonságra /bodor haj/ utal - II: 1, III: 2, VI: 21

FORGÓ 1466: Forgo - szokásra, tulajdonságra utalhat - III: 1

FULÓ vagy FJLKÓ 1447: Fulo, 1570: Fulkó /valamennyi adata Páldról való/ - talán az ősi germán Fulco : Folco egyénnév átvétele, vagy valamely For- : Fur kezdetű magyar egyéni névből likvidacserével és képzéssel - II: 2, VI: 1

FURLA 1570: ~ ? - megfejtetlen - VI: 1

FULÓP 1508: Philip, 1570: Filip - egyénnév - V: 1, VI: 3

GÁL 1482: Gal, 1497: Gallus, Gaal, 1570: Gál - egyénnév - V: 3, VI: 9

- GAR 1497: ~ - megfejtetlen; lehet talán a Gal írástévesztése, mivel ugyanott /Szalka/ előfordul e név - IV: 1
- GARAI 1521: Garay, 1570: Garai - -i képzős helynév - V: 2, VI: 1
- GAZDAG 1482: Kazdag - birtoklásra, vagyoni helyzetre utal - IV: 1, V: 2
- GECŐ vagy GECSŐ 1497: Geczew - a Gergely név rövidült és képzett alakja - IV: 1
- GONDOS 1497: Gondos /Kondos/ - belső tulajdonságra utal - IV: 2
- GORJE 1570: ~ - talán szláv eredetű és 'hegyi' jelentésű név - VI: 3
- GÖDÖR 1570: ~ - a névadás indítéka bizonytalan, utalhat lakhelyre 'völgyfenék', birtoklásra, eseményre /gödörbe esés/ stb. - VI: 2
- GÖMÖRI 1499: Gemery - -i képzős helynév - IV: 2
- GYARMATI 1570: ~ - -i képzős helynév - VI: 1
- GYÉKÉNYES 1499: Gykenes - foglalkozásnév: 'gyékényből használati tárgyat készítő' vagy 'gyékénytárgyakkal kereskedő', de lehet puszta helynév is - IV: 1
- GYÖNGYÖS 1497: Gyengyes - külső tulajdonságra utalhat: 'gyöngyöt viselő' vagy 'díszes ruházatban járó' vagy 'fényes, bodor hajú' - IV: 1
- GYŐR 1570: ~ ? - eredhet rövidült egyéni névből, de lehet puszta helynév is - VI: 4
- GYÖRGY 1570: ~ - egyén név - VI: 1
- GYURÁS 1570: ~ - a György név rövidült és -s képzős alakja - VI: 5
- HAJNAL 1508: Haynal - belső tulajdonságra utalhat: 'koránkelő' - V: 1
- ?HÁLÁ 1570: ~ /jegyzetben: Csala?/ - valamennyi adata ugyanazon településről /Visk/ való, s ott bőven van biztosan olvasott Csala név is; megfejtetlen - VI: 6
- HALÁSZ 1499: Halaz - foglalkozásnév - IV: 1
- HAMAR 1570: ~ - külső vagy belső tulajdonságra utal: 'gyors' vagy 'szorgalmas' - VI: 4
- HÁROSI 1570: ~ - -i képzős helynév - VI: 2

- HEGEDŰS 1497: Hegedyews /Hegedys/, 1507: Hegedews, 1570: Hegedűs - foglalkozásra, kedvtelésre utal - IV: 1, V: 1, VI: 5
- HERESTYÉN 1570: Herestín - puszta helynév - VI: 2
- HERNÁD 1570: ~ ? - puszta helynév is lehet, de származhat a német Herrand : Herrad névből is /Hans Bahlow, Deutsches Namenlexicon, München, 1972. 233/ - VI: 1
- HOLLÓ 1499: Hollo, 1570: Haló, Halló ? /jegyz.: Csapó?/ - egyetlen adata kivételével valamennyi Szalka községben fordul elő, de itt előfordul a biztos olvasatú Csapó név is, így összetartozásuk vitatható; külső tulajdonságra utaló metaforikus név - IV: 1, V: 1, VI: 11
- HORVÁT 1507: Horwath - népnév - V: 1
- HUSA 1570: ~ ? - megfejtetlen; esetleg származhat az Orsán : Husán helynévből - VI: 2
- ILLYÉS 1508: Illyes - egyénnév - V: 2
- IVA 1570: ~ ? - talán valamilyen fajtára utaló régi magyar közszóból alakult egyénnév /vö.: TESz. iva a./, de lehet az Iván tollhibás vagy valóban használt változata - VI: 3
- JAKAB 1447: Jacobus, 1499: Jakab - egyénnév - II: 1, IV: 3
- JANKÓ 1447: Janko, 1570: Jankó - a János név rövidült és -kó képzős alakja - II: 1, VI: 4
- JANKUS 1482: Jankws - a János rövidült és -k + -s képzős alakja - IV: 5
- JÁNOS 1570: ~ - egyénnév - VI: 2
- JÓ 1570: ~ - belső tulajdonságra utal - VI: 2
- JÓZSA 1497: Josa, 1570: Józsa - a József név rövidült és -a képzővel ellátott alakja - IV: 1, V: 1, VI: 1
- JUHÁSZ 1507: Ihaz, 1570: Juhász /a két különböző névforma ugyanarra a családra vonatkozhat Leléd községben/ - foglalkozásnév - V: 1, VI: 3
- JUSZTUSZ 1507: Justus - egyéni név - V: 1
- KAKONYA 1524: ~ - húsvéti ételre vonatkozik /vö.: NySz kókonya a./, szokásra utaló szó - V: 1
- KALACSKA 1570: ~ - talán a régi 'torta' jelentésű szó /vö.: NySz. kalácska a./, s akkor szokásra vonatkozhat - VI: 4
- KALMÁR 1497: Kalmar - foglalkozásnév - IV: 2

- KANDÓ 1465: Kando - testi tulajdonságra utal 'kancsal' - III: 1
- KANIZSAI 1465: Kanisay, 1570: Kanizsa - -i képzős helynév, a későbbi adatokból való elmaradása a képzőnek tollhiba lehet - III: 1, IV: 2, VI: 2
- KÁNYA 1512: Kanya - tulajdonságra utaló metaforikus név - V: 2
- KAPA 1482: ~ - foglalkozási szimbólumnév, de lehet a Kapás lekopott, rövidült végű alakja, ugyanis Kissallón 1570-ben csak a Kapás forma található - IV: 4
- KAPÁS 1482: Sartor, 1570: Kapás - foglalkozásra vagy tulajdonságra 'jól kapáló, kapálást szerető' utaló név - IV: 5, VI: 2
- KARA 1459: ~ /Kowa/ - talán a 'fekete' jelentésű török szóból vált egyénnévvé, majd családnévvé; egyetlen adata mellett van csak írásváltozat, a többi három /különböző falvakból/ egyöntetűen, világosan Kara alakot mutat - III: 1, IV: 2, V: 1
- KARÁCSONY 1508: Karachon, 1570: Karácson - egyénnév vagy az ünneppel összefüggő szokásból, eseményből eredő családnév - V: 1, VI: 3
- KARNÁS 1570: ~ ? - bizonytalan olvasata miatt megfejtetlen - VI: 2
- KÁSA 1570: ~ - tulajdonságra utal 'kását szerető, fogyasztó' esetleg foglalkozási szimbólumnév 'daráló, molnár' - VI: 2
- KASZA 1570: ~ - foglalkozási szimbólumnév vagy tulajdonságra utal 'jó kaszás' esetleg 'éles eszű' - VI: 1
- KECSKÉS 1497: Keckes, Kechkes /Keczkes/, 1570: Kecskés - foglalkozásra, kecsketartásra utal - IV: 2, V: 1, VI: 2
- KELEMEN 1482: Clemens, 1570: Kelemen - egyénnév - IV: 1, VI: 3
- KÉR 1570: ~ - talán pusztai helynév, de lehet törzsnévi eredetű régi magyar egyénnév is - VI: 3
- KEREKES 1570: ~ - foglalkozásnév - VI: 3
- KERESZTES 1570: Keresztös - egyénnév /vö.: MNy. LXVII, 187/, a Keresztély -s képzős változata, de lehet lakóhelyre utaló szó is: a háza előtt kereszt állt - VI: 1
- KERESZTI 1570: ~ - -i képzős helynév valamelyik -kereszt utótagú helységnevből - VI: 3

- KIRÁLY 1477: Keral, 1479: Kyrál, 1570: Király - tulajdonságra utaló metaforanév - IV: 1, V: 1, VI: 6
- KIS 1447: Parvi /gen./, 1465: Parvus, 1482: Parvus, 1570: Kis - testi tulajdonságot jelölő közszó - II: 1, III: 1, IV: 4, VI: 22
- KOCSI 1570: ~ - -i képzős helynév - VI: 2
- KOKOVA 1570: ~ - puszta helynév - VI: 1
- KOLTA 1497: Koltha, 1507: Koltza - puszta helynév - IV: 1, V: 1
- KOLOZS 1471: Kolos, 1570: Kolozs - a Miklós alakjából - III: 1, V: 1, VI: 4
- KONC 1507: Koncz, Konch - talán foglalkozásra utaló jelképnév: 'olyan ember, aki húst darabol, hentes', de lehet testi tulajdonságot jelölő metaforanév: 'húsos, csontos, nagytestű' - V: 3
- KONCSAI 1570: ~ - -i képzős helynév - VI: 3
- KONTOR 1570: ~ - talán a kontár szó régebbi alakja a középfelnémet kunter-ből /vö.: TESz. kontár a./, s akkor foglalkozásra utal - VI: 2
- KONTRA 1570: ~ - az 'ellentmondó, ellenkező' jelentésű latin közszóból; személynévi használata már 1339-ban kimutatható /TESz. kontra a./ - VI: 2
- KÓNYA 1570: ~ - külső tulajdonságra utaló 'ferde, hajlott' jelentésű igenévből /vö.: BENKŐ: I. m. 98/ - VI: 3
- KÓSA 1570: ~ - ősi magyar egyéni névből, amely általános vélemény szerint a kos 'juh híme' szóra megy vissza, tehát metaforikus tulajdonságjelölő - VI: 3
- KOSZORÚS 1497: Kozoros, 1499: /Kosoros/, 1509: Kozorws - foglalkozásnév - IV: 4, V: 2
- KOVÁCS 1420: Fabri /gen./, 1482: Faber, 1497: Kowach /Kowacz/, 1570: Kovács - foglalkozásnév - I: 1, II: 1, IV: 4, V: 3/, VI: 11
- KOVÁRI 1497: Koari /Koar/, 1570: Kovalí ? - -i képzős helynév - IV: 1, VI: 1
- KÖZI 1570: ~ ? - ha helyes az olvasat, akkor talán lakóhelyre utaló -i képzős földrajzi köznév - VI: 3

- KUPA 1570:~ ? /jegyz.: Kuna?/ - talán birtoklásra utaló közszó, vagy foglalkozási jelképnév: 'kupakészítő, ötvös', esetleg puszta helynév - VI: 2
- KURÁLI 1570:~ - -i képzős helynév Kuraly közeli falu nevéből, de lehet puszta helynév is - VI: 4
- KUTAS 1512: Kwthas, 1570: Kutas - birtoklásra utaló szó - V: 1, VI: 1
- LAJQS 1570:~ - egyénnév - VI: 4
- LÁNGOS 1497: Langos - talán valamivel bíró 'olyan, akinek állandó tüze, lángja van'; a téztafélével való kapcsolatba hozatala e jelentés kései adatolása miatt nem képzelhető el /vö.: TESz. lángos a./ - IV: 2
- ?LANTOS 1497: Lalthos - tollhibának vélem, s foglalkozásra, kedvtelésre utaló szónak tartom - IV: 1
- LEÁNDI 1497: Lyandy, 1507: Laynd, 1523: Leandy - -i képzős helynév - IV: 1, V: 2
- LÁSZLO 1570:~ - egyénnév - VI: 2
- LÁZÁR 1570:~ - egyénnév - VI: 5
- LÉDEC 1570: Lédecz - puszta helynév - VI: 2
- LESTE 1570:~ - puszta helynév - VI: 2
- LETKÉS 1570: - puszta helynév - VI: 2
- LITAS 1570: Petás ? /jegyz: Litas ?/ - az utóbbi olvasat valószínűbb, mert a följegyzés helye /Kissalló/ mellett, közelében volt Litas nevű falu, később puszta - VI: 2
- LÜKÜS 1497: Lewkes /Lewkews/ - a Lőrinc név egyszótagú, nyílt rövidülésének -k + -s képzős alakja - IV: 1, V: 2
- LŐRINC 1482: Lewrwn cz, 1507: Lewrincz, 1523: Lewryncz, 1570: Lőrinc - egyénnév - IV: 1, V: 2, VI: 6
- MADARÁSZ 1499: Madaraz - foglalkozásra, tevékenységre utal - IV: 2
- MAJOR 1507: Mayor - foglalkozásnév a 'felügyelő' jelentésű német jövevénytől - V: 1
- MAKA 1459:~ - valamelyik Mo- : Ma- kezdetű egyénnevünk -ka képzős alakja - III: 1
- MALES 1570:~ - talán valamelyik közeli Malas : Málás falu tollhibás alakja, s akkor puszta helynév - VI: 2

- MÁRÁSZ 1570:~ - valószínűleg a Marác helynévvel azonos -
VI: 2
- MÁRK 1499: Mark - egyénnév - IV: 2
- MARKÓ 1570:~ - a Márk név -ó képzős, vagy valamelyik Mar- :
Már- kezdetű név -kó képzős alakja - VI: 6
- MÁRTON 1570:~ - egyénnév - VI: 2
- MÁTÉ 1477: Mathe, 1479: Mathee, 1497: Mathei, 1509: Mathy -
a legutolsó adat lehet esetleg a Mátyás rövidült formá-
ja, a többi azonban mindenképp a Máté egyénnév teljes,
korabeli változata - IV: 2, V: 1
- MÁTYÁS 1570:~ - egyénnév - VI: 3
- MÁTYUS 1497: Mathyws - a Mátyás rövidült és -us képzős alakja -
IV: 1
- MELLES 1497: Melyes, 1507: Melles, 1570: Meles - testi tulaj-
donságra utaló közszó - IV: 1, VI: 2
- MÉSZÁROS 1497: Mezaros, 1519: Mesaros, 1570: Mészáros - foglal-
kozásnév - IV: 3, V: 4, VI: 4
- MÉZES 1497: Mezes, 1570: Mízes - foglalkozásnév, vagy kedvte-
lésre, ételkedvelésre utaló szó, esetleg belső tulajdon-
ságra utaló melléknév - IV: 2, V: 1, VI: 2
- MIKEC 1497: Mykecz /Mikech, Mykech, Mikeecz, Mykoch, Mylech/
- a Miklós név rövidült és -c képzővel ellátott alakja -
IV: 2, V: 2
- MIKLÓS 1570:~ - egyénnév - VI: 5
- MIKÓ 1464: Mykou, 1497: Myko - a Miklós egyszótagú zárt rövi-
düléssel és -ó képzős alakja - III: 1, IV: 3, V: 1
- MIKUS 1521: Mykws - a Miklós -us képzős becealakja - V: 1
- MOKOS 1506:~ - megfejtetlen, esetleg valamelyik Ma- : Mo-
kezdetű egyénnév -k + -s képzős alakja - V: 1
- MOLNÁR 1467: Molnar, 1570: Mónár - foglalkozásnév - III: 1,
IV: 4, V: 1, VI: 17
- MUZZSIK 1466: Musyk, 1482: Mosyk - talán a Mózes -k képzős
alakja vagy valamely szláv eredetű egyénnév átvétele -
III: 1, IV: 3
- NAGY 1471: Magnus, 1492: Nagh, 1497: Marga /Magnus/, 1570:
Nagy - tulajdonságnév - III: 1, IV: 8, V: 2, VI: 28

- ?NAGYÉSZ 1507: Naygez - ha helyes az olvasat, belső tulajdonságra utaló szó - V: 1
- NAGYFEJŰ 1497: Naghfew /Nag few/, 1507: Naghfeyw - külső tulajdonság - IV: 1, V: 1
- NÉMET 1465: Nemeth, 1570: Nímet - népnév - III: 1, V: 1, VI: 5
- NOSZTRAI 1508: Nozthray - -i képzős helynév - V: 1
- NOVA 1570: ~ ? - puszta helynév - VI: 2
- NYIRŐ 1499: nyrew - foglalkozásnév: 'borbély' - IV: 1
- OLÁH 1447: Olah, Holah - népnév - II: 1
- OLASZ 1447: olaz - népnév II: 2
- OLE : OLÉ 1570: Ole, Olé - talán valamelyik Ol- kezdetű egyén név -e képzős alakja
- ORBÁN 1570: ~ - egyén név - VI: 3
- OZSVÁR 1570: ~ - az Oszvald egyén név változata - VI: 2
- PÁC vagy PÁCS 1465: Pacz - talán a Pál nyílt szótagú rövidülése -c vagy -cs képzővel ellátva - III: 1
- PAJNA 1507: Payna - megfejtetlen - V: 1
- PÁL 1482: Pal, Paal, 1570: Pál - egyén név - IV: 5, VI: 1
- PALÁSTI 1507: Palasthy - -i képzős helynév - V: 1
- PÁLDI 1508: Paldy - -i képzős helynév - V: 1
- PÁLFI 1497: Palfi /Palffy, Palphy/ - apára utaló egyén név, patronimikon - IV: 1
- PANI 1459: Pany - -i képzős helynév - III: 4, IV: 1
- PAP 1497: ~ - valakihez való tartozásra vagy hasonlóságra utal - IV: 1
- PÁSKA 1570: ~ - puszta helynév, vagy húsvéti szokásra utaló szó /vö.: Kakonya/, esetleg ünnepnévből származó egyén név /vö.: Karácsony/ - VI: 2
- PÁSZTOI 1497: Pazthohy - -i képzős helynév - IV: 1
- PÁSZTOR 1499: Pastor, 1570: Pásztor - foglalkozásnév - IV: 1, VI: 13
- PATKÓS 1570: ~ - viseletre vagy foglalkozásra utaló szó, esetleg puszta helynév - VI: 4
- PATOTI 1508: Patholthy /Pashothy/, 1524: Pathathy - /valamennyi adata ugyanarra a személyre vonatkozik/ -i képzős helynév - V: 1

- PATUS 1499: Pathws - valamely Pat- kezdetű egyénnev -us képzős alakja - IV: 1
- PÉLI 1570: Pele ? /jegyz.: Péli ?/ - -i képzős helynév - VI: 2
- PERÉNY 1499: Peren - puszta helynév - IV: 1
- PÉTER 1570: Pétör - egyénnev - VI: 3
- PETKÓ 1570: ~ - a Péter név rövidült és -kó képzős alakja - VI: 6
- PETRÁC 1497: Petrach /Petracz, Pethracz/ - talán a Petrus régi magyar rövidülése és -c képzős alakja - IV: 1
- PIROSKA 1570: ~ - egyénnev vagy külső tulajdonságra utaló -ka diminutív képzős közszó - VI: 3
- PÓCS 1497: Poch /Porch/, 1507: Poocz, 1270: Pócs /jegyz.: Búcs ?/ - a Pál régi nyílt szótagú rövidülésének /Pó-/ -cs képzős alakja - IV: 1, V: 1, VI: 2
- PODÓ 1482: Podoh - megfejtetlen; esetleg valamely Po- kezdetű név -d + -ó képzős alakja - IV: 1
- PÓKA 1497: Poka - valószínűleg a Pál vagy valamely más Po- kezdetű egyénnev -ka képzős alakja - IV: 3, V: 1
- POKOL 1570: ~ - belső tulajdonságra utaló metaforikus név - VI: 3
- POLGÁR 1447: Polgar - társadalmi helyzetre utaló szóból - II: 1, III: 1, IV: 1
- POLHOS 1497: ~ - megfejtetlen - IV: 1
- POMATI 1482: Pomahay - valószínűleg tollhiba, -i képzős helynév -- IV: 1
- PORGÓ 1465: Porgo - megfejtetlen - III: 1
- PORKOLÁB 1507: Porkolab - foglalkozásra utal - V: 1
- PRÉPOSTI 1447: Preposth, Preposthy - -i képzős helynév - II: 2
- PÜSPÖK 1499: Pyspek - valakihez tartozásra vagy hasonlóságra utal - IV: 2
- RÁBA 1570: ~ ? - talán a folyónévből, akkor puszta helynév - VI: 3
- RÁC 1497: Racz /Raach, Rach/, 1507: Raatz, 1570: Rács - népnév - IV: 3, V: 1, VI: 2
- RAJ 1570: ~ - talán foglalkozásra utaló jelképnév 'méhész' - VI: 2

- ROKON 1499: Bokon /Rokon/ - valahová tartozásra utal - IV: 1
- ROSTÁS 1482: Rostas - foglalkozásnév vagy valamivel bírásra utal - IV: 1
- RŐT 1465: Reuth, 1570: Rőt ? - valamennyi adata Szalkáról való, összetartozásuk bizonyos; külső tulajdonságra, arc- vagy hajszínre utaló szó - III: 1, VI: 4
- SÁG vagy SÁGI 1459: Saak, 1491: Saag, 1497: Sak /Sag/, Sagy - puszta illetőleg -i képzős helynév; ugyanaz a személy szerepel különböző névformákkal Szalkán, 1483: Blasius Saak, 1491: Blasius Saag, 1497: Blasius Sagy - III: 1, IV: 3
- SÁNDOR 1570: ~ - egyénnév - VI: 5
- SÁNTA 1570: ~ - testi tulajdonság - VI: 2
- SARLAI 1570: Sarláni /jegyz.: Sarlai ?/ -i képzős helynév, három Sarló : Salló nevű falu volt a közelben - VI: 5
- SÁRHAJÓ 1471: Sarhayo - foglalkozásra vagy birtoklásra utaló név, a sárhajó lapos fenekű csónak, amelyet egy-egy ló húzott al csonyabb vízben vagy nagy sárban - III: 1
- SAS vagy SÁS 1521: Saas, 1523: Sas - ugyanazon személynek vagy tulajdonságára utaló metaforikus neve, vagy pedig foglalkozásra, esetleg lakhelyre utaló név - V: 1
- SÁTA 1482: Satha - puszta helynév - IV: 2
- SEBESTYÉN 1570: Sebestyán - egyénnév - VI: 1
- SERES 1507: ~ - foglalkozásra vagy kedvtelésre, szokásra utal - V: 3, VI: 3
- SIKET 1499: Syketh - testi fogyatékoság - IV: 1
- SIKOS 1570: ~ - a Sixtus név középkori ejtésű Sik- tövének -s képzős alakja - VI: 3
- SINKRA 1479: Synkra - megfejtetlen, valószínűleg szlovák anyanyelvű viselte, darabont volt - III: 1
- SINTÓ 1570: ~ - megfejtetlen; lehet esetleg a sin- : sind- 'sínylődik' folyamatos melléknévi igeneve, akkor testi tulajdonságot jelent 'beteg', vagy egy Cynt- : Szint- kezdetű egyéni név -ó diminutív képzős változata, de a Sinkó elírása is lehet, s ez utóbbi két esetben rövidült, képzett egyénnév - VI: 1

- SIRÁKI 1570:~ - -i képzős helynév - VI: 3
- SIPOS 1497: Sypos, 1570: Sipos - foglalkozásra, kedvtelésre utaló szóból - IV: 1, VI: 4
- SISKA 1570:~ - a tájnyelvi 'nagyfülű' alapján külső tulajdonságra utal; a szl. 'kemence' jelentésű szó átvétele kései előfordulása miatt nem valószínű /vö.: TESz. siska³ a./ - VI: 2
- SÓS 1497: Sos /Soos/, 1570: Sós - foglalkozásra utalhat - IV: 3, V: 1, VI: 15
- SÓTER 1570:~ - lehetne a német schotter átvétele, de közszavakban sokkal későbbi a megjelenése /vö.: TESz. sóder a./ - VI: 9
- SÚTOR 1570:~ ? - talán a latin sutor 'varga' vagy 'csavargó' jelentésű szó névvé válása - VI: 1
- SÜTŐ 1471: Sythv, 1497: Sythew /Sithew/ - foglalkozásnév - III: 1, IV: 1, V: 2
- SZABÓ 1497: Zabo, 1570: Szabó - foglalkozásnév - IV: 2, V: 1, VI: 5
- SZÁK 1570:~ ? /jegyz.: Csanak ?/ - puszta helynév vagy mester-ségre utaló jelképnév /vö.: TESz. szák a./ - VI: 8
- SZAKÁLLAS 1507: Zakalos - külső tulajdonság - V: 1
- SZALAI 1570:~ - -i képzős helynév - VI: 8
- SZÁNTÓ 1465: Zantha - puszta helynév vagy tevékenységre utaló igenév - III: 1
- SZEDLAHÓ 1465: Sedlaho, 1469: Zedlaho, 1570: Cserlohó ?, Szedelhur - a török összeírások neveinek ide tartozása a helységek azonossága alapján valószínűsíthető; megfejtetlen szláv szóból - III: 2, IV: 5, VI: 4
- SZÉKELY 1570: Székel - népcsoportnév - VI: 3
- SZEKERNYÉS vagy SZEKRÉNYES 1508: Zekernyes /Zekrenes/ - foglalkozásnév vagy valamivel való bíráásra utaló szó - V: 1
- SZÉP 1570:~ - külső tulajdonság - VI: 2
- SZIRÁK 1570: Szirják ? - puszta helynév - VI: 2
- SZKORNA vagy SZKORNAI 1499: Skorna /Skornay/ - puszta vagy -i képzős helynév - IV: 1
- SZOBI 1497: Zoby - -i képzős helynév - IV: 1

- SZOMBAT vagy SZOMBATI 1465: Zombath, 1466: Zombathy - ugyan-
azon személy puszta vagy -i képzős helynévből származó
családneve - III: 1
- SZTANISZLÓ 1570: ~ - egyénnev - VI: 2
- SZTANK 1477: Stank, 1479: Zthank /Sthank/ - lehet az előbbi
egyénnev rövidült -k képzős alakja, de lehet puszta vagy
rövidült helynév is - IV: 1
- SZÚDI 1570: ~ - -i képzős helynév - VI: 2
- SZÚK 1570: ~ ? - megfejtetlen - VI: 2
- SZÚNYOG 1507: Zwnyog, 1570: Szunyog - külső tulajdonságra
utaló metaforanév lehet - V: 1, VI: 1
- SZURKOS 1570: ~ - foglalkozásra utaló név 'szurokégető erdei
munkás' - VI: 1
- TAKÁCS 1507: Thakach - foglalkozásnév - V: 1
- TALPAS 1465: Thalpas - talán külső tulajdonság: 'nagy lábú'
- III: 2
- TANVA 1570: ~ ? - megfejtetlen - VI: 2
- TAR 1570: ~ - külső tulajdonság: 'kopasz' - VI: 16
- TÁSKA 1570: ~ - talán viseletre vonatkozó szóból - VI: 2
- TATÁR 1570: ~ - népnév - VI: 3
- TEJES 1497: Theyes - foglalkozásra vagy kedvtelésre utal -
IV: 1
- TENGER 1482: Thenger - megfejtetlen indítékú név - IV: 1
- TENKE 1447: Thenke - talán ősi magyar egyénnev egy 'tönk' je-
lentésű szóból - II: 1, IV: 1
- TÍMÁR 1447: Thymar, 1454: Thimar - foglalkozásnév - II: 1,
III: 1, IV: 1
- TINNYEI 1497: Thyney - -i képzős helynév - IV: 1
- TÓBIÁS 1570: Tabias - egyénnev - VI: 2
- TOJÓS 1497: Tholios - foglalkozásra 'tyúktartó' vagy valami-
lyen tulajdonságra utaló név - IV: 1
- TOMOR 1570: ~ /jegyz.: Pomor, Pomoz stb./ - valószínűleg puszt-
a helynév, volt a közelben Tomor és Pomot : Pomog nevű
település is - VI: 2
- TÓT 1465: Thoth, 1507: Thot, 1570: Tót - népnév - III: 2, IV:
8, VI: 22

- TÖKÉS 1570:~ - foglalkozásra 'favágó' vagy valamivel bírásra utaló szóból - VI: 2
- TÜRÖK 1477: Therek, 1479: Thewrewk /Thewrek/, 1570: Türk /jegyz.: Török ?/ - népnév IV: 2, VI: 4
- TROBIS 1482: Trobys - megfejtetlen, valószínűleg szlovák szóból - IV: 1
- TYÚKOS 1482: Thwkos - foglalkozásnév - IV: 1
- VARGA ? 1447: Sutor, 1497: Warga, ? 1508: Suttor /Sutthor/, 1570: Varga - a latinul és magyarul megnevezett személyek azonossága nem bizonyítható; foglalkozásnév - II: 1, IV: 2, V: 5, VI: 23
- VARJÚ 1570:~ - külső vagy belső tulajdonságra utaló metafora-név - VI: 2
- VARSÁNY 1570: Varsán - pusztá helynév - VI: 2
- VÉG vagy VÍG 1497: Wegh, 1508: Vygh, 1570: Víg - lakhelyre utaló név lehet, ugyanis a korabeli nyelvjárás erősen í-ző /vö.: Nímet/ - IV: 1, V: 1, VI: 7
- VEREBES 1570:~ - valamivel való ellátottsága vagy kedvtelésre, foglalatosságra utaló név lehet - VI: 4
- VERES : VÖRÖS 1465: Weres, 1570: Vörös - a két névalak összetartozása bizonyítható a helységek azonosságával; külső tulajdonságra vonatkozik - III: 2, IV: 3, V: 3, VI: 10
- VESZTE MIR 1570: ? - a szláv Vlasztimir 'hatalom és béke' egyén név megmagyarosodott formája - VI: 2
- VIDA 1570:~ - a Vitus egyén név rövidült és -a képzős formája - VI: 3
- VINCE 1570:~ - egyén név - VI: 4
- VINCENC 1570: Vincesz - a Vince név régies alakja - VI: 7
- VIRENC 1570:~ - megfejtetlen - VI: 1
- ZALTÁN vagy ZALTÁNI 1570: Zaltán, Zaltáni - pusztá vagy -i képzős helynév - VI: 5
- ZÁTONY 1570: Záton - lakóhelyre utaló név - VI: 1
- ZELE 1482:~ - pusztá helynév - IV: 1
- ZOBONYA 1512:~ - pusztá helynév - V: 1
- ZOMBOR 1570: Zonbor - pusztá helynév - VI: 2
- ZSÁK 1570:~ - foglalkozásra vagy külső tulajdonságra utalhat - VI: 2

ZSITVA 1507: Sythwa, 1570: Zsitva, Zsiva - az utóbbi tollhiba vagy olvasati hiba lehet, mivel az adatok Bajta községből valók, 1507: Johannes Sythwa, 1570: Zsiva János, vagy ugyanaz a személy, de inkább fia vagy unokája, hiszen 1507-ben is fölnőtt volt már; pusztá helynév - V: 1, VI: 2

Kettős családnevek

- 1497: Johannes Chalathoth - a Csala és Tót együtt való használata, nyilván a Csala a megkülönböztető elem
- 1521: Petrus Kyskele - a Kis megkülönböztető neve a Kele családnévnek, jöllehet ez nem fordul elő többször, magyarázata nehéz: talán a kel 'jön-megy' melléknévi igenevéből alakult ősi egyénnev vagy tulajdonságra utaló családnév
- 1570: Pásztor Csobán Mátyás és fia Gyenös - a török összeíró érthetett magyarul, s lefordította a Pásztor családnevet
- 1570: Hagymás Csernák, fia András, testvére Dimitör - vitatható a kettős családnév, amennyiben a Csernák egyéni névnek elfogadható lenne, ezt nem tartom valószínűnek, s a Hagymás nevet ragadványnévnek vélem
- 1570: Kis Cselesz Ambrus - a Kis ragadványnév, a Cselesz szerepelt az önálló családnevek között is
- 1570: Kis Imre János - egyénnevi családnévhez testi tulajdonságra utaló ragadványnév járult
- 1570: Nagy Balás György - az előzőhöz hasonló
- 1570: Mika György Tomás, fia Gergely, testvére Miklós - a teljes egyénnevi családnévhez rövidült és képzett egyénnev járult megkülönböztető elemként

[Folytatjuk]

HAJDÚ MIHÁLY

A KISHEGYESI CSALÁDNEVEK JELENTÉSTANI RENDSZERE

Kishegyes /Jugoszlávia: Mali Iđoš/ családneveinek történetéből negyvenöt évet, az 1851--1895 közötti időszakot vizs-

gálom. Ez az egyházi anyakönyvezés utolsó korszaka, 1895 október elsejével kezdik meg az állami anyakönyvezést. Erre a korszakra már a családnevek végérvényesen állandósultak, egy-egy elíráson, félrehalláson kívül csak az esetleges névmagyarosítások jelentenek újat a névrendszerben. A falu lakossága is állandósult. Lényegében a mai kishegyesi családnevek legtöbbike ebben a korszakban megtalálható.

A családnevek jelentéstani rendszerezését a magyar névtani irodalom alapvető és klasszikus munkái alapján végeztem. Osztályozásomhoz elsősorban KNIEZSA ISTVÁN, A magyar és szlovák családnevek rendszere /Bp., 1965./, BÁLINT SÁNDOR, Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetécknevei /MNYTK. 105. sz. Bp., 1963./ és KÁLMÁN BÉLA, A nevek világa² című művét használtam.

Bármennyire is igyekeztem helyes besorolást végezni, tévedések mégis akadnak, vannak nevek, amelyek más csoportokba, vagy egyszerre több csoportba is besorolhatók, hiszen a névadásra számtalan történeti, gazdasági, lélektani stb. mozzanat volt hatással. Egyes névtípusoknál: a személy-, helység- és foglalkozásnévből alakult családnevekről könnyen megállapítható a névadás indítéka: az apa neve, a származás helye, a foglalkozás. Más típusoknál -- főként a köznevekből származóknál -- már nem adhatunk ilyen egyértelmű magyarázatot. A besorolás itt mutatkozik a legönkényesebbnek. A magyarázatot, a besorolást a család történetének ismerete nélkül kellett adnom, illúzió lenne a főleg jobbágyivadékokból szabadossá /libertinus/ lett családok történetét felderíteni. Ezeknek nincs, soha nem volt családi levéltáruk. Egyedül a családnevű szolgáló szó jelentése volt a kiinduló pontom. A tévedés lehetősége itt a legnagyobb, mert az egyértelműnek látszó név több jelentéscsoportba is besorolható. Arra többen is utaltak már, „hogya a sok Király, Császár nevű családok ősei távolról sem voltak királyok, császárok, hanem talán dölőfűkkel, uralkodásra hajlamos természetükkel, esetleg vagyonosabb voltukkal érdemelték ki e metaforikus ragadványneveket és örökítették át az utódaikra" /KÁLMÁN BÉLA: XVI. századi jobbágyneveinkhez. MNYj. VII, 40--2/.

„Semmi esetre sem állíthatjuk tehát teljes bizonyossággal egy mai családnévről, hogy az például népi eredetre, méltóságra vagy testi-lelki tulajdonságra utal, hanem csak azt, hogy népre, méltóságra vagy testi-lelki tulajdonságra utaló alapszóból alakult. Következésképpen erőltetés és sok tévedési veszély nélkül nem alkalmazható a névadás indítékán alapuló, lényegében történeti szempontú osztályozás a mai családnévállomány számbavételekor" /B; GERGELY PIROSKA: A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata. NytudÉrt. 108. sz. Bp., 1981. 57/.

A kishegyesi családneveket jelentéstanilag az alábbi csoportokba soroltam:

A/ A családnév alapszava személynév

1. puszta személynév
2. -i képzős név
3. -fi-vel összetett név

B/ A családnév alapszava származásra utal

1. településnév
2. tájegység név
3. helyet megjelölő köznév
4. nemzetiséget jelentő népnév

C/ A családnév alapszavak köznév

1. foglalkozásnév
2. mesterség eszköze, eredménye
3. társadalmi helyzetet jelölő köznév
4. testi tulajdonság
5. lelki tulajdonság
6. szavajárási szó
7. nem, életkor, családi helyzetet jelölő köznév
8. számnév, ünnepnév és napnév
9. eseménynév
10. állatnév
11. növénynév
12. egyéb főnév és melléknév
13. bizonytalan és ismeretlen eredetű családnév

A/ A családnév alapszava személynév

A személynévi eredetű családnevek minden nyelvben nagy számban fordulnak elő. A vizsgált korszakban a családnevek 33,51 %-a apanévből származik Kishegyes családnévrendszerében.

1. Pusztá személynevekből alakult családnevek

Az egyik leggyakoribb családnévtípus az egyszerű apanév /esetleg anyanév/ minden jel nélkül. Állhat teljes alakban, de gyakoribb a becéző forma. Általában a XIV--XVI. században használatos keresztény és ritkábban régi magyar nevek fordulnak elő. Véleményem szerint családnévvé nem a leggyakoribb keresztnevek váltak, hanem a ritka, különleges nevek. A családnevek között mégis megtalálhatók a mai gyakori nevek is. Ezt én azzal magyarázom, hogy a családnevek kialakulásának idején ezek is még a ritkábban használatos nevek közé tartoztak. Például ma egyik leggyakoribb keresztnevünk a József, de a XVI--XVII. században még nem volt a 15 leggyakoribb keresztnev között. A XVIII. században már a negyedik leggyakoribb lett, használata ebben a században vált kedveltté szinte egész Európában. Hasonló összehasonlítást végezhetnénk más neveknel is. Különösen a szláv nyelvekben nagy az apanévből /anyanévből/ alakult családnevek száma. Ezt bizonyítandó az alábbi adat. A vizsgált korszakban 737 különféle családnév fordul elő Kishegyesen, ebből 247 alakult apanévből, közülük 129 a szláv /szerb-horvát és szlovák/ nyelvekből származik, ami a neveknek 52,23 %-a, ugyanakkor német eredetű 18 /7,28 %/ és magyar 100 /40,49 %/. Ez utóbbi adatok nem jelentik azt, hogy viselőik ilyen nemzetiségűek is, hanem azt, hogy családneveik ilyen környezetből származnak, esetleg őseik lehettek ezen nemzetiségek tagjai valaha.

A családnevek az alsóbb néposztályoknál a XVI--XVII. században szilárdultak meg végleg, ezért közöttük sok olyan nevet találunk, amely abban a korban divatos. A régi magyar személynevek erre az időre kiszorultak a használatból, ezért igen ritkák családneveink között. Teljesen még nem tűntek el, ezért néhány ezekből is előfordul.

a/ Az alapszó régi magyar személynév. Cseke /eredete vitás/. Lapis /Lapudí régi magyar személynév/.

b/ Az alapszó egyházi keresztnév. A családnevek igen nagy száma tartozik ebbe a csoportba. Az apanév /ritkábban az anya neve is/ szolgált megkülönböztetésül, és ezt örökölték az utódok. A családnévrendszer kialakulásakor már elterjedtek a kereszténység mitológiai és mártírológiai nevei, így ezekből lettek -- rendszerint a ritka vagy a közepes gyakoriságú keresztnevekből -- a családnevek.

M a g y a r : Ábrahám, Ádám, Ágoston, András, Balázs, Bálint, Benedek, Boldizsár, Dosztán /Dunstan, szent, remete - hittérítő/, Dömötör, Elek, Fábián, Fülöp, Gál, Gergely, György, Huber, Illés, Iván, Izsák, Jónás, Kálmán, Kelemen, László, Lénárd, Lőrincz, Lukács, Margit, Márkus, Marton, Márton, Ozvald, Pál, Péter, Pongrácz, Rókus, Salamon, Sándor, Simon, Urbán, Vincze, Zsótér;

S z l o v á k : Román, Szirák /mindkettő lehet szerbhorvát is/.

N é m e t : Arnold, Ditrich, Eckert, Fridrih, Hermann, Imgrund, Jungabel, Mattheisz, Weinrich /Weirich/, Wilhelm.

c/ Az alapszó becenév. Nagyon gyakoriak a becenevekből lett családnevek. Gyakoriságuk azzal magyarázható, hogy a becézéssel alakult névváltozat a megkülönböztetés lehetőségét megsokszorozta, ezzel kárpótolta azt a névszegénységet, amit a régi magyar nevek kiszorítása eredményezett. Így a kevés számú keresztény névanyagból a különböző képzők segítségével rendkívül sok lehetőség adódott a megkülönböztetésre.

M a g y a r : Balazsa, Bálizs, Barna /lehet testi tulajdonság is/, Barta, Bartus, Bende, Bene, Benkó, Bensz, Berecz, Bódy, Boldis, Czina /?Hiacintus - Jácintus/, Ernyes /Ernest/, Csépe /Csépán - István/, Danyi, Dózsa, Éter /Eduárd > Eder > Éter/, Fabó, Filó, Galló, Galyó, Gazsó, Gere, Goda, Godo /Gott- kezdetű nevek önállósult becézője/, Gömsik /Konrád Könööl > Göncöl > Gön + -sik szlv. képző/, Gregus, Gujó /Gvidó/, Györk /György/, Jakus, Jáni, Janó, Kanyó, Keli /Kelemen/, Kósa, Lajkó, Magó, Marcsó, Mátyus, Merta, Odry

Udalrich ~ Odor/ Ondo /András/, Patócs /Pál/, Pecze /Péter/,
Petri, Sajó /Salamon/, Samu, Sebők, Sinka /Simon/, Uri /Urbán
Zsiga /Zsigmond/.

S z e r b h o r v á t : Csörgics, Dévity, Gyurics, Jákity,
Kolonics, Kuntity, Lálity, Orsolics /Orsolya/, Szupplics /Su-
pilo/, Zelity.

S z l o v á k : Bakurék, Barcsik, Benák, Bencsik, Benná-
rik, Berkecz, Blázek, Blazsik, Bolek, Burián, Chilek, Dardos,
Dorozsák, Firány, Franka, Frankó, Frindik, Gálik, Gavlik, Gu-
banics, Gyurák, Gyurján, Hatala, Hatalák, Hermec, Hirka, Hu-
bacska, Ivicz, Jakobecz, János, Janik, Jankula, Januskó, Jo-
nak, Karna, Kinka, Kostyán, Krizsán, Kubik, Kurin, Kurnyák,
Lakos, Latincsik, Latyák, Letó, Loch, Marecskó, Matisa, Matkó,
Matuska, Matz, Mendler, Micskó, Migáskó, Mihalecz, Mihalek,
Mihovecz, Mikszics, Mikustyák, Militz, Mogony, Morell, Orcsik,
Ott, Pandek, Papacsek, Papajcsik, Petrás, Potschka, Pribanyecz,
Prokesz, Puhalák, Radócz, Ricza, Salacz, Rubus, Rusák, Simo-
nyik, Skalla, Skallák, Száler, Szamek, Szanek, Szellák, Sztoj-
ka, Tamankó, Toma, Tomik, Trázsi, Triszkó, Triznya, Turuc,
Tuza, Vancsik, Vanka, Vanyur, Vicsik, Vida, Vikor, Vlada,
Vonnák, Wischa.

N é m e t : Gab, Gabel /Gábor/, Göbel, Herl, Kiltz, Klem,
Leml, Lucz, Szeitz, Wengring, Wilfling.

2. -i képzős, illetve ~~-ics~~ ~ ~~-vics~~ képzős nevek

A magyar családnevek között aránylag kevés a birtokos
képzővel alakult név, inkább a szláv nyelvekre jellemzőek az
ilyenek. Kishegyes családnevei között a vizsgált korszakban
keves a birtokos képzős családnev, az apánevekből alakultak-
nek mindössze 7,69%-a, ezek is jórészt szláv alakulások.

M a g y a r : Balassy, Benei, Galyai, Gedey, Rafai.

S z e r b h o r v á t : Blaskovics, Burgovics, Joánovics,
Petrovics, Simonovics, Simovics, Sztipánovics, Sztojkovics.

S z l o v á k : Derkovics, Gurbics, Korbity, Matatics,
Mihálovics, Páncsics, Simonics.

3. -fi-vel összetett nevek

A -fi végű patronymicumok igen ritkák. Általában kétféleképpen járul az apanévhez: a teljes keresztnévhez /keresztény vagy pogány/ és a becézőnévhez. A vizsgált korszakban csak négy adatot találtam, ezeken is látszik, hogy névmagyarosítás eredményei, bár ezt nem jelzi mindnél az anyakönyv mutatója. Természetesen valamennyi magyar név:

Árpádfi /Fernbach/, Békeffy, Szőrfy, Urfi.

B/ A családnév alapszava származásra utal

A családnévek egyik legősibb és legkorábban jelentkező típusa. „Kétségtelen, hogy a családnévet létrehívó feltételek között döntő jelentősége van annak, amely közvetlenül e névtípus szülője: a feudális birtoklásnak. A nemesség körében a nemzetségbirtoknak magánbirtokká válása, a jobbágyság sorában az úrbérestelek jogának a biztosítása követelte meg elsősorban a név állandóságát a birtokló család körében. A birtoklás jogait gyakran éppen azzal látták biztosítottnak, vagy abban is kifejezésre juttatták, hogy a birtokos nevéhez második névelemként annak a helységnek a nevét csatolták, ahol birtokai feküdtek” /B. GERGELY, I.m. 61--2/. A jobbágyok költözködései, a különböző népmozgások, az áttelepülések, a telepítések is hatással voltak e névtípus kialakulására. Valaha ezek a költözködések igen szűk körben mozogtak, a környező falvakra terjedtek ki, később a többszörös áttelepedések nagy távolságokra is történhettek.

A vizsgált korszakban Kishegyesen a családnévek 26,32 %-a alakult helynevekből.

1. Településnév

A helynevekből származó kishegyesi családnévek között a mai szlovákiai, Duna--Tisza közí és tiszántúli települések, tájegységek nevei találhatók. Ebből elsősorban a népmozgások irányára következtethetünk. Sok családnév olyan települések nevéből származik, amelyek idők folyamán eltűntek a föld felszínéről, csak a nevek őrizték meg őket.

A származásra utaló alapszavú családnévek között a legnépesebb csoport a helységnévből alakult. Két altípusát különböztetem meg.

a/ Képzővel alakultak

A településnévből származó családnevek óriási többsége alakult ilyen módon. Köztük elsősorban a XV--XVI. századi települések nevei fordulnak elő leggyakrabban. A később alapított felvak, települések nevei is megtalálhatók, de ezek jó részt névmagyarosítás eredményei.

M a g y a r : Acsai, Almási, Bagi, Bajai, Bányai, Becskei, Belégrádi, Bellai, Béri, Budai, Bugyi, Csabai, Csáki, Csongrádi, Czétényi, Cziráky, Decsy, Dombi, Doroghi, Egri, Fajszai, Fenyvesi, Gácsai, Gagyi, Gyetvai, Gyömrei, Győri, Hadadi, Halasi, Házi, Hegyi, Hevesi, Hollósy, Irsai, Jászapáti, Kalacsi, Kátai, Kecskeméti, Kélecsényi, Kókai, Komáromi, Körmendi, Körmöczi, Körmöndi, Kőszeghi, Lábadai, Laki, Lendvai, Loczi, Losonci, Lovászi, Mendei, Mezei, Muzslai, Nagyváty, Nevery, Nyírádi, Onodi, Ölveggyi, Paksi, Paróczi, Pataki, Pécsi, Perlaki, Pinczely, Pomozi, Sághi, Strázssai, Surányi, Süli, Szabolcski, Szécsényi, Szegedi, Szeghi, Szili, Szombati, Szogyi, Szőnyi, Szügyi, Tari, Teleki, Terényi, Toldi, Tolmácsi, Tölgyesi, Turzai, Ujvári, Utasi, Váradi, Vatai, Visontai, Völgyi, Záhonyi, Zentai, Zsadányi, Zsarnai, Zsidai, Zsolnai.

Ebbe a csoportba tartóznak, de a helységnevtárakban nem találhatók az alábbi településnevek: Durvay, Fontányi, Földesdi, Gazafi, Hallai, Hári, Homogyi, Kalapáthy, Karasz, Kopplányi, Köröskényi, Malkácsi, Milóváci, Polonyi, Sajti, Szerényi, Urányi, Zöldi, Ujházi.

S z l o v á k : Brezovszki, Csizovszki, Gubriczki, Komárcsovich, Lehoczki, Ludrovány, Medveczky, Peierszki, Rasztovszki, Zahovecz, Zákoczki, Zakubszki, Závodszerki.

Helynév, de nincs a helynévtárakban: Bajevszki, Horák, Milacski, Oszlászki, Pardoviczki, Puruczki, Schozenszerki, Sziczki.

N é m e t : Brucker, Eichinger, Engelsberger, Gerlauer, Gieszinger /Giesing/, Grünfelder, Hamhaber, Hardinger, Hellenreiner, Maisinger, Malmer, Picsenauer, Preininger, Stirczinger, Szelinger, Wieser.

b/ Képző nélküli nevek

Azon családnevek száma, amelyek képző nélkül alakultak a településnevekből, igen kevés. M a g y a r : Gömör, Prága, Sümeg. N é m e t : Blumenstein, Fernbach, Risz.

2. A családnév alapszava tájegység

Ha a telepes távoli faluból költözött az új lakóhelyére, olyan helyről, amelyet a közösség lakói nem ismertek, akkor a vidékről, a megyéről, a tájegységről nevezték el /vö. KÁLMÁN, NevVil². 72/.

M a g y a r : Baranyai, Baranyi, Erdélyi, Fölföldi, Hunyadi, Morvai, Nyitrai, Szatmári, Szalai /Zala/, Szilágyi.

S z l o v á k : Hornyák /hora, felvidéki/, Oravec, Szpisják /spisiák, szepességi lakos/.

N é m e t : Hees /hesseni/.

3. Az alapszó helyet megjelölő köznév

Egyetlen adat van rá, a magyar Réti családnév.

4. Az alapszó nemzetiséget jelentő név

A lakosság mozgására, vándorlására utalnak a nemzetiségnévből alakult családnevek. Valójában a helynevekből alakultakkal rokon típus. A nemzetiségnév nem minden esetben jelent más ajkú lakosokat. Ha ismerjük a névadás vonatkozásait, akkor ezek számtalan körülményre, különböző kapcsolatokra utalnak: a korábbi lakhely népi környezetére, kapcsolatokra, de lehet némelyik ragadványnév is. Ezek a családnevek nem a mai, hanem a XIV--XVI. századi népneveket őrzik. Ilyen név a Tóth és a Rác a falu névanyagában. A Tóth családnév nem utal közvetlenül szlovák származásra, hiszen ezekben a századokban Tótország Horvátország neve, jelenthet „horvát” származást is.

M a g y a r : Bosnyák, Francia, Horváth, Lengyel, Magyar, Németh, Orosz, Rácz, Szász, Székeli, Tóth, Török.

S z l o v á k , s z e r b h o r v á t : Polyákovics, Rusznják, Szászkó, Venda, Wenda /vend - magyarországi szlovén/.

C/ A családnév alapszava köznév

1. Foglalkozásnevek

A kishegyesi családnévek 40,17 %-a alakult köznévből. A névadásra itt számtalan lehetőség van. Az azonos keresztnévet viselők egyik leggyakoribb megnevezési módja a foglalkozásuk neve. A foglalkozásnévből alakult családnéveknek osztályköttőségük van: ezek a családnévek csak mesterségeket űző társadalmi osztályokban -- így a jobbágyság és a városi polgárság -- körében alakultak ki. Az előbbi két típus, a személynévi eredetű és a származásra utaló családnévek egyaránt kialakultak a jobbágyság és a nemesség körében is. A leggyakoribb foglalkozásnevekből: földműves, paraszt éppenúgy nem keletkezett családnév mint a leggyakoribb apanévekből. Ez a családnévtípus a XI --XVI. századi társadalmi munkamegosztást tükrözi, de egy-egy vidék gazdasági tevékenységének is hű képe /BENKŐ, RMSz. 19--21; KNIEZSA: i.m. 14; KÁLMÁN: NevVil². 75--6/.

a/ Iparos, kézműves mesterségekre utaló nevek

M a g y a r : Bába, Bakos /olajütő/, Bognár, Dognár, Fagyas /gyertyaöntő/, Faragó, Fazekas, Kádár, Kerekes, Kolompár /vas- és rézlemezéből edényeket, üstöt készítő/, Kovács, Lakatos, Mészáros, Molnár, Pintér /kádár/, Süveges, Szabó, Szűcs, Takács, Üveges, Varga, Varró, Vasas.

S z e r b h o r v á t : Kuluncsics /Kujundzija, aranyműves/.

S z l o v á k : Csizmár, Kanabé /Knabe, német Knappe, 'bányász, segéd'/, Koliszár /kolesar 'kerekese'/, Kollár /'kerekes'/, Uhlarik /uhliar 'szénégető'/.

N é m e t : Binder /'kádár'/, Becker /'pék'/, Brandtner /'sütő'/, Czigler /'téglaégető, falazó, cserepező'/, Gruber /'bányász'/, Hevner /Häfner, 'fazekas, kályhás'/, Keller /'pincemester'/, Kolber /'buzogányos?'/, Kugler /'golyóöntő?'/, Müller /'molnár'/, Rigler, Schmidt /'kovács'/, Schuster /'cipész'/, Tischler /'asztalos'/, Tobler 'ua.'., Steinbeck /'téglaégető'/.

b/ Pásztorkodásra, állattartásra utalók

M a g y a r : Bacsó /számadójuhász/, Bárány, Csordás, Galambo, Gulyás, Juhász, Kecske.

S z l o v á k : Brindza /'túróféleség'/, Czapp /cap 'bak-kecske'/, Czapik /'ua.'/, Volár /'ökrész'./.

N é m e t : Butterer /'vajkészítő'/, Hirt /'pásztor'/, Scheib /Scheibe, 'lép, méhészet'/, Scheffer /Schäfer 'juhász, pásztor'./

c/ Erdőmunkára, halászatra, vadászatra utalók

M a g y a r : Csíkos, Halász.

S z e r b h o r v á t : Libár /'ribár 'halász'./.

N é m e t : Fürztner /Förster 'erdész'/, Pajzer /'soly-mász'./.

d/ Mezőgazdasági foglalkozásra utalók

M a g y a r : Buzás, Kertész, Major, Majoros /gazdaság/, Szántó.

N é m e t : Böhner /'bab'/, Gertner /'kertész'/, Kern /'mag'/, Kohl /'káposzta'./.

e/ Kereskedelemre utalók

M a g y a r : Kalmár, Soós, Sörös.

N é m e t : Gerstenmajer /'árpakereskedő'/, Helfrik /Helfer + -ik szlovák képző 'segéd'/, Krém, Krémer /Krämer 'szatócs'/, Schiebler /'sókereskedő'/, Verle /Verler, Fehrler 'malackereskedő'./.

f/ Fuvarozásra, közlekedésre utalók

M a g y a r : Kerepes /'hajó'/, Kocsis, Szekeres.

g/ Katonaságra utalók

M a g y a r : Dudás, Hajdú, Hadnagy, Hegedűs, Katona, Lovas, Puskás, Sípos, Szakács, Trombitás /a zenész nevek külön kategóriát is alkothatnak./.

N é m e t : Brucker /'hídálló őr'./

2. Az alapszó mesterség eszköze, eredménye

E családnévtípus rokonságot mutat az előbbivel, hiszen az elnevezettek mesterségével kapcsolatos tárgyakat, anyagokat, illetve a munka, a foglalkozás eredményét jelölik. E magyarázat mellett természetesen figyelembe kell venni a névadás

egyéb indítékait is. Bizonyára akadnak közöttük eseménynevek, vagy valamilyen tulajdonságra utaló metaforikus nevek is.

M a g y a r : Csizma, Fütyű /'bicska'/, Gajda /'hangszer'/, Guba /'durva anyagból való felső kabát'/, Kerítés, Rakoncza /'kocsin, szánon, szekéren a tengelyek, ill. keresztgerendák végére szerelt rúd, melyhez a szekér, szán oldalait támasztják'/, Szekerény, Vas, Velez /'ruhaanyag, velencei kelme'/.

S z l o v á k : Csepela /'penge'/, Fajka /'pipa'/, Né-doba /'edény'/.

3. Az alapszó társadalmi helyzetet, tisztséget jelölő köznév

A Császár, Király, Nemes családnév a jobbágyság körében és a polgárság között elsősorban ragadványnév volt, majd állandósult és öröklődött, de megnevezhették velük e méltóságok szolgálatában álló jobbágyokat is. Más nevek /Bíró, Poór, Szabados/ valóságalapjában azonban nem kell kételkedni, hiszen az alsóbb osztályokban ezek valóságos tisztségviselésre, társadalmi helyzetre utaltak.

M a g y a r : Bíró, Deák, Harangozó, Ispán, Kántor, Király, Kulcsár, Papp, Porkoláb /börtönőr/, Soltis /Soltész 'telepes falvak bírása'/, Szabados.

S z l o v á k : Novák /'telepes', de lehet alapszó is/, Novotni /'telepes'/, Széman /Zeman 'nemes'/.

N é m e t : Altmann /'rég lakó valahol'/, Bischoff /'püspök'/, Czirkl /Zirkeler, Nachwächter 'bakter, éjjeliőr'/, Guttgesell /'jósegéd'/, Hoffschauer /'udvari jós'/, May, Majer /Mayer, Mayr, Mayir 'intéző'/, Neumann /'telepes'/, Onhaus /'háználküli'/, Tol /Toller 'vamos'/.

4. Az alapszó testi tulajdonságra utaló köznév

A névadás legrégebbi formája, a köznévi alapszóval családneveknek jelentős hányada, mintegy 16,22 %-a ebbe a csoportba tartozik. A személynévül adott emberi tulajdonság jellemezte viselőjének valamilyen sajátságát, illetve azt kívánta, hogy e tulajdonság idéződjön fel a viselőjében. Ezek a nevek a legkülönbözőbb testi tulajdonságokat fejeztek ki: a haj, a bőr

színét, annak göndörségét, testi fogyatékossgot, termetet stb.

M a g y a r : Baglyas /baglyos, pettyes/, Balogh, Barna, Birgés /rühes/, Bussa /busa, nagyfejű/, Csóré /csupasz, meztelen, bajúszatlan/, Csőr, Deli, Fehér, Fekete, Fodor, Füstös, Hajas, Kajla /görbe/, Keszeg /esetlen, görbe/, Kiss, Kormos, Nagy, Rövid, Szép, Szőke, Vastag, Vörös.

S z e r b h o r v á t : Bolyovcsics /Buljovcic 'dülledt-szemű'/.

S z l o v á k : Bélik /'fehér'/, Csernik, Csernus /'fekete'/, Cservenák /'vörös'/, Drobnyik /'apró'/, Holik /'csupasz, kopasz'/, Kucserka /'göndör'/, Kratok /'rövid'/, Odrobina /'apró'/, Rapcsány /'hímlőhelyes'/, Rasztik /'rühes'/, Uhor /'pörsenéses'/, Viszoki /'magas'/.

N é m e t : Róth /'vörös'/, Schen, Schöner /schön 'szép'/, Schram /Schramme 'karcolás, forradás, heg'/, Schwartz /'fekete'/.

L a t i n : Czékus /caecus 'vak'/.

5. Az alapszó lelki tulajdonságra vonatkozó köznév

M a g y a r : Békés /lehet származásra utaló név is/, Bugris, Eszés, Jámbor, Keszeg /félszeg/, Pajkos, Pogány, Szőkő, Vígh, Vitéz.

S z e r b h o r v á t : Kancsár /'buja'/.

S z l o v á k : Dobra /'jó'/, Klaczek /cseh: 'kamasz, faragatlan fickó'/, Klamár /'hazug, csaló, szemfényvesztő'/, Szjaszni /cseh: stiasny 'boldog', de lehet apanév is: Bódog, Félix/.

N é m e t : Greiner /'nyafka, nyafogó, zsémbes'/, Hampel /Hampel, 'fajankó, tökfej, papucshős'/, Kempel /Kähmpe 'bajnok, dalia'/, Saur /sauer 'savanyú'/, Schleich /Schleicher 'alattomoskodó'/, Schreck /Schreck 'ijedtség, rémület, rémség'/, Schröck, Szauffer /Säuffer 'iszákos'/, Szorgh /Sorge 'gond, aggály, gáncsoskodó, válogatós'/.

L a t i n : Gaudia /gaudium 'vigasság, vigalom, mulatság, víg'/.

6. Szavajárási nevek

Vannak olyan családnevek, melyek egy-egy ember gyakran használt és jellegzetes szólásmódjából, beszédfordulatából alakultak. A népi humor csinált belőlük családnevet.

M a g y a r : Mondom.

N é m e t : Gútwein /'jóbor'/

7. Nemre, életkorra, családi helyzetre vonatkozó alapszavú nevek

S z e r b h o r v á t : Fratricsevic /'testvér'/.

S z l o v á k : Zetkó /zet 'vő'/.

N é m e t : Jung /'fiatal'/, Wittner /'özvegy'/.

8. Az alapszó napnév, ünnepnév, számnév

Ha valaki jeles napon, neves ünnepen született, akkor ez szolgált a megnevezés alapjául, de lehetnek ragadványnévből kialakultak is. Mindkét név m a g y a r : Pintek, Szerda.

9. Az alapszó történelmi eseménynév

Bujdosó, Kuruc.

10. Az alapszó állatnév

Az állatokról történő megnevezés gyökereit a primitív névadásban kell keresnünk. A korábbi egyelemű névrendszerben ismertek és gyakoriak voltak a metaforikusan használt állatnevek. A névadó szerette volna, ha az illetőnek az állathoz hasonló tulajdonságai lettek volna, de vannak közöttük olyanok is, amik ragadványnevek lehettek.

M a g y a r : Bagó, Csóke /madárfajta/, Farkas, Mackó, Madár, Pelle /cickány/, Szarka, Veréb.

S z l o v á k : Huszka /hus 'lúd'/, Krutelik /krt 'vakond'/, Szluka /sluka 'szalonka'/, Szokola, Szokolovics /'súlyom'/, Vranka /'varjú'/.

N é m e t : Bíber /Biber 'hód'/, Bibe, Gájer /Geier 'keselyű'/, Hahn /'kakas'/, Rind /'marha'/.

K á r p á t u k r á n : Gogolyák /'kacsa'/.

O l a s z : Ágnyeli /agnello 'bárány'/.

11. Az alapszó növénynév

Ezek a nevek valószínűleg a foglalkozással kapcsolatos növényt termesztők, árusító kereskedők neveként tűnhettek fel, de lehet közöttük bóknév is.

M a g y a r : Hajagos /hajag, hajagos, hólyagfa/, Konkoly, Liliom /Lilió beírás is akad/, Mák, Maronka /őszai aranyvirág/, Sáfrán, Rózsa, Torma, Virágh.

S z l o v á k : Zelenka /'körteféleség'/.

N é m e t : Szauerborn /Sauerdorn 'sóska'/.

12. Egyéb főnév és melléknév

Egyes családnévek csak szófajonként sorolhatók be. Néhol ugyan sejthetők az elnevezés indítékai, s ezek más típusokba is besorolhatók lennének, de csekély számuk miatt nem érdemes külön kategóriákat alakítani.

M a g y a r : Botlik, Hajnal, Harmath, Ország, Sétáló, Szél.

S z l o v á k : Prohászka /'sétáló'/, Varmuzsa /'kákás élelem'/.

13. Bizonytalan a családnév jelentése

Sok olyan családnév van, amelynek eredeti jelentését, sőt szófaját, néha eredetét is nehéz eldönteni. Közöttük vannak olyanok is, amelyek elírás következményei. Ezek legtöbbike csak egyszer fordul elő, ami mégjobban nehezíti az esetleges eredeti alak kiderítését. Valószínűleg a bejegyző az idegenül hangzó nevet csak megközelítően érthette, ezért a sok elírás. A nevek nemzetiségi származása alapján sorolom be az e csoportba tartozókat, itt a családnévek képzői igazítottak el, bár ezek sem minden esetben szolgáltak szilárd alapul.

M a g y a r : Berkes.

S z l o v á k : Bircsák /Bircsár/, Bajszár, Csop, Csupka, Fárbás, Kokréhel, Kolláth, Napik, Szelengyák, Szunamár, Toizán, Zaják.

N é m e t : Bacshawerk, Kaepfler, Kraml/i, Krunkl, Nituschel, Schikentanz, Schoflocher, Tirigel, Wagenblatt.

O l a s z : Odeschalki.

Teljesen meghatározatlanok:
Bugaru, Doszpod /Doszpot/, Lenkes.

VIRÁG GÁBOR

A BIRTOKOSKÉPZŐVEL ELLÁTOTT APANÉV MINT CSALÁDNÉV

A történelmi Krassó megye földrajzi neveinek vizsgálata során bukkantam egy, eddig minden személynév vizsgálónktól igen ritkának minősített családnévre. Talán legjobb lesz, ha régebbi hivatkozások helyett érdemes személynévtárak kiadójára, FEHÉRTÓI KATALINra hivatkozom: „A személynévekből alakult családnévek egyik típusát az -i /~ -é/ patronymikum képzővel ellátott személynévek alkotják /Andrássi, Illési, Jánosi, Ferenci stb./. Ez a névtípus a XIV. századra vonatkozó gyűjtésben megkülönböztető második elemként mondhatni egyáltalán nem szerepel, mivel csak a XV. században alakulhatott ki.” /Nyitűrt. 68. sz. 11/. KNIEZSA ISTVÁN még súlyosabb szavakat ejt: „A birtokosképzővel ellátott személynévből alakult családnév típusa a magyarban igen kis réteget alkot, ... sőt egyesek még a létezésében is kételkednek.” /A magyar és szlovák családnévek rendszere. Bp., 1965. 12./

Miután roppant fontosnak látom e típus meglétét igazolni -- megerősítve hivatkozottak kutatását -- teszem közzé adataimat. A név eddig szerényen meghúzódott CSÁNKI nagy művében /II, 113/, a földrajzi nevekből alakult családnévek között. CSÁNKI itt így ír: „Vaski család. Tamás /Wasky, Vasky/ 1437-ben a megye [Krassó] alispánja. János /Wasky/ 1472-ben Ér-Somlyó várral szomszédos birtokos. Tán Vask helység is a megyében feküdt? /PESTY nem vette föl./”.

Sort kerítvén a rejtélyes helységnévre, a következők derültek ki. PESTY FRIGYES /Krassó vármegye története II/2./ művében helyesen cselakedett, amikor helységgként nem szerepeltette. Ugyanis ily helység sohasem létezett. CSÁNKI figyelmét elkerülték a közel fél évszázaddal előbbi adatok, amelyek a

magyar személynévadás /családnévadás/ egy ritka esetét reprezentálják, megerősítve FEHÉRTÓI KATALIN megfigyelését a típus XV. századi kialakulásáról.

1401: Ladislaus dictus Vasky de Hegeres /PESTY, i. m. III, 240 -- ma Lugosegres/; 1404: Lad. Vasqui de Sarvastelech /Uo. 244 -- Szarvastelek elpusztult helység Ferde tájékán/; Lad. fil. Wask /Uo. 245 -- arbiter sev judex electus/; 1416: Lad. Vasky /Uo. 282/; Lad. Vasky /Uo. 283/; 1418: Lad. Vaski /Uo. 287/; Lad. Vaska [!] /Uo. 287, 288, 288/; 1424: Lad. Wasky /Uo. 303 -- arbiter/; 1436: Thomas Vasky /Uo. 355 -- vicecomes C-u de Crasso/; 1437: Thomas Vasky /Uo. 356, 356, 357, 358, 358, 359 -- uaz/; 1472: János /Wasky/ /Csánki II, 113 -- Ér-Somlyó várral szomszédos birtokos/.

Az indítást az 1404. évi Lad. fil. Wask adja meg. Ez a közismert 'Wask fia László' gyakori szerkezettel fordított személynévünk. 1401-ben ezt Ladislaus dictus Vasky de Hegeres szerkezetben ismertük meg, majd 1404-ben Lad. Vasqui de Sarvastelech néven említik. Nyilvánvaló, hogy hol egyik, hol másik birtoka után nevezik, de van egy állandósuló jelzője 'Vaski'. Ugyanezen évben azonban mint választott döntőbíró "Ladisl. fil. Wask" néven is említik, s ez árulja csak el, hogy a dictus Vasky és a Vasqui nevekben mi rejlik. Eddig az apára, Vask-ra adat nem került kezembe.

Később a Vaski személynév családnévvé jegecesedik: Thomas Vasky ~ Wasky János. S ez téveszthette meg CSÁNKI-t is, aki a névben helységnevet sejtett. Fokozta a tévedés lehetőségét az, hogy magyar személynévhez /Vask/ kapcsolódott a patronymikum képző -i. A nevet a magyar vas > Vas személynév -k kicsinyítőképzős alakjának tartom, azzal a kiegészítéssel, hogy esetleg vaskos szónk alapját látom benne.

Gyűjteményemből még a következő, esetlegesen idevonható neveket említem meg: 1296/324: Leustach. fil. Woska de Obon /Györffy I², 269/ és 1614/1910 [1608-ra]: Vaska István; 1640/1910: Vaska István jobbágys; 1797/1910: „A második szakasz pedig vagyon a Vaska telektől fogva az ország utjáig” /Nagyborzsova község - SIPOS ZS., Borzsova monographiája. Beregszász, 1911, 268, 270 ill. 25/.

CSÁNKI /II, 108/ Krassó vármegyében Vask címszónál Vaski családra utal. CSÁNKI /II, 91/ Temes vármegyében is említ egy Vaski családot /helységet nem!/: „Vasky. -- 1404-ben és 1453-ban „szarvastelki”, 1458-ban „adorjánfalvi” előnévvel.

Amikor felismertem a Vaski azaz 'Vask-é' családnévet, fordultam a kezembe kerülő oklevelek személynévanyaga felé. Tudomásom szerint ilyen szemszögből senki sem vette vizsgálat alá ennek az elpusztult magyar nyelvterületnek írásbeli emlékeit. Kutatásom eredményes volt.

A miháldi /a mai mehádiai/ kerületnek egyik gyakran szereplő családja a temeshelyi Dés, Dési, Désfi család /CSÁNKI II, 77/, akik jóval később a Doboka megyei Nagyiklódra való átkerülésük után az iklódi előnevet is viselik. A Dési család-név mögött nem Dés városának a neve -- mint esetleg a későbbi iklódi előnévből következtethetnők -- hanem az ómagyar Dés 'Deus' személynév rejtőzik /amely egyúttal azonos Dés város nevével/. Az apa -- Dees -- neve később bővült az -i birto-kosképzővel, s így alakult ki a Dési családnév, amely írás-ban és ejtésben azonos a Dés helynévből keletkezett Dési családnévvel.

Levéltáraink bőségesen őriztek e családra adatokat. A legfontosabbak a következők: 1387: Petry fily Dees kenezý districtum castrí regalis Michald vocatí Halmag Cristofori et Michaelis fratrum suorum vterinorum /Dl. 30139 > PESTY, A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. Bp., 1876. 51/; 1390: Petr. fil. Dees nobilis kenezíus de Temeshel in tenutis castrí nostri [regis] Myhald /Dl. 30141 DocVal. 374/; 1392 /408/409: Dés fiaí Péter, Halmágy, Mihály, Kristofor /Dl. 30144 > PESTY, A szörényi bánság és Szörény vm. tört. II, 543 és ZsigmOkl. I, 2561, II/2, 6578, 6850/; 1394/406, 1394/593: Cristianus [!] fil. Dees /PESTY, Krassó vm. tört. III, 230--1 és IV, 383/; 1412/439/496: Petr. fil. Dees ... et Dees patris dictj Petri /Uo. III, 277--8/; 1425/428: Dees et Ladisl. filios Petri, Mich. et Petr. filios Halya, Andr. et Lad. filios Halmagh -- valamennyi de Temeslow, Petrus Halmagh Kerestefal ~ Kerestefol et Mich. fily Dees de Temesel, Dees ac

Lad. filys Petri necnon Mich. et Petro filys Halya /PESTY, A Szörény vm.-i oláh ker. 59--61/; 1440: Lad et Dees filiorum Petri fily Dees de Themeselw /Uo. 67/; 1447: temeselyi Dés és László /PESTY, Krassó vm. tört. II/1, 182/; 1457/609: Mich Dees dicti de Thomoshel /~ 1457/609/634: Teömeöshel/ /Uo. III, 404 és Szörény vm.-i oláh ker. 73/; 1464: Petr. Desy de Temeshely ~ Themsel /PESTY, Krassó vm. tört. III, 415--6/; 1495: Daudid Desy de Themeskez[!] ... Cristofori Georgy et Michaelis fratrum suorum carnalium /Uo. II/1, 182, III, 470--1/; 1503: Temeselyi Dési Péter -- [Nagy]iklódon lakik /PESTY, Szörény vm. tört. II, 545/; 1511: Christophorus Desy de Chomosen [p: Thomosen] /PESTY, Krassó vm. tört. II/1, 98 -- PESTY „Chomosen” címszó alatt, Zsidóvár közelében fekvő helységnek véli!;/ 1511: Christof. Desy de Themesen/! /Uo. III, 494/; 1514: Joh. Deesy de Themeshel /MonRust./ 289/; 1548/: Gabrielis Deesy de Welche /PESTY, Krassó vm. tört. IV, 47/; 1586: temeselyi Dési János lugasi lakos /Uo. II/1, 328/.

E „Dési” családot CSÁNKI tüzetesen tárgyalja műve II, 77 illetőleg PESTY FRIGYES A szörényi bánság és Szörény vm. tört. c. műve II, 543--5. lapján.

A névadást mind CSÁNKI, mind PESTY jól látta, hogy a családnév személynévi eredetű. Névvizsgálóink figyelmét azonban mind a Vaski mind a Dési birtokosképzővel ellátott apánév -- elkerülte.

Úgy látom, hogy gondos átvizsgálása az okleveles anyagnak további nevekkel erősíti meg e névcsoportot. S az eddigi adatok időrendje FEHÉRTÓI KATALIN megállapítását igazolja, hogy e névtípus a XV. században alakulhatott ki. Esetleg belenyúlik indulása a XIV. század végébe.

REUTER CAMILLO

A NÉVKINCS BECSLÉSE A KERESZTNEVEK ELŐFORDULÁSI GYAKORISÁGA ALAPJÁN

Bevezetés

A keresztnévadás változatossága helyről-helyre és időről időre változik. A névválasztás gazdagságára vonatkozó egyik

legismertebb mutatószám a t névválasztási index /lásd pl. NAGY FERENC: Kvantitativ nyelvészet, Tankönykiadó, Bp., 1972. 88. old./, melynek definíciója

$$t = S / N , \quad /1/$$

ahol S a vizsgált személyek száma, N a felhasznált nevek száma. A t index voltaképpen az egyazon nevet viselő személyek átlagos száma; a névválaszték annál gazdagabb, minél kisebb t értéke.

A felhasznált nevek száma $/N/$ nyilvánvalóan csak egy része az adott helyen és időszakban érvényes teljes névkincsnek, amely magában foglalja az ismert és elvileg felhasználható, de a népesség végeessége miatt felhasználásra nem került neveket is. A teljes névkincs csak úgy válna közvetlenül megfigyelhetővé, ha a vizsgált személyek számát minden határon túl növelhetnénk. Erre természetesen nincsen lehetőség, egy adott helyen és időszakban a vizsgálható személyek száma természeténél fogva véges, és esetenként nem is túlságosan nagy. A névkincs meghatározására tehát más módszert kell keresnünk.

A feladat közeli rokona a szókincsbecslés problémájának, amelyre különféle módszerek ismereteseek a matematikai nyelvészet irodalmából /lásd pl. GUSTAV HERDAN: Quantitative Linguistics, London, Butterworths, 1964/. Nemrégiben egy új módszert javasoltunk a szógyakoriság Waring-Herdan modelljének ellenőrzésére és illesztésére /TELCS, A., GLANZEL, W., SCHUBERT, A.: Characterization and Statistical Test Using Truncated Expectations for a Class of Skew Distributions, International Journal of Mathematical Social Sciences, megjelenés alatt/. Jelen cikkünkben megvizsgáljuk az említett modell alkalmazhatóságát keresztnevek gyakoriságeloszlására és a modell segítségével egy becslési módszert javaslunk a teljes névkincs meghatározására.

Módszerek

A Waring eloszlás matematikai tulajdonságainak ismertetésével nem terheljük az olvasót; a témának gazdag irodalma van, amelyre hivatkozhatunk /lásd pl. PATIL, G. P., JOSHI, S. W.: A Dictionary and Bibliography of Discrete Distributions, Edin-

burgh, Oliver and Boyd, 1968/. Az általunk javasolt módszer részletes matematikai háttérét illetően korábban említett munkánkra utalunk /TELCS, GLANZEL, SCHUBERT: idézett mű/. A módszer lényege röviden a következőkben foglalható össze. A t névválasztási indexet az /1/ egyenletben úgy értelmeztük, hogy a legalább egyszer előforduló nevek számával osztottuk az e neveket viselő személyek számát. Ezt hangsúlyozandó használjuk /1/ helyett a

$$t_1 = S_1 / N_1 \quad /2/$$

jelölést. Hasonlóképpen definiálhatunk egy t_2 indexet a legalább kétszer előforduló nevek N_2 száma és viselőik S_2 száma segítségével:

$$t_2 = S_2 / N_2 \quad /3/$$

és így tovább; általánosan

$$t_i = S_i / N_i \quad /4/$$

ahol N_i a legalább i-szer előforduló nevek száma, S_i pedig az e neveket viselő személyeké. A t_i indexekre a következő nevezetes összefüggés érvényes: t_i az i -nek akkor és csakis akkor lineáris függvénye, ha a nevek gyakorisága Waring eloszlású. Vagyis ha a t_i indexeket i függvényében ábrázoljuk -- ezt a továbbiakban az eloszlás karakterisztikus ábrájának nevezzük -- és a pontok egy egyenes körül ingadoznak, akkor ez annak bizonyítékának tekinthető, hogy a névgyakoriság Waring eloszlású. Az ingadozás -- különösen kis mintanagyság esetén -- tetemes is lehet; mivel i növekedésével a maradék nevek és a hozzájuk tartozó személyek száma rohamosan csökken, a t_i indexek egyre kevésbé lesznek megbízhatóak. Valójában csak az első 5--10 pontot érdemes a vizsgálat során felhasználni.

Ha a t_1, t_2, t_3, \dots pontokra illesztett egyenest visszafelé meghosszabbítjuk, megkapjuk t_0 értékét, melynek definíciója:

$$t_0 = S_0 / N_0 \quad /5/$$

N_0 itt az összes nevek számát jelenti, beleértve a 0-szor előforduló neveket is, vagyis ez éppen a keresett teljes névkincs. S_0 e nevek viselőinek száma, ami pontosan megegyezik S_1 -gyel,

az eredeti mintában szereplő személyek számával, hiszen az elő nem forduló nevek hozzávétele nem növelte meg a neveket viselő személyek számát. Ha a t_0 index értékét a fenti extrapoláció segítségével meghatározzuk, akkor tehát az

$$N_0 = S_1 / t_0 \quad /6/$$

egyenlet segítségével kaphatunk egy becslést a teljes névkincsre.

Eredmények

A javasolt módszer használatát a Magyar Személynévi Adattárak sorozat néhány kötetének adataival illusztráljuk /MISZER LAJOS: Cserépfalu keresztnévei, M. Sz. A. 8., Budapest, 1976; HANKOVSKY BÉLÁNÉ: Rábaszentmihály keresztnévei, M. Sz. A. 17., Budapest, 1978; VIRÁG GÁBOR: Csantavér keresztnévei, M. Sz. A. 18., Budapest, 1978/.

Az 1--4. ábrákon Rábaszentmihály /1931-1951/ és Cserépfalu /1950-1974/ férfi- és női keresztnév-gyakoriság eloszlásának karakterisztikus ábráját mutatjuk be. A t_i indexek értékét az ábrák függőleges tengelyéről olvashatjuk le, az egyes pontokat magukkal az i értékekkel jelöltük. Az ábrákon csak az első kilenc pontot tüntettük fel; mint említettük, a további pontok véletlenszerű ingadozása már irreálisan nagy lehet. A pontok -- a kis mintanagyságokat tekintve -- meglepően jól illeszkednek egy-egy egyenesre. Az ún. súlyozott legkisebb négyzetek módszerével /lásd TELCS, GLANZEL, SCHUBERT: idézett mű/ illesztett elméleti egyenes tengelymetszetét az ábrák bal alsó sarkában található csillag jelöli: ez a számított t_0 érték. A minták jellemző paramétereit az 1. táblázatban foglaltuk össze. Rábaszentmihály és Cserépfalu adatain kívül feldolgoztuk Csantavér 1946-1970 közötti keresztnév-gyakoriság adatait is ötéves időszakonként. A legjellemzőbb adatok időbeli változásait az 5.-6. ábrákon követhetjük nyomon.

Következtetések

A vizsgált minták elemzéséből nyert következtetéseinket az alábbi pontokban foglaljuk össze.

1. A Waring eloszlás adekvát matematikai modellnek bizonyult a keresztnévek gyakoriságeloszlására.

2. A becsült névkincs általában csak kevéssel múlta felül a felhasznált névkészletet. Ugy látszik, hogy a vizsgált öt éves vagy még hosszabb időszakok során a potenciális névkincs 80-90 %-át legalább egyszer felhasználták.

3. A női névkincs százalékos kihasználtsága rendszeresen kisebb a férfiakénál, vagyis a női nevekből viszonylag nagyobb a „tartalék”. Emellett mind a hagyományos t névválasztási index, mind a számított t_0 index a női névválaszték nagyobb gazdagságát mutatta. Érdekes megemlíteni, hogy a rábaszentmihályi mintában a t index a férfinevek kissé gazdagabb választékát jelezte, de mint a t_0 index, mind a névkincs százalékos kihasználtsága itt is a női nevek nagyobb gazdagságára utalt.

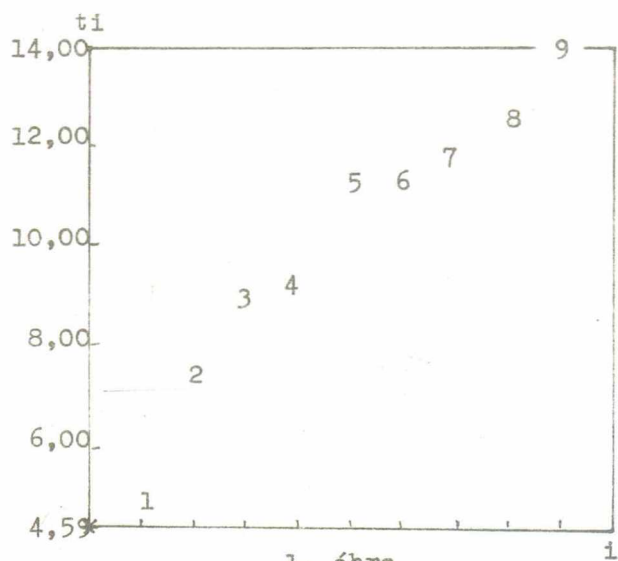
4. A csantavéri adatok időbeli viselkedésének tanulmányozása azt mutatta, hogy míg az elnevezett személyek száma -- mind a férfiaké, mind a nőké -- egyenletesen csökkent, addig a felhasznált nevek száma és még inkább a becsült névkincs nagysága növekvő tendenciát mutatott. A névkincs százalékos kihasználtsága mindkét nemnél egyenletesen csökkent, a nőknél erősebben.

Mint hogy következtetéseink néhány, viszonylag kis minta elemzésén alapulnak, bármiféle általánosítás elhamarkodott lenne. Az eredmények azonban további, különféle nagyságú populációkra és különböző időtartamokra vonatkozó vizsgálatok elvégzésére biztatnak.

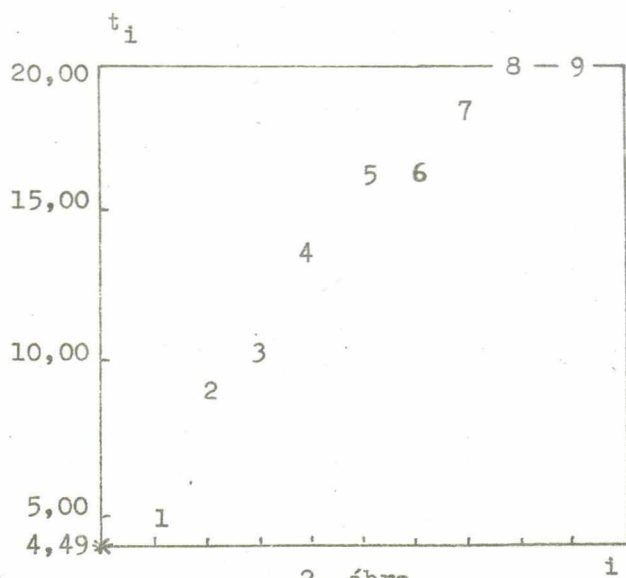
1. táblázat

A keresztnév-gyakoriság eloszlások legfontosabb paraméterei

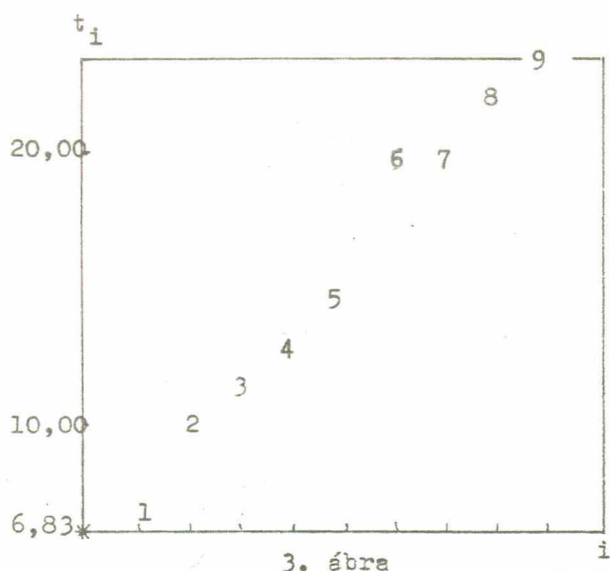
Hely	Időtartam	Nem	S	N	t_1	t_0	N_0	N/N_0
Rábaszent- mihály	1931-1951	férfi	198	38	5.21	4.59	43	88
		nő	237	44	5.39	4.49	53	83
Cserépfalu	1950-1974	férfi	305	40	7.63	6.83	45	89
		nő	293	65	4.51	3.48	84	77
Csantavér	1946-1950	férfi	533	44	12.11	11.63	46	96
		nő	509	49	10.39	9.67	53	92
	1951-1955	férfi	449	43	10.44	10.04	45	96
		nő	380	45	8.44	7.84	48	94
	1956-1960	férfi	397	46	8.63	8.28	48	96
		nő	332	53	6.26	5.52	60	88
	1961-1965	férfi	321	55	5.84	5.23	61	90
		nő	322	61	5.28	4.76	68	90
	1966-1970	férfi	300	52	5.77	5.20	58	90
		nő	253	67	3.78	3.00	84	80

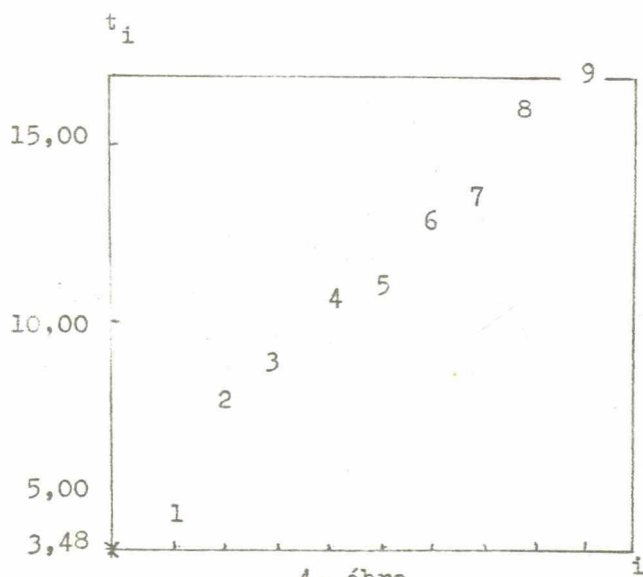
1. ábra
Rábászentmihály, 1931--1951. férfi

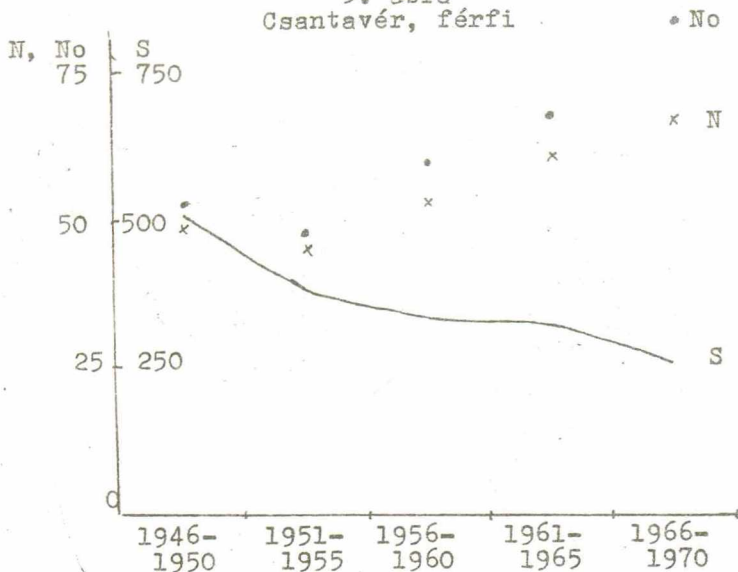
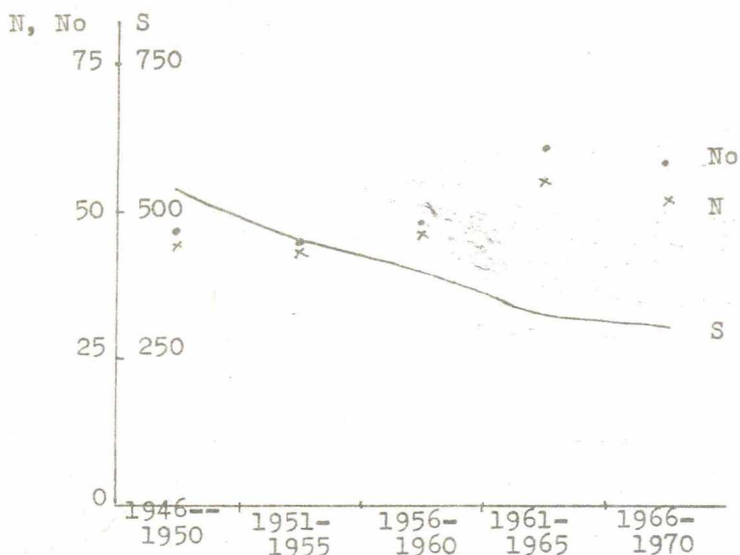
2. ábra
Rábászentmihály, 1931--1951. női

3. ábra
Cserépfalu, 1950--1974. férfi

4. ábra
Cserépfalu, 1950--1974. női

SCHUBERT ANDRÁS és TOMA OLGA

A Bach-korszak, sőt a millénium korának egykor sokat olvasott íróját ma már alig ismerik a szakemberek körén kívül. Amikor Vas Gereben azt hitte, hogy a magyar gondolkodást, életformát védi az elnémetesítés ellen, csak a már visszahozhatatlan patriarchális múltat idézte föl. Széchenyi tanítványa akart lenni, holott valójában a kritikátlan magyarkodókhoz, a túlságosan falusi ízlésűekhez, a Gvadányitól a petőfieskedőig húzódó eszmei lánchoz zárkózott fel. Egy-egy lapját, sőt olykor jónéhány fejezetét is zavartalan élvezettel olvashatjuk azonban. Leköt az a biztonság, amellyel a kisvárosi polgárházak szobáiba vezet; s életismeretét jóízű magyarsággal vetette papírra. Névadási módja egyként tanúsítja jó megfigyelőkészségét, futó divatoktól mentes dunántúli ízű magyarságát, realizmusát.

Nem meglepő az eddigiek után, hogy írónk jól vizsgálja névadásból is: emberei számára társadalmi állásuknak, nemzetiségüknek, olykor jellemüknek, életkoruknak megfelelő nevet talál. Jól megkülönböztethetők családnévük alapján középnemesei a polgároktól, s Vas érezteti is rokonszenvét az előbbiekkel. Alispánjai, főjegyzői, uradalmi jogtanácsosai stb. jólhangzó, magyaros nem éppen ritka vezetéknévüket a már régóta használt keresztnévük egyikével párosítják: Szántay Zsigmond, Szántay Sándor, Faragó Péter, Szijgyártó Mihály, Csillag Pál, Vámossy László, Kardos István, Vidor István.

Polgárainak családnéve már idegenes, néha nem épp kellemes hatású /Klein, Berger, Gerstner, Schneller, Tujder/. Védőszentjüket nem ismerjük, gyakran be kell érniük a boltcímerük megjelölésével. Fűszereseit ezért két regényében is csak egyként emlegetik: „a Fekete kútya”. A régi magyarok családias s egyben enyhén lekezelő szokása szerint a parasztembernek, szolgáknak csupán a keresztnévét, vagy /és/ a foglalkozását említi. /Vendel inas, András, Marci csikós/, kivételes a fa-

lusi bírák esete: Köntös Pál, Kapus János. Hogy a paraszti szokásokban járatosabb a kor íróátlagánál, azt elegendően igazolhatjuk a két kitűnő ragadványnévvel: Meddig Jóska, Holvagy Pista. Olykor azonban a középosztály ragadványneveiről is értesülünk, s ez egészen meglepő. A „Jurátusélet” jókedvű joghallgatói a sok Kovácsot így különböztetik meg egymástól soraikban: Potya-Kovács, Figura-Kovács, Hazudozó-Kovács /i.m. 292--294/.

Írjunk ide néhányat Jókai kiegyezés előtt keletkezett regényeinek ifjú hőseiből: Kárpáthy Zoltán, Fenyéry Endre, Gutai Lőrinc, Malárdy Kálmán, Vámhidy Szilárd, Lávay Béla, Zezeji Róbert, Garamvölgyi Aladár, Áronffy Lóránt stb. Nemcsak a vezetéknevek választékossága, a keresztnévek ritkább volta tűnik fel, hanem az is, hogy Jókai Vas Gerebennél sokkal inkább követi a reformkorban szárnyra kapott hazafias-romantikus névdivatot. Zoltán, Kálmán, Endre, Béla, Aladár -- ez mind ősi, vagy annak vélt nomen, a Szilárdot is nemrég fordították a Constantin/us/ból. A Garamvölgyi -- amint erre névtudósaink /BENKŐ LORÁND, KÁLMÁN BÉLA/ figyelmeztetnek, jellegzetesen újszerű alkotás, mivel régebben „csak lakott helyről, vagy megyéről, országrésről neveztek el valakit, folyóról, hegyről, völgyről nem”. Az ilyen előkelően, nemesi módra hangzó, az -y-t mégsem okvetlenül megkövetelő elnevezés roppant teteszt a magyarosodó polgároknak. De írónk nemeseinek /nemesifjainak/ többségükben szürke családneve: Faragó, Csillag, Vámossy, Vidor stb. aligha volt vonzó az asszimilánsok számára.

E ponton lényeges különbséghez jutottunk: Jókai -- s természetesen más romantikus elbeszélők, pl. Degré Alajos -- a névadást egyszerre tekintették írói feladatnak és a hazafias nevelés egyik lehetőségének. Szerzőnk egyik szemponttal se sokat törődött, az volt a fontos számára, hogy alakjait úgy hívják, mint a mindennapi életben. Ez a realista elbeszélők szokása, s minden bizonnyal valószerűtlenségük miatt mondott le a megelőző korszak beszélő neveiről, holott azokat Eötvös tekintélye is védhette. /Nyúzó Pál, Macskaházy ügyvéd/

Persze a realizmus alapján sem lehet fölmentést adni a lelemény és képzelet kihagyására, vagy épp tartós hiányára. Vas műveiben semmitmondó neveket kapnak az arisztokraták — Ováry, Erdey, Dunay — amely épp oly kevésbé fejez ki megbecsülést, mint bírálatot. Jónéhányszor megszűnik az egyénítés, Erdeyből csak gróf lesz, annál egyszerűbb ez, hisz keresztnevével úgy sem sokat vesződött a narrátor. Válogatottságukkal, muzsikájukkal, jellemzőerejükkel a leánynevek még kevésbé kötnek le. Berényi Jolán, Gerstner Irma, Kardos Jolán, Ováry Emma, Szifyártó Erzsébet /Böske/ — olvassuk, s nyomban felkapjuk fejünk az ismétlődés láttán, majd az ötlik fel, hogy elmaradnak a kedves becézések, még udvarlás közben is /Szentirmay leánya pl. Katinka a Kárpáthy Zoltánban/.

Az anyák, idősebb hölgyek megnevezésén nem töri a fejét a szerző, bőven él holmi behelyettesítéssel: alispánné, grófnő, méltóságos asszony stb. Ezzel aztán elesik annak lehetősége, hogy egy-egy ritka keresztnévvel a felső tízezer légkörét, vagy a sznobizmus szülte külföldieskedést erőteljesebben érzékeltesse. A régieskedő, magyaros hullámot magányosan képviseli a Dugonics megalkotta Jolán.

A névadási fogyatékoság szemléletesen mutatja, mennyire nincs mondanivalója a fiatal leányok lelki életéről, mennyire közömbös velük szemben. Még idegenebb neki minden férfi jellem, ha az egészséges átlagtól eltér, akár kivételes nagysága, akár bonyolultsága miatt.

NAGY MIKLÓS

A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN ÉS KÖZMONDÁSOKBAN ELŐFORDULÓ TULAJDONNEVEKRŐL

A szólások és közmondások több tudományág /történelem, néprajz, folklór/ számára szolgáltatnak már és szolgáltatnak ma is gazdag anyagot. A nyelvészetben belül többek között névtani szempontból is vizsgálhatjuk őket, bár a hagyományoknak megfelelően a magyar frazeológiai tudományban az etimológiai kutatások állnak az első helyen. A cikkíró számára ismert tény,

hogy például a szovjet frazeológiai kutatások között helyet kapnak a névtani vonatkozású dolgozatok, sőt, léteznek kandidátusi értekezések is e témakörből. /Lásd: Nazarov Kambarali „Az orosz, angol és német frazeológiai szókapcsolatokban előforduló tulajdonnevek”, Moszkva, 1980./

Az állandó szókapcsolatokban természetesen az adott kifejezést alkotó szavak, komponensek nem értelmezhetőek szó szerint, s a tulajdonnevek funkciója is más, mint az alkalmi szókapcsolatokban, vagyis az identifikáló funkciót háttérbe szorítja a konnotatív, amely első sorban a szólások és közmondások emocionális hatásán alapszik. V.ö.: „Gyakran látogatott célpontja a pécsi Mecseknek a Dömörkapu, ahol turistaházat rendeztek be...” /Magyarország, Bp., 1967. 457. l./ és „Akkora a szája, mint a bécsi kapu” /szólás/.

O. NAGY GÁBOR frazeológiai szótárában a mintegy 20 ezer szólás és közmondás közül több mint másfélezer tartalmaz tulajdonnevet. Mivel ezek egy része elavulóban van vagy tájjellegű, dolgozatomban csak azokat használtam fel, amelyek eléggé közérthetőek. E viszonylag szűkre méretezett gyűjteményben is be lehet mutatni, hogy a szólásokban és közmondásokban a tulajdonnevek valamennyi alfaja szerepel. Az alábbi csoportosításban a személyneveken belül figyelembe vettem ezek különböző alfajait; a földrajzi neveket tartalmazó csoportban pedig helyet kaptak az -i képzős melléknévi származékok is.

I. Személyneveket tartalmazó szólások és közmondások
a/ vezetékek + utónév

Majd visszaveri azt Ludas Matyi! /irodalmi hős/; Erős, mint Toldi Miklós /irodalmi hős/; Olyan, mint a Toldi Miklós lova; Megugrotta a Kinizsi Pál táncát /tört. alak/; Hányja-verti magát, mint Magyar Balázs lova; Elveszett, mint a Német Gábor malaca; Se hideg, se meleg, mint Kolbász Veron kásája; Elnyomta a Vörös Margit berúgott és elaludt /"beszélő" név/; Úgy van bekötve a feje, mint a Madzag Treszkáé /"beszélő" név/

b/ vezetékeknév /családnevek/

Csáki szalmája; Elűzte, mint Dózsa a macskáját? Hosszú, mint a Rákóczi lakodalma; Jól él, mint a Széchenyi lova; Kolombus tojása /tört. alakok/.

c/ asszonynevek

Ő sem jobb a Deákné vásznánál; Szemébe esett a Simonné pozdorjája (= álmo^g; Elvitte a Hosszú Pálné székét (= nagyon hosszú ideig elmarad vhol) /„beszélő” név/

d/ női nevek

Könnyű Katót táncba vinni; Pakolj Sára, múlik a vásár; Már késő, Rebeka.

e/ férfinevek

Él, mint Marci Hevesen; Péter nem akarja, akarja Pál; Amit Misi tanul, Mihály sem felejtí el; Összemegy, mint a Samu nadrágja; Mátyás /király/ lustája; Meghalt Mátyás király, oda az igazság! /tört. alak/.

2. Jeles napok

András napi hó, vetésnek nem jó; Ha Dorottya szorítja, Juliánna tágítja; Ha Katalin kopog, Karácsony locsog; Sándor, József, Benedek, hozzák a jó meleget; Lőrinc van a dinnyében; Szent György napja van náluk (= költözködnék); Úgy készül, mint a Luca széke /népszokás/

3. Bibliai neveket tartalmazó mondások

Ádámtól és Évától kezdí; Sok az Ádám népe; Föltette Szent Anna kontyát = /nő/ becsípett; Elköltözött Ábrahám kebelébe; Áll, mint Bálám számara; Megrázza, mint Jézus a vargát; Fél, mint Júdás a purgatóriumtól; Elvitte a Szent Mihály lova; Le-tagadná a Krisztust a keresztről; Vén, mint Matuzsálem; Akkora, mint a Noé bárkája; Szűz Mária kötényében sem volna jobb dolga. E példák némelyike más európai nyelvekben is megvan pl.: von Adam und Eva anfangen; ot Adama nacsinaty; nojev kovcseg; buridánov oszjol; stb.

II. Földrajzi neveket tartalmazó szólások és közmondások

Egyszer volt Budán kutyavásár!; Nem oda Buda!; Most Bécs, Buda mindjárt összedül; Nem egy nap épült Eger vára; Több is veszett Mohácsnál; Messze van tőle, mint Makó Jeruzsálemtől; Nem egész világ Baranya, laknak Somogyban is; Rómában lenni /és/ pápát nem látni; Minden út Rómába vezet; Sok víz lefolyik addig a Dunán; Dunát lehetne vele rekeszteni; Tiszába hord vi-

zet; Pislog, mint a miskolci kocsonyában a béka; Tele van, mint a bécsi bolt; Akkora a szája, mint a bécsi kapu; Olyan, mint a fancsali feszület; Baján van (= bajban van); Sohasem volt Szerencsen (= nem kedvez neki a szerencse); Munkácson jár vki (= elment munkára)/szójátékon alapuló szólások/

III. Egyéb eredetű szólások

Úgy néz ki, mint a Himnuszban a balsors /irodalmi mű címe/ Belelépett a Csákó /tehénnev/ = olyan ételre mondják, amelytől nem sajnálták a tejet, a tejfelt vagy a vaját; Olyan nehéz, mint a Göncölszekér /csillagzat neve/.

Amint a felsorolt példák illusztrálják, a tulajdonneveket tartalmazó szólások és közmondások fokozottan nemzeti ízűek, s csak ritkán lehet megtalálni a frazeológiai megfelelőjüket más nyelvekben, ami kétség kívül megnehezíti a fordítók amúgy sem könnyű munkáját. /Nem egy nap épült Eger vára = Moszkva nye szrazu sztroilas /orosz/. Fordítástechnikai szempontból tehát a tulajdonnevek éppolyan reáliák, mint a „csárdás”, „gulyás”, „forint” stb. szavaink.

MAYER KLÁRA-IRÉN

VITA

EGY „MÉRGES” TANULMÁNY

Bonyhád város helynévgyűjtésében a Tolna megye földrajzi nevei /továbbiakban TmFN/ értékes munka 348. lapján a következőket olvashatjuk: „Ugyancsak Pesty említ 1733-ból egy Mérges folyót, amelyre sem későbbi adatot, sem népi nevet nem találunk.”.

A gyűjtő, majd az ellenőrzők figyelmét nem keltette fel az, hogy 77/412 illetőleg 413 t. alatt „Mérgeš-híd illetőleg Mérgeš-híd-dűllő élőnyelvi és [1850--1860 körűli] Mérgešhid dűllőnév kerül elő.

WEIDLEIN JÁNOS -- aki igen értékes élő és történeti helynévanyagot gyűjtött és közölt Tolna megyéből, tett kísérletet a kérdés megoldására. „A dűllőnévkutatás történeti vonatkozásai” c. dolgozatában /Száz. LXIX [1935.], 668/ így ír: „A bonyhádi jegyző, aki adatait a bonyhádi Perczel-levéltárból merítette, a Pestynek 1864-ben küldött tudósításában azt írja ugyan, hogy „egy 1733-ból való okmány a szerdahelyi vonalon /azaz Bonyhádtól északra/ egy Mérgeš nevű folyót említ, de ennek már medrét sem ismerik”. Ez az állítás azonban tévedésen alapszik.

Bonyhádtól északra ma csak egy folyócska folyik, az ún. Határárok [1883--1890: Határ-árok GönczyAtl. -- szögletes zárójelben a szerző kiegészítései.], amelyet az első katonai felvételek [1782--84] Szentgáler Wasser-nak, feljebb pedig Wildwasser-nak neveznek. Hogy ez a Wildwasser név a Mérgeš-nek német fordítása [helyesen KNIEZSA ISTVÁNTól tüzetesen kidolgozott, azonos természeti tulajdonság megfigyelésén alapuló, párhuzamos helynévadás!], az csak valószínű, de hogy maga a Határ-árok azonos a régi Mérgeš-sel, azt kétségtelenné teszi a folyócska völgyében fekvő Mérgeš-híd nevű dűllő, amely név bizonyítja azt is, hogy nem folyó eltűnéséről, hanem csupán egy folyó nevének megváltoztatásáról van szó. A Határárok, illetőleg Hottergraben név 1762-ből származhatik, mikor a parasztok Kakasd és Zomba határán széles árkot ástak, hogy az akkor hatalmas mocsarat alkotó vadvizet megzabolázzák /MNM. Dőry cs. levéltárából.].

A kérdés tisztázásához tartozik, hogy Baranya és Tolna megye között a határ alaposan megváltozott a török kiűzése után, mégpedig Baranya javára /vö. HOLUB JOZSEF, Adatok a Baranya és Tolna megye közt folyt határper történetéhez 1695--1720. Kny. a Janus Pannonius Múzeum 1959. évi évkönyvéből/.

Így az ún. Völgység közigazgatási egysége megszűnt. Nyugati felső része Baranyához került /a volt Hegyháti járás/, a Sárvízhez csatlakozó keleti része maradt Tolnában. E megyének csak Máza és Váralja községeket sikerült megmenteni, egy /hamis/ II. Endrének Mázáról szóló adománylevelében foglalt határjárás nyomán /HOLUB i.m. 160/.

A vízfolyás -- legismertebb nevén Völgységi patak -- több ágból áll össze. Végző -- fő vizének -- forrását a Mecsek hegységben Zobákpusztá alatt északra kereshetjük. A vízben -- egykor -- gazdag vízfolyás Magyaregregy, Kárász, Vékény, Szász-/vár/, Császtá, Máza, Váralja, Kismányok, Nagymányok, Mecsek-nádasd után Cikó területének érintése után lép végleg Tolna megye területére Bonyhádnál.

Itt keltette föl a bevezetésként említett adat az érdeklődésemet. Ugyanis első adatom 1325-ből van: „riv. Mergespoto-ka ... qui cadit in ... rivul. Boldapataka ... /AO. II, 181--2/. Bolda /~ Bolta/ helységet a mai Kárász területén Bóda, Bódai kút nevében őrizte meg a nép /REUTER, Kárász helynevei. Mnyj. VII, 107--8/, CSÁNKI Köblény és Kárász vidékére teszi /CS. III, 419/.

A Mérges pataka e vízrendszerben kétségtelenül összefügg a Bonyhádnál 1733-ban felbukkanó Mérges folyó nevével, és a ma is élő Mérges-híd illetőleg Mérges-híd-düllő élőnyelvi helynevekkel.

TmFN /Bp., 1981/ igen értékes összehasonlító anyagot tartalmaz s több tanulsággal is szolgál. A szóbanforgó Mérges /~ Völgységi patak/ a következő neveken fordul elő: Mázán sajnos nevét nem jegyezték föl, Váralja 81/42: Vaskapu-patak [egészen lokális megnevezés lehet], Nagymányok 79/21: Völgységi patak ~ Najékrávě, Cikó 84/27: Völgységi-árok ~ Határárok ~ Sárkrópě /a német mutató Scharrgrabennek értelmezi/, Bonyhád 77/541, 77/28, 45: Határárok ~ Hutěkrókvě > Fistájh > Árok ~ Patak ~ Malompatak ~ Malomárok ~ Mocskos-patak ~ Páh.

Mielőtt Kakasd határába lépnénk, itt talán meg kellene állnunk. Ugyanis a 77/45 nevet „Valamikor malmokat hajtott, majd eliszaposodott, 1960 körül betemették.” megjegyzéssel látták el.

Ugyanakkor Bonyhád kinagyított belsőségi térképén 77/276 t. alatt: Malompatak ~ Mocskos-patak ~ Malomárok ~ Patak ~ Árok ~ Páh neveket jegyezték fel „Patakmeder” közléssel. Nyilvánvalóan tévedés történt. Ugyanis az általunk tárgyalt Mér-ges ~ Völgységi patak a 77/541 > 77/28, 45 t. számokkal jelzettel azonos. Az ideírt -- malomárokra vonatkozó megjegyzés téves. E vízfolyáson Bonyhád és Kakasd területén malom n e m volt. Így a Malompatak ~ Malomárok megnevezések n e m e vízfolyásra vonatkoznak.

Ezzel szemben a 77/276 t. számmal jelzett vízfolyás /be-leértve 77/13-at is/: kiépített malomárok; rajta a következő malmokkal /északról délnek/: 77/308: Nájmil [1884] 924: Neu Mühle -- ez évszám alatt közöltek a 75000-es felvétel 5461-es szelvényéről valók], 77/318: Orbán-malom ~ Árvánözémil [1884/924: Orbanus Mühle], 77/356: Róka-malom ~ Fukszmil > [1884/924: Birkenstock Mühle], 77/374: Jung-malom ~ Sultéjsz-malom ~ Rótmil [1884/924: Roth Mühle], 77/375: Békkér-malom ~ Békkérsz-mil, 77/416: Fröhlich-malom ~ Susztermil [1884/924: Schuster Mühle], 77/10: Réder-malom ~ Réterszmil, 77/13: Vízmű ~ Káls-vém ~ Kajlsz'svém /a német mutatóban Gaulschwemme/. A malmokkal megrakott malomárok a Mér-ges ~ Völgységi patak-ból kiágazóan épült, majd Szerdahelytől keletre abba tért vissza.

Tovább folytatva a Mér-ges ~ Völgységi patak útját, az így alakul: Kakasd 72/85, 104: Völgységi-patak ~ Határ-árok Kíszkrábé ~ Kíszkróbé [közben zombai területen is fut, ennek nevét nem jegyezték föl].

Még egy malomárok indult -- az előbb említett malomárok betorkolásával szemben /Szerdahelytől keletre/, ez a TmFN 72/105/: Buktató ~ Zsilip ~ Slízé -- A Határ-árok-ból a Malom-árokba átfolyó víz zsilipje.

WEIDLEIN JÁNOS azonosítása a Határárok-kal tehát helyes [1883--890: Határ árok GönczyAtl., 1884/924: Hotter Graben]. Talán csak azzal kell kiegészíteni, hogy a vízfolyás Bonyhád - Kakasd határát alkotja kb. 3 km hosszban, majd Zomba - Kakasd határán fut kb. 4 km-en. Innen a helyi Határárok elnevezés. Később megközelíti Pusztaszentgált, honnan az 1782--84. évi Szentgáler Wasser elnevezés származik.

WEIDLEIN szerint e Határárok ~ Hottergraben 1762-ben készült, kifejezetten vízrendezési célból. Ez lehetséges, de később is kellett folytatni a szabályozást, mert a József-féle felvétel és az 1884. évi 75000-es térkép csak megközelítően azonos vonalon futtatja a Völgységi patakot.

Ellenben a József-féle felvétel 1783-ban Coll. XI - Sect. 30 szelvényén „Welsiker Wasser” néven jelzik a Völgységi patakot, a nevet közvetlenül Kárász községnél kezdve, s Nagymányok alatt befejezve. Tehát már 1783-ban is a Kárászról futó vizet tekintették a főfolyásnak, s ez a Mérges patak azonosítását a Mérges folyó illetőleg Mérges-híd nevekké bizonyossá teszi.

1783-ban Bonyhád területén a térkép a következő malmokat jelzi /északról délnek/: Urbans M.[ühle] ma Orbán malom, Fuchs M.[ühle] ma Róka-malom, Bergstocks M.[ühle] az 1884/924-es rész]. felvételen: Birkenstock M.[ühle], Rothe M.[ühle] ma Rótmál, Schuster M.[ühle] ma is az; már Cikó területén találjuk a Wald M.[ühle]-t, melyet ma is ismernek e néven. Nyugatról a bonyhádi Malomárokhoz csatlakozó vízfolyáson 1783-ban megjelenik a Fitzko M.[ühle], melyet ma is Fickó-malom néven ismernek.

Az azonosítás bizonyossá tételére fentiek elegendők. Soraimmal nem is óhajtottam mást elérni, mint arra a megfigyelésre rámutatni, hogy még nagyobb vízfolyás is nevét veszti, ha vízfolyás-területén tetemes lakosságcsere történik, illetőleg ha szabályozás útján új "feladat"-ot kap, Határárokká válik.

SZABÓ T. ATTILÁVAL egyidőben ismerte fel WEIDLEIN JÁNOS a történeti helynévgyűjtés fontosságát /kézirati térképek/. Eredményeinek felhasználására kiváló alkalom lett volna e nagyszerű kiadvány, nagyban elősegítette volna a "Német mutató" teljességét /pl. a történeti nevek területén/, másrészt WEIDLEIN és jelen gyűjtés német dialektológiai névfeljegyzéseinek különbségét feloldhatta volna. Harmadízben pedig elhárította volna annak az észrevételnek lehetőségét, hogy a szorgalmasan közzétevő munkásságát nem ismeri, esetleg figyelmen kívül hagyja.

REUTER CAMILLO

MÉRGES VÍZEN A „MÉRGES HÍDJA”

Írott források és régi térképek szerint a Bonyhád város északi végében feltűnő Mérgek folyó, Mérgek Hídja /töltésen átvezető út és híd/, továbbá a Mérgek híd dűlő a török utáni első újratelepülőket idézi. A folyó- és hídnév a múlt században elenyészett, a dűlőnevet századunkra a Herrschaftgärtle /Tolna megye földrajzi nevei, Akadémiai Kiadó, Bp., 1981., továbbiakban: TMFN, 77/413./ teljesen felváltotta. Bonyhád 1945 előtti sváb bírója -- elmondása szerint -- a hivatalos kataszteri névről csak akkor szerzett tudomást, amikor „beke-rült a községházára”. Az 1945 után új hazára találó bukovinai székelyek felújították a régi, hivatalos magyar nevet, s azóta ismét népi elnevezésként használják. A TMFN nem sokat téved: a név elenyészett, majd újjászületett.

Mérgek nevű vizet ma senki sem ismer Bonyhádon. Most a Névter-ben REUTER CAMILLO felelevenítette WEIDLEIN JÁNOS régi feltevését az „eltűnt” Mérgek folyóról: hogy ti. azonos lenne a Völgyesség fő vízfolyásával, a Völgyességi patakkal /népi névén: a Határárokkal/. A kárászi határ 1325. évi „Mergespotoka” megerősíteni látszik e feltevésüket. A WEIDLEINTől vett idézet /Száz. LXIX., 1935. 668./ annyiban tartalmaz tévedést, hogy csak a mai Mérgek híd dűlő fekszik a Határárok völgyében. A régi térképekről pontosan ismert Mérgek híd/ja a Csöcskepuszta - Majos, illetve a Mucsfa - Apar - Hant felől jövő völgyek torkolatát zárja le.

Márpedig a Mérgek vizének a Mérgek Hídja alatt kellett elfolynia!

Mindkét feltevés PESTHY FRIGYES kéziratos Helynévtárára megy vissza. Ezt használta WEIDLEIN is a „Századok” idézett helyén, a Neue Heimatblätter 1938-as évfolyamában, illetve cikkeinek újabb, gyűjteményes kötetében. /WEIDLEIN, JOHANN: Regulierung der Gewässer in den Komitaten Tolnau und Branau im 18. Jahrhundert. In: WEIDLEIN, JOHANN: Die Schwäbische

Türkei. München, 1967., I. 227--234. A Mérgesről lásd 231. p. lábjegyzet! / PESTHY kézirat szövege időközben nyomtatásban is megjelent. / GAÁL ATTILA--KÖHEGYI MIHÁLY: Tolna megye Pesthy Frigyes helynévtárában, I. A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve, 1971--1972., Bonyhád mezőváros a 305--307. p./ Keletkezése tanulságos. Jagitza Károly bonyhádi jegyző 1864-ben félreértette Pesty szándékát. Nem gyűjtött dűlőneveket, hanem elment a Perczel-családhoz, és levéltárukban kivonatolta a változó helységneveket, 1559-től 1743-ig. A kis írás végén mellékesnek szánt megjegyzést tesz:A Község határában különösen a Szerdahelyi vonalon a fennemlített okmányok egyike 1733-ik évből bizonyos mérges /!/ nevű folyót említ, de ez a történet lecsapolások által teljesen s annyira elenyészett, hogy annak medrét sem képes a mostani kor emlékezetbe hozhatni; ezen egy megemlékezésen túl Bonyhád... mi nevezetességet sem foglal magában." /GAÁL ATTILA--KÖHEGYI MIHÁLY: i.m. 307./

Nézzük meg az eredetit! A kérdéses okmány ma is megvan a Tolna megyei Levéltár elkülönített családi iratanyagában. /KÁRPÁTI ANDRÁSNE levéltárosnak mondok köszönetet a kutatás során nyújtott segítségért./ Bárá Schilson, Bonyhád egyik ura 1733-ban a következő, erősen í-ző nyelvjárásban fogalmazott megállapodást kötötte Gyorsok Jánossal:

„In aláb megh irt adok tutara minőknek az kiknek illyik az Contractualis Levelyem rendiben, Hogy Szerdehelyi Malmot, amely mirgos vize hajtya, engötem és attam Gyorsok Jánosnak Száz rinos forintokon idest f 100 Malomhoz tartozando rittel illyen Conditioval

1. Engodem niki iten faluban házikot maganak ipitten és Malumtul tartozik az Uraságh reszire minden Esztendűre florenos hat fizetnyi. Hapenig vetist tiszten az Urasagnak kilencedel tartozik.
2. Az Miltoságos Uraságh riszire az Mikor kivantatny fogh az Őrlői masit akoron fire tenyi tartozik az mint is egyegyul tsak Miltosagos Feöldes Uraságtul fogh deportalni.

3. Amidun eő vagy Successori az Malmot el akar-
nak adnyi elsőbenis az Miltosagos Urasagot tar-
toznak megh imadnyi... az fölül irt Miltoságos
Uraságh megh nem akarna tartanyi... igenis
Szabadon eladhassak.

4. Mirgos higya mellyet tútist fogh tartanyi,
amit eőlübenyi Molnár tartotta, az Malomtul tar-
tozik a vizet Fajnor Árkába egyenessen be vinyi
hogy az visz a ritságra ne rontson."

/Tolna megyei Levéltár, Szekszárd, Perczel csa-
lád iratai. Okmányok, 73. sz., továbbiakban:

Tm. L. P. Okm./

Egyetlen falun és utcán belül két Bonyhád volt ekkor:
Magyar-Bonyhád és Német-Bonyhád. A határ az újraterlept
Bonyhád és a pusztán maradt Fülöp-Szerdahely határát foglal-
ta magába. Két földesura volt, ami további belső határokat,
határvonalakat eredményezett. A báró Schilson János és Kun
Ferenc között a Kéthelyi-féle örökség ügyében kötött egyez-
ség 1729. szeptember 26-án -- amikor Bonyhádot szabályosan
kétfelé osztották -- következőket írja: a báróé maradnak
azok a részek, melyeket sógorától és sógornőjétől pénzen vett,
így -- többek között -- három malom, „mellyek közül kettő a
Bonyhádi egy pedig a Szerdahelyi pusztában vagyon". /Tm. L.
P. Okm., V/68./

A régi szerdahelyi határ területéről ma hét malmot isme-
rünk /TMFN: 77/308, 77/318, 77/356, 77/374, 77/375, 77/416,
77/405./ Melyik volt ezek közül az első?

Bonyhád legkorábbi, 1746-os térképe segíti a válaszadást.
/Tm. L. Térképtár, T:20./ Csakhogy ez négy malmot jelöl: ket-
tőt Bonyhád mellett, kettőt pedig a szerdahelyi puszta hatá-
rában. Az azonosításból kitűnik, hogy Szerdahely északabbra
fekvő malma a mai Jung malom /Rótmil, két melom egy tető
alatt/, délnek haladva következik a mai Susztermil, majd
Bonyhád északi végében a mai Réder-malom. /Azonosíthatók:
TMFN: 77/374., 77/416., 77/10./ A negyedik ma egy Széchenyi

téri ház udvarában fekvő öreg lakóház, a hajdani malomépület. A népi emlékezet Kosvic-mil-ként tartja számon. /SOLYMÁR IMRE: A bonyhádi utcanevek története. In: KOLTA LÁSZLO szerk.: Bonyhád a 18--20. században, 1975., 148./

1746-os térképünk két erős töltést jelöl a környező mocsarakon. Bonyhádtól északra a Mérges hida felirattal, ezen vezet keresztül a Székesfehérvárról Pécsnek tartó országút. /Erre nézve: Tm. L. Térképtár, T:23./ A másik töltés keresztben zárja le a bonyhádi völgyet. Ez utóbbin halad át ma is a közút, a Zrínyi utca a Szent János hid-dal. A korabeli térképen neve nincs. Mégis, fontos tájékozási pontunk. Balog Ferenc 1769-es vallomásából a következőket tudjuk meg:az Mérés után, azon nagy hidon belől pedig a Két árok köze mindenütt Kliegl Uramnak méretett, Perczel pedig azután ott lévő jó darab rétet hatalmasan magának el vont, nem különben a Fajnor Malmán belől egy darab rétet és azon Malmon tulis egy darab sarkot úgy a' mérges hidján tul a Kender földek alatt az két árok között lévő rétet Kliegl Uramnak mérte az Incseger, Perczel Uram pedig azután hatalommal el vette..." /Tm. L. P. Okm., 165./ A vallomástevő -- gondolatban -- délről halad északnak. Világossá válik, hogy a "nagy híd" a mai Szent János híd /TMFN 77/178./, a "két árok köze" a T:20-as jelzésű térképen látható sziget, Fajnor Malma a TMFN.77/10.-nek felel meg. Így jutunk el a Mérges hidá-hoz, attól nyugatra pedig valóban a Kender földek húzódtak. /TMFN 77/401./ A két árok közötti rét pedig a Majos /Szecska/, illetve Apar felől lefutó patakok köze, az előbbinek közelében.

Melyik volt tehát a szerdahelyi malom, melyet a mirgos vize hajtott? Erre nézve Bonyhád 1746-os térképe /Tm. L. Térképtár, T:20./ pontos választ ad. Fülöp-Szerdahel puszta közepén nyugatról keletnek lejt a Kut-Völgy. Ma: "Kutvih". /TMFN. 77/334./ Ahol kiér a bonyhádi völgybe, templom romjait jelzi. Ennyi maradt az elpusztult faluból! Közeliében malom, mely vizét a Mérges hida alatt, a mellékvölgyből kifolyó pataktól kapja. Jó látható az északra kanyarodó patakmeder, tőle nyugatra a dombok peremére futtatva halad a mesterséges malomárok /a

„mírgos” vizével/, keletre pedig a Völgységi patak. Ez utóbbinak korabeli nevét nem ismerjük. A szóban forgó malom tehát a ma is létező Jung-malom, régebbi nevén: Rót-mil. /TMFN. 77/ 374./ Erről mondja egy ugyancsak 1746-ban kelt egyezség, hogy a Klieglieknek a szerdahelyi pusztán fél rész malmuk van, a másik felét Perczel József „amúgy is bírja”. Valamivel később arról szólnak, hogy a pusztát a „nyugotti részén folyó folyam miatti helyheztesítésénél fogva” kell délről északnak kettéválasztani. Az osztozásnál csak a keleti félből a „vízig” terjedő szárazulat kerül a pervesztes Klieglieknek, a még keletebbre lévő „Nádas Motsáros berek mérnökileg felvéve nintsen.” /Tm. L. P. Okm. 132./

Csak hogy az 1746-os térkép feltüntet még egy malmot, ugyanazon vízen, egészen közel a Mérges hidához. Ezért van az, hogy az 1744. évi conscriptio Fülöpszerdahely pusztája és Bonyhád malmait -- északról délnek haladva -- így szerepelteti: /1/ Szerdaheliensis, /2/ Mergesiensis, /3/ Ioannes Fajnor Bonyhad, /4/ Petrus Eberle, ibidem Tomás. /Tm. L. P. Okm. 144./ Ezzel a malomnév jegyzékkel sikerült tisztázni: az 1746-ban már a Perczelek birtokában lévő mérgesi malom a mai Susztér-mil-nek felel meg. /TMFN. 77/416./ Kifejezetten a Mérges hídja közelében lévő malomról van szó pl. Pintér Jánosné Bemén Katalin 1736. évi boszorkánypereiben: „...halotta: hogy a mérges Hidgyai Malomban lévő Molnár Legin Felesighe ezen cselekedetben Társ lett volna...” /SCHRAMM FERENC: Magyarországi boszorkányperek. Akadémiai Kiadó, Bp., 1970. II. kötet, 473./ Ugyanitt: „mérgessi malom”. /475. p./

A híd fontos tájékozódási pont. Tucatnyi vallomásban szerepel pl. a Perczelek és Kliegliék közötti határperben, 1769 és 1770-ben. „Vallja meg a Tanú le tett hite után való é az: hogy az Mérges hidjának tájékán Nap nyugótrul Szerdahely, és Bonyhád között lévő mindenkori régi igaz határ mindenütt az rét-ségnek közepén mégyen egész a Büdös Kutig, úgy hogy azon rét-ségnek fele Bonyhádkhoz, fele pedig Szerdahelyhez maradjon? Nem de onnét pedig Fordulván azon Büdös Kuttul, az régi határ után ki nyári Nap nyugott, ésfeől szél között egész az hegy

tetőre azon utat meg tartván továbbis pedig a midőn azon út Szerdahely felé bé csavaródik, az bűdös kuttul [/!/] föl vett igyenes Lineát meg tartván, az Várasdi határ utra az Mostanyi első hármos, ugy mint Varasdi, Csőszkei, és Szerdahelyi helytelen határon belül, mint egy 112 lépésre ereszkedvén Szerdahelyi földeket Napkeletre, Csőcskeit pedig Napnyugotra osztja?" /Tm. L., P. Okm. 165./

Meg kell még említsem Bonyhád egy „scarteticus régi Rajzá”-t. Ez is egyetlen utcát mutat. Feliratozása igen szűkszávú, annál feltűnőbb, hogy északi végén ott a felirat: Mérges Hidgya. 200--250 évvel ezelőtt a fontos utak másként struktúrálták a vidéket, mint ma. A hídon -- egy 1776-os térkép szerint /Tm. L., Térképtár, T:23./ -- a „Via Földváriensis” haladt át. Másik irányban pedig -- az 1746-os térkép szerint -- Pécsnek tartott. A 19. században MAGDA PÁL még mindig a megye három legfontosabb útja között tartja számon. /MAGDA PÁL: Magyarország és határőrző katonaság vidékinek legújabb statisztikai és geographiai leírása. Pest, 1819. 291./ HAAS MIHÁLY pedig a Pécsről Pécsvárad, Nádasd, Bonyhád és Kölesden keresztül Pestre vivő útról szól. /HAAS MIHÁLY: Baranya. Emlékirat. Pécssett, 1845., 88./

Maradt még egy kérdés, a Kárászon feltűnő „Mérgespotoka”. REUTER CAMILLO Vadvíz /Wildwasser/ és a Mérges /mérges/ szemléleti azonossága számomra nem teljesen meggyőző. A Völgységben, az Észak-Mecsek völgyeiben több vadvíz, vadvizes terület létezett. Nagymányok határához tartozott pl. a Hidastól nyugatnak húzódó völgyben Vadvízpuszta. /BLANDL JOZSEF: Nagymányok község története. Kultúra Könyvkiadó, Pécs, 1935. 56--57./ Tolnában a vadvíz általában mint földrajzi köznévi ismert, 'tavasszal fölfakadó vizes terület'-ként. /TMFN. 1981., 46. p./

Természetesen lehet vad, megvaduló is egy-egy patak. A mérges jelző -- szerintem -- a vízmennyiség váratlan, szélsőséges ingadozását, ki-kitörését jelenti. Ez a mellékvölgyek nagy vízgyűjtőin, illetve a Mecsek északi vízválasztójától innen hóolvadás és felhőszakadások után gyakorta így van.

Ha már erről esik szó, megemlítek egy érdekes párhuzamot. KÁDÁR LÁSZLO professzor egyik írásában a Kőrös, Karas és Kárász vízneveket egyaránt egy ősi, indo-iráni /szanszkrit, hindi/ szótőből vezeti le, melynek jelentése 'dühös, ellenséges, izgatott'. E tulajdonság -- KÁDÁR szerint -- a katasztrófális árvizeket okozó, szélsőséges kisebb folyókat találóan jellemzi." /KÁDÁR LÁSZLO: A mi változó bolygónk, a Föld. I. rész. Hérodotosz földrajzi adatainak megbízhatósága és ösföldrajzi jelentőségük... Acta Geographica, Tomus XIV--XV., Debrecen, 1980., 132. és 250--251. p./ Honnan kapta nevét a két Kárász: az ún. Vízvölgy előtt fekvő Kárász falu a Mecsek lábainál, és Bogyiszló határában az elpusztult középkori Kárászi? Talán a kárász halfajról, mely legjobban az árterületeket kedveli? /VÁRADY FERENC szerk.: Baranya múltja és jelenje. Pécsi irod. és könyvnyomdai Rt. 1897. I., 560./ No de a baranyai Kárász, „hol ily halak nem találhatnának”? /HÓKE LAJOS: Tolna-megyei helyneveink magyarázatához. Tolnamegyei Közlöny, XIV. évf. 1886., 2. sz. 3. p./ Netán mégis személynévi eredetű? /Baranya megye földrajzi nevei, I., 154./

Bogyiszló Pesthy Frigyes-féle helynévanyagában olvashatunk egy meglepően pontos leírást: hogyan „viselkedett” a Duna éppen a Karasz-nak mondott helyen. A régi Karasz falu alatt szakad ki a Vajasból az úgy nevezett Karaszifok -- mely az ázott Dunából szakad, -- abból felszolgál a község alá, és bele szakad a község alatt levő hólt Dunába: ezen fok több mellék ágokra terjedvén, ezek segítségével számtalanszor döntötte már ezen Karászi fok a Dunának -- ázott Dunának -- legkissebb árával is e községet a legsiralmasabb helyzetbe -- eről borította el legkissebb nyári áradások a Falu nagy részét, minden terményét, élelmét, és minden reményét." /KUCZY KÁROLY: A Kalocsa környéki földrajzi nevek vizsgálata. Kalocsa, 1980., 100--101./

Tény az, hogy vannak és voltak „mérges” vizek. Ezek közé tartozott a Bonyhád melletti Mérges és a kárászi Mergespotoka.

SOLYMÁR IMRE

SZEMLE

JONH FIELD, ENGLISH FIELD-NAMES. LONDON, 1982. XXX + 291 P.

A könyv címének pontos fordítása Angol „mezőnevek” lenne, de ez a magyar névtudományban eléggé szokatlanul hangzik. Igaz, az angolok is magyarázatra kényszerülnek, s ezt tartalmazza a könyv bevezetése, mely szerint minden mezőgazdasági művelés alatt álló földdarabnak a neve tartozik e fogalomkörbe, s ezeknek a szótárszerű földolgozását kapjuk a továbbiakban.

A szótár egy-egy névtípust, a névváltozatok összességét egy címszó alá foglalja össze, s azon belül külön halad a betűrend alapján a névváltozatok szerint vagy bármilyen jellegű utótaggal ellátott nevek szerint. A helynév után megkapjuk annak földrajzi helyét a település nevének és a megye rövidítésének föltüntetésével. Zárójelben sorolja föl a szerző az első történeti alakot előfordulásának évével együtt. Meglepő, hogy az úgynevezett „mezőnevek” között milyen sok a XIII–XIV. századi előfordulású! Ezeknek írásbeli alakja természetesen nagy különbözőséget mutat a mai alakokkal való összehasonlításban. Végül a címszóban szereplő név etimológiai magyarázata következik, amelyet gyakran kiegészítenek gazdaságtörténeti, művelődéstörténeti vagy egyéb magyarázatok.

Érdekes egy pillantást vetnünk a Hungary szócikkére, amely véletlenül azonos Magyarország angol nevével. Ebben a formában ugyan csak hat helyen található meg Anglia különböző pontjain, de Hungry vagy Hunger változatban és különböző utótagokkal /leggyakoribb közöttük a Hill 'domb'/ még 79 település határában találkozhatunk vele, s legkorábbi adata /Hungerhale/ 1287-ből való. Eredeti óangol alakja a közszónak hungor és hungrig volt, jelentése pedig 'terméketlen föld, szegény ország', amiből szabályosan fejlődött ki a mai melléknévi 'éhes' jelentése.

A szótár 265 lapja hozzávetőleg kétezer nevet, de több mint tízezer névváltozatot tartalmaz. Több függelék egészíti ki a kötetet. Ezek egyike a földrajzi köznevek szótára, de csak azoknak a magyarázata található meg itt, amelyek már nem világosak a mai angol olvasónak. A második függelék a nevek osztályozását foglalja magában. Itt sem törekszik teljességre a szerző, inkább csak példákat sorol föl a különböző névtípusokra /nagyság, alak, falutól való távolság, irány, talajminőség, szín, művelési ág, növényzet, háziállatok, vadállatok, épületek stb. lehettek a névadás indítékai/. Nagyon érdekesek a településtől való nagy távolságra utaló szimbolikus nevek: America, Babylon, Bohemia, Niniveh, World's End 'Világvége', Zululand stb. Külön foglalkozik egy függelék Halstock különleges helyneveivel, melyek között sok az emlékeztetőnév: klasszikus, középkori és XIX. századi tudósok, politikusok, filozófusok stb. /Aristotle, Bacon, Brutus, Cicero stb./, szimbólumnév /Constitution, Freestate, Government, Liberty, Revolution stb./, városnév, dátumnév stb. Gazdag irodalomjegyzéken kívül még egy index zárja a kötetet, amelyben a címszóként ki nem emelt nevek szerepelnek.

Sok érdekességén kívül nagyon elgondolkodtató ez a könyv. Jóval kisebb országunkban még csak a nevek összegyűjtésének a derekán vagyunk, s ezek is csupán újkoriak, legfőljebb XIX. századiak. Mikor kerül sor a magyar történeti helynevek /nem helységnevek, nem településnevek, hanem „mezőnevek”, ha úgy tetszik: dűlőnevek/ összegyűjtésére, hát még a rendszerezésére, etimológiai magyarázatainak megadására? Érdemes rajta elgondolkodnunk!

HAJDÚ MIHÁLY

DR. BODNÁR BÉLA, HÓDMEZŐVÁSÁRHELYNEK ÉS KÖRNYÉKÉNEK FÖLDRAJZI NEVEI. SZEGED, 1983. 252 l. /3 TÉRKÉPMELLÉKLETTEL/

A várható megyei földrajzinév gyűjteménytől függetlenül, a Csongrád megyei Levéltár kiadványaként, /a „Tanulmányok Csongrád megye történetéből” című sorozat VII. köteteként/,

jelent meg Hódmezővásárhely és környékének nem a mai, hanem a 30-as évek végének névállapotát bemutató könyv. A szerző sajnos már nem érthette meg, hogy munkája napvilágot lásson. A kötet anyagát a szerző gimnáziumi tanulóként 1912-ben kezdte gyűjteni, és 1938-ban fejezte be. Emiatt is volt szükséges, hogy a kéziratot nyelvész szakember, Szabó József ellenőrizze és sajtó alá rendezze. A kötet előszavát Nyíri Antal írta, ebből kitűnik, hogy a József Attila Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszéke már az 1970-es évek elején szorgalmazta a mű kiadását.

A könyv 2081 földrajzi nevet tartalmaz, betűrendben felsorolva. Hódmezővásárhely bel- és külterületének neveit nemcsak felsorolja, hanem gazdagon adatolt szócikkekben mutatja be. Az adattár nemcsak a földrajztudós szerző szakmai magyarázatait tartalmazza, hanem a nevekhez fűződő történeti, néprajzi, nyelvészeti vonatkozásokat is. Az élőnyelvi adatokat levéltári kutatások adataival is kiegészítette, sőt repülőgépről végzett megfigyelések tanulságait is közli. Ugyancsak példa nélküli az eddigi névgyűjteményekben, hogy az egyik tó -- Kakkassék-tó -- vegyi elemzését is közli /vö. 5, 84/. Ugyancsak rendkívül részletes névcikke van a Hód-tó-nak /vö. 72-5/, amely a szerző légi megfigyelései alapján valamikor nem is tó, hanem ősi, elhagyott tiszai meder lehetett.

A könyv egyébként is gazdag tárháza a hajdani vízi világ, sok száz régi ér, tó, mocsár elnevezésének. Ezeket a helyeket ma már hiába keresnénk, de eltűntek az egykori tanyák, dűlők, dombok, halmok is; s az idő nem hagyta változatlanul a város régi épületeit, utcáit sem. Sok-sok név tűnt el, s merült feledésbe. Szerencsénkre Bodnár Béla könyve őrzi a valamikori vásárhelyi határ régi neveit. A hangjelölés bizonyos vitás esetei ellenére /vö. 8/ a szakemberek nyelvészeti, néprajzi, valamint földrajzi, történelmi forrásként, az iskolák pedig honismereti munkájukban jól hasznosíthatják.

Köszönet illeti a Csongrád megyei Levéltárat, hogy lehetővé tette a könyv megjelentetését.

POSGAY ILDIKÓ

PETHŐ ZSOLTNÉ NÉMETH ERIKA, SZENTENDRE UTCANEVEI. SZENTENDRE, 1983. 215 lap, 1 TÉRK. /PEST MEGYEI TÉKA. 3. SZ./

A magyarországi városok utcaneveivel foglalkozó tanulmányok, könyvek sora erőteljes ütemben növekszik. Mind helytörténeti, mind nyelvészeti, névtani szempontból érdekes téma, hasznos, jelentős munka egy-egy ilyen könyv. Akarva-akaratlan sok értékes adatot tartalmaznak általában a névtan kutatói, művelői számára is ezek az utcanévvizsgálatok, s azt hiszem, e könyv szerzője csak szerénységből írta előszavában: „Az utcanevek névtudományi vizsgálatától eltekintettem.” ...„A kiadványnak nem célja új tudományos adatok feltárása, inkább a már ismert adatok közzététele ismeretterjesztő formában.” /4./ Mindennek ellenére forrásjellegű és tudományos értékű a munka, s ismertetésemben is ezzel az értékítéléssel foglalkozom vele: arról is szót ejtek, amit nem tartok benne jónak.

A bevezetés korszakokra tagolva ismerteti meg bennünket Szentendre utcanévtörténetével. Az első időszak a hivatalos utcanévvadás előtti kor, amelyet a szerző 1894-gyel zár. Valószínűleg azonban jóval korábbra kellene tenni a „hivatalos” névmegállapítás korát, ami azonban nem azonos a mesterséges névadás kezdetével. Tudomásom szerint központi utasításra 1851-ben írták össze először az utcákat /SZABÓ FERENC, Békés megye helységeinek utcanevei a múlt század közepén. Gyula, 1961. 32/, s hamarosan osztrák közigazgatási rendelet írta elő az utcanévtáblák elkészítését is. 1878-ban már új összeírást rendeltek el, s új névtáblák készítését írták elő /SZABÓ FERENC: A belterület története. In: Orosháza története és néprajza. Szerk. NAGY GYULA. Orosháza, 1965. II, 36/. Természetesen ez még a népi /természetes/ elnevezéseket vette számba mindkét alkalommal, s a hatóság nem szólt bele a névadásba, de szorgalmazta. Nem tartható valószínűnek, hogy „egészen 1894-ig eszébe sem jutott a város vezetőinek elnevezni az utcákat” /7/, legfőlőbb nem maradt fenn nyoma a hivatalos iratokban, jegyzőkönyvekben. Különben a Paprikahegyre felvezető utca, Dunához vezető utca stb. a természetes névadásnak jel-

legzetes példája ebben az időszakban. És nagyon szép esetei ezek a körülírásos helymeghatározások és a valódi nevek közötti átmeneteknek, amelyeket Inczeffi Géza óta „laza szerkezetű nevek” terminus technicusa jelöl, s amelyek körül máig is folyik a vita.

A könyv szerzője szerint Szentendre utcanévrendszerének második korszaka 1894-től 1925-ig tartott. Ezzel tulajdonképpen egyet is lehet érteni, ha valóban nem voltak új elnevezések, átkeresztelések az 1919 és 1925 közötti időben. Ennek nyoma nem maradt fenn, s elképzelhető is a nevek változatlanul hagyása, ugyanis az 1894-es utcanévadás elsősorban a természetes nevekre alapult, amelyeknek megváltoztatása nem volt szükségszerű, később is hiba volt, s csupán 16 személyneves utcát találunk a szerző csoportosításában. Ezek között vannak szentek nevei /Anna, Katalin, Péter-Pál/, amelyek talán különös kategóriáját alkotnák inkább a személyekről elnevezett utcáknak, s nehezen sorolhatók a magyar történelmi alakok /Kossuth, Rákóczi, Thököly, Zrínyi/ valamint a Habsburg-ház képviselői /Erzsébet, Ferenc József, Mária Terézia/ közé, akik ugyanekkor utcát kaptak, s természetes, hogy az utóbbiak nevét viselő utcákat át is keresztelték később más nevekre. A legtöbb utca ebben az időszakban irányáról, fekvéséről, nagyságáról, alakjáról, a benne levő épületekről kapott nevet, s nagyon sajnálatos, hogy éppen ezek estek áldozatul legnagyobb arányban a későbbi átkeresztelési eljárásoknak, hivatalosan kötelező névadási hullámoknak.

A harmadik időszakot 1925-től 1933-ig határozza meg a szerző. Ekkor már 156 utcája volt a településnek (sok név nélkül), s kétségtelenül időszerű volt az utcanévrendezés, de nem volt indokolt a meglepően sok /56/ személynév használata a névanyagban. Természetesen ez a kordivat hatása, és az elnevezők mentségéül említi a szerző, hogy ezekből nem kellett később sem megváltoztatni 32 nevet, hiszen örök értéket alkotó magyar írók, festők, a nemzeti történelem nagyjai, haladó politikusok stb. nevét használták föl elsősorban. Meglepő azonban, hogy a Bethlen, Dobó, Kinizsi stb. nevű utcákat mégis

átkeresztelték később. Ugyanekkor szaporodnak meg a közömbös utcanévek /elsősorban virágok neveit viselő/, ami arra mutat, hogy a megszáporodott utcákat nem tudták természetes neveikkel ellátni, személyneveket meg nem akartak adni túl nagy számban.

A következő időszak 1933-tól tart 1945-ig. Talán lehetne arról vitatkozni, hogy érdemes volt-e kettéválasztani a két világháború közötti korszakot, hiszen a politikai légkör, ideológiai hatás, életszemlélet nemigen változott oly mértékben, hogy ezt indokolta volna. Mégis egyetértek a szerzővel, hiszen az aprólékosabb, finomabb vizsgálat új, nem várt eredményeket adhat, s ha nem talál különbséget a két időszak között a kutató, akkor is megteheti az összevonást később, amikor összehasonlító rendszerezése esetleg ezt szükségessé teszi. Véleményem szerint nincs különbség az 1925--1933 és az 1933--1945 két időszaka között. Néhány új utcanév született ugyan 1933-ban, amikor sok 1925 óta beépült utcát kellett elnevezni, de ezek alig térnek el az eddigi utcanévrendszertől. Az „alig” egy újabb névtípusra vonatkozik: a gyümölcstermések neveire, amelynek gazdag választékát a szerző a helyi viszonyok figyelembevételének tekinti, s a természetes nevekhez hasonlítja, mivel „a város gyümölcstermelésének legjelentősebb területei” kaptak ilyen utcanéveket. Ez kétségtelenül elismerésre méltó és követendő névadási mód, valamint az is jelentős, hogy ezek az utcanévek meg is maradtak máig, s őrzik a régi gyümölcstermelés jelentőségét, noha ma már különböző okból csökkent a gyümölcsfák száma. Ebben az időszakban érdekes módon a szerző nem jelölte kurzivált szedéssel a megmaradt neveket, s a Mandula utca nevét adattárában 1962-re datálja, noha itt említi először. Az 1945 és 1958 közötti időszak nagy változásokat hozott Szentendre utcanévanyagába is — sajnos. Pedig a levéltári adatok szerint nagyon jó elvek alapján próbálták rendezni az elnevezéseket. 1949. május 22-én olyan javaslatot terjesztettek a képviselő-testület elé, amely valóban a város történetét és lakóinak történetét tekintette elsődleges kiindulópontnak az utcanévadásban. Mind

a hat kerületnek nevet javasoltak, s 52 olyan utcanevajanlást tettek, amelynek el nem fogadását a szerzővel együtt valóban sajnálhat az utcanevek iránt érdeklődő névtanos, de sajnálhatja a város mostani vezetősége is. Egy-két kivétellel valóban helytörténeti jelentőségű és soha meg nem változtatandó nevek ezek. Kár, hogy az előterjesztő nevét, a bizottság vezetőjének nevét nem tudjuk meg, pedig a Király-hegy, Király-patak, Király-forrás stb. nevek megváltoztatását javasló képviselő-testületi tag nevét megörökítésre méltónak találta a szerző.

A tárgyalt időszaknak szinte majdnem minden esztendejében /1945, 1946, 1949, 1950, 1952, 1955, 1956, 1957, 1958!/ utcanevváltoztatás történt Szentendrén — és a többi magyarországi településen is. Közülük az 1958-as volt a legnagyobb jelentőségű, amikor 28 utcát kereszteltek át /zömükben az előző évek elhibázott névadásait helyesbítendő/. Áttekintő strukturális képet nem kapunk, nem is kaphatunk erről az időszakról, aminek talán egyik oka a város akkori vezetői helyett érzett szégyen, de hát amiről nem beszélünk, az még létezett, s tanulságul hadd soroljunk föl néhány akkor keletkezett utcanevet. Nem egészen világos számomra, de az adattár szerint 1958-ban! kapta nevét a Sztalin utca, s az idézet szerint ezt 1958. augusztus 15-én javasolta az akkori igazgatási osztály vezetője! /27/. Az 1950-es évekből való /pontos évszám nélkül, mivel talán a jegyzőkönyvek eltűntek/ a Gerő utca, Beloianisz utca /következetesen Belloianisz-nak írva/, Sztahanov utca, Rákosi Mátyás utca /csak 1957. szept. 6-án merült föl a gondolata a név megváltoztatásának, a végrehajtás pedig egy év múlva valósult meg/, Molotov utca stb.

Az utolsó időszak 1960-tól 1979-ig tart. Ennek az időszaknak a névadásáról részletes elemzést olvashatunk a könyvben, s megállapításaival egyet is lehet érteni. Jóllehet a személyekről elnevezett utcák száma nem kevés, majdnem mindegyik elnevezés helytörténeti kapcsolatú. Egyetlen megjegyzésem van velük kapcsolatban: a doktori cím használata az utcanevekben éppen olyan visszas, mint a könyvek szerzői, írói körében.

Különben a doktori cím következetes használata nevetséges lenne, hiszen nem csupán Bajcsy-Zsilinszky Endre, Deák Ferenc, Mathiász János és még sokan mások, hanem jogi végzettsége alapján Kossuth Lajos, Jókai Mór, Katona József neve mellé is kellene tenni az utcanevekben a doktori címet.

Nagyon szép képet kapunk a szerző összefoglalásából a fejezetben a város utcanevének összetételéről. A gazdag anyag rendszerezésén kívül különösen megkapó az a megállapítása, mely szerint a város ma használt 446 utcanevéből 300 utal valamiképp a város múltjára, életére. Ha van is ebben a számban olyan név, amely tévedésből, jószándékú szépítésből került ebbe a kategóriába, akkor is jelentős számú a városhoz kötődő nevek száma. A névállományból 84 a védett utcanév, s ezek összetétele első áttekintésre is érthetetlen, a szerző szerint is ez a „védetté nyilvánítás még az átfogó történeti kutatások előtt született, ezért érdemes lenne a felmerült új források után kibővíteni, revideálni” /26/.

A könyv terjedelmes része a betűrendes adattár /27--186/. Ebben a mai utcanevék alapján találjuk meg az utcákat, régi neveit, névadási magyarázatait, névadóinak életrajzát, források jelzeteit, az utcanévváltoztatás földeríthető eseményeit, kísérleteit stb. Nagyon hasznos ez az adattár a névélettani kutatások és a helytörténeti ismeretterjesztés céljából egyaránt. Lelkiismeretes, a legnagyobb pontosságra törekvő munka, amelynek értékét csak az becsülheti föl igazán, aki már végzett hasonló kutatásokat, s megpróbálta munkája eredményeit névcikkben összefoglalni. Nem névtani szempontú az a kifogásom, hogy egyik-másik név mellett szenvedélyes és néha elfogult ismertetést találunk, más nevek mellett pedig szenvtelen tényközléseket, a tevékenységeket eltakaró száraz életrajzi adatokat. Talán még az sem névtani probléma, ha nagyon zavaró is, hogy a betűrendben külön csoportot alkotnak a hosszú ékezetes és rövid ékezetes betűk /a-á, e-é stb./, de hát ez elsősorban nem ennek a kötetnek a vétke, s a névtanosoknak a Központi Statisztikai Hivatalban kellene kezdeni a harcot ellene /ezt azonban még az MTA Helyesírási Bizottsága sem vállalja/.

Igen jó névfölsorolások, kiváló index, gazdag irodalomjegyzék és egy nagyon rosszul sokszorosított térkép egészíti ki a könyvet, amely egyébként minden szempontból nagy nyeresége névtani szakirodalmunknak, s a szerző szerénykedése ellenére, amely szerint „a kiadványnak nem célja új tudományos adatok feltárása” /4/ kiváló földolgozást és sok, értékes, fontos új adatot kaptunk a könyvből.

HAJDÚ MIHÁLY

BARTHAS JÓZSEF, PUSZTINA SZEMÉLYNEVEI

Egy falu névanyagának összegyűjtése és tanulmányozása sok tanulságot rejt magában: megismertet a falu jelenlegi névállományával, de a község történelmi múltjára, népesedési, települési, gazdasági és művelődéstörténeti viszonyaira is hasznos útmutatással szolgálhat. Az ilyen kutatások néprajzi hozadéka is számottevő lehet, ha a lejegyző képzett szakember. A fenti, általános érvényű megállapítások különös súlyt nyernek, ha hazánk határain túl élő, létszámában fogyó magyar falvakról van szó.

Elsősorban ezért örülünk Barthas József kis könyvének, hiszen egy csángó település jelenlegi, élő személynévanyagát mutatja be. A gyűjtés helye: a romániai Pusztina /alighanem beszélő földrajzi név/ a Tázló /Taslou/ bal partján fekszik, 18 kilométernyire a legközelebbi vasútállomástól, Moinești-től. Történeti adatokat nem sikerült gyűjteni a jelenleg 1556 főt /455 családot/ számláló községről. A Codex Bandinus nem említi, tehát minden bizonnyal a madéfalvi veszedelem /1764/ után keletkezett. Pusztina lakossága — a Tázló menti többi csángó településtől eltérően — színmagyar és római katolikus.

A dolgozat célja Pusztina jelenkori névanyagának bemutatása. /A szerző megjegyzi, hogy történeti anyaghoz nem fért hozzá. Ez érthetetlen, hiszen a római katolikus plébániák már a XVIII. század elejétől vezették az anyakönyveket, és az 1740-es évektől szinte hiánytalan sorozatokkal rendelkezünk. A jászvásári püspökség levéltárában ezeknek, de legalább az 1820-as évektől kötelezően beküldött másolatoknak meg kell lenniök./

A pusztinai személynévanyagban fonetikailag és morfológiailag azok a jelenségek /hasonulás, ~~á~~zás, nyílt e, rövid illabiális á, zárt ë, hangkiesés/ érvényesülnek, melyek különben az egész székelyes-csángó nyelvjárást jellemzik.

A római katolikus egyház nagy hatással volt és van a csángókra, s ez befolyásolja a névadást is. A szerző megfigyelte, hogy feltűnően sokan viselik a falu védőszentjének /István/ nevét, de ez jellemző a Tázló-völgy más csángó telepére, sőt a Beszterce-melléki csángókra is. Barthas nyilván nem tudta megszerezni az utóbbi években megjelent magyar névtörténeti dolgozatokat, melyekből kiderül, hogy 1850 körül nálunk is ez volt a helyzet, tehát Pusztina egy régebbi állapotot őrzött meg. A családi hagyományhoz és vallásos eredethez való ragaszkodáson kívül ennek a mindmáig meglévő erős endogámia az oka.

A gyimesi, hétfalusi és bukovinai csángóknál nem ritka az ótestamentumi keresztnév. Ennek Pusztinán semmi nyoma. Teljességgel hiányzanak az ún. pogánykori magyar nevek /Géza, Gyula, Béla, Sarolta/. Egyedül a legújabb keresztnévek között érződik némi román hatás. Ezt azonban igen alaposan meg kellene vizsgálni, mert a Virág név nem feltétlenül a román Florica fordítása, annál is inkább, mert idős nőknél fordul elő. Általában a női nevek mozgékonyabbak, ezek változnak gyorsabban. Hazai anyagunkban is ez figyelhető meg. Különbőség van viszont a kicsinyítő-becéző képzők számát tekintve. Amíg magyar nyelvetterületen az ilyen típusú nevek erős sorvadásnak indultak, addig a csángóknál élnek, virulnak, és gazdaggá, sokszínűvé teszik a keresztnévadást.

Nyelvtörténetileg roppant figyelemre méltó, hogy három, sőt négy és ötelemű név is akad. Középkori okleveleinkben gyakran találkozunk háromelemű névvel, de a négyelemű már ritka, és öteleműre hirtelen nem is tudnánk példát mondani. A pusztinai nevek között gyakorta olvashatni ilyet: Bába István Marika, Zsidó Péter Margit. Vagy: Erős Juzsi Györ Anti Györ /Györ=György/. Ezekben az esetekben nem több keresztnévét visel az illető, hanem apja, nagyapja, dédapja neve szerepel megkülönböztetésül saját keresztnéve előtt.

Nincs itt lehetőségünk arra, hogy az adatgazdag könyv valamennyi eredményét ismertessük, de egy jelenség mellett nem mehetünk el szótlankodva: s ez a nevek írásának teljesen szokatlankodó módja. A hivatalos családnevet a pusztinaiak "román névnek" nevezik, mivel az kizárólag hivatalos román okmányokban fordul elő. A magyar nevek egy részét egyszerűen lefordították románra /Veress=Rosu, Muzsikás=Scripcaru/, vagy a felismerhetetlenségig eltorzították /Erős=Eris, Szőcs=Seciu, Pánczél=Pantilu, Kánya=Canea/. Ennek következtében a pusztinai nevek anyakönyvi bejegyzése 55 százalékban román vagy román hangzású. A színmagyar községben tiszta magyar hangzású név nincs is!

Ha ezeket a neveket a fasizmus idején /1920--40/ erőszakkal románosították el, akkor éppen most lenne erkölcsi kötelessége a hatóságoknak azok régi alakjának visszaállítása és épségben való megőrzése.

KÖHEGYI MIHÁLY

KÖNYV A FINN GYERMEKEK NEVEIRŐL

Eero Kiviniemi, Rakkaan lapsen monet nimet.
Suomalaisten etunimet ja nimenvalinta. Weilin + Göös kiadó.
Espoo, 1982. 376 lap

Finn rokonaink sokmindenben megelőztek bennünket. Többek között abban is, hogy a helsinki egyetemen külön kinevezett professzor foglalkozik a névtani kutatásokkal: Eero Oskari Kiviniemi /sz. 1937/. A szerző 1971-ben védte meg doktori dol-

gozatát az igeneves szerkezetű finn névanyagról, kutatásokat folytatott a helynevek szerkesztésmódjáról és arról is, hogyan hat a névanyagra az előtte lévő minta. A könyv tudós szakmai munkája, de elsősorban a nagyközönségnek szól.

Aligha van még egy terület, amely annyira meghatározó lenne egy-egy ember életében, mint a név. A névelemzést ma már gyakran számítógépek segítik. Eero Kivinieminek lehetősége volt számítógépes eredményekhez, azaz mintegy 10 millió finn keresztnévhez hozzájutnia /a kettős, illetőleg hármas Anna-maria Ulla típusú neveket itt külön-külön számolom/.

Könyvét a szerző nyolc nagy fejezetre osztja: I. Ki is vagy te? /9--25/ II. A régi személynévrendszerek /26--58/ III. Mai névanyagunk háttere /59--89/ IV. Nevek a nép ajkán /90--102/ V. Névnep -- naptárunk változásai /103--126/ VI. Keresztnév választási módjai /127--173/ VII. A név és a névdivat változásai /174--242/ és VIII. Az 500 leggyakoribb keresztnév /243--348/. A szerző jegyzetekkel, a nemzetközi szakirodalom felsorolásával /355--358/, a finn keresztnévtörvény ismertetésével /359--361/, a fontosabb szakkifejezések pontos meghatározási helyének lapszám szerinti feltüntetésével /362/ és igen alapos névmutatóval /363--376/ zárja le munkáját.

A nagyobb fejezeteken belül több alfejezet tárgyal egy-egy kérdéskört. Az Ki is vagy te? kérdéskörében a keresztnév „jelentőségéről” és a keresztnevéhez kapcsolódó képzetársításokról ír a szerző. Megállapítja, hogy a keresztnév „jelentése” ma már igen-igen eltávolodhatott ősi, eredeti jelentésétől. Kedvelt, erősen elterjedt női keresztnév Finnországban pl. a magyarból kölcsönzött Ilona, az észtek is átvették, s ott főleg az 1960-as években vált divatnévvé. Elterjedésében kétségtelen a múlt századtól egyre erősödő finn-magyar kapcsolatok is szerepet játszottak, de a név adta finnségi képzetársítás is, hiszen az ilo jelentése boldogság, öröm északi rokonaink nyelvében. Eredete szempontjából ugyan a Helená-hoz, s nem az örömhöz, boldogsághoz van köze e névnek, a képzetársítás azonban a névdivat kialakulásában nem elhanyagol-

landó tényező /érdekes, hogy az ilotyttö 'örömlány' nem hatott zavarólag az Ilona elterjedését illetőleg, ami egyúttal északi rokonságunk kevésbé gúnyolódó természetéből fakad /vö. Kustaa Vilkuna: Etunimet Otava Keuruu 1976. 123 l./.

Jó érzékel tárgyalja a szerző e fejezeten belül a „mondd meg a neved, megmondom ki fia-borja vagy” -- kérdését. Kiviniemi rámutat az 1946-os finn keresztnévtörvény megfogalmazásában található kétértelműségekre, hiszen ebben „a finn nyelv szellemével el-lenkező” névadás valamint a „világosan férfi és felismerhetően női nevek” szépen hangzó szavak ugyan, a valóságban azonban nem éppen könnyű e kérdéskörben eligazodnunk. Érdekes megá-lapítása a szerzőnek, hogy a gyermek neve sokat elárulhat szü-leiről: a túlságosan feltűnő nevet viselő szülők igyekeznek gyermeküknek közönséges, elterjedtebb nevet adni, a nagy gya-koriságú keresztnévet viselők pedig hajlamosak fetűnő névre keresztelni gyermeküket. Az utóbbi azonban elég gyakran balul üt ki, s a szegény gyermek látja kárát. Vannak országok /pl. Dánia/, ahol előírják, milyen keresztnéveket szabad adni az újszülötteknek, s a keresztnévjegyzéktől csak külön engedély-lyel szabad eltérni. /Érdemes lenne itt külön foglalkozni az európai kisebbségek és az állam-nemzet keresztnévadási viszonyával. Tudomásom szerint a moldvai csángók között a dán tör-vényekhez hasonló keresztnévadási divat van, s a többségi nem-zet erős történeti érdeklődése mellett ez is oka lehet a Traian, Decebal, Burebista keresztnévek ottani terjedésének. Bizonyos előjelekből arra következtethetünk, hogy hasonló irá-nyú a helyzet Erdélyben is. Mindenképpen ajánlatos lenne e kér-déskört a finn kutatóknak is megvizsgálniok, hiszen Finnor-szág a névhagyományok ápolása terén Európa élenjáró országa./

A régi személynévrendszerek fejezete Ramsestől Mózesig és tovább napjainkig tekinti át a személynévadás történetét. Közérthetőek, a művelt nagyközönség számára megfogalmazottak mondatai, Kálmán Béla magasszintű népszerűsítő munkáihoz ha-sonlóan tárgyalja e kérdést. Példaanyagát elsősorban a Skandi-náv országok névanyagából meríti. E részben kitér olyan névvel kapcsolatos finn néphiedelemre is, melyek megfelelői a régi

magyarban is megvoltak, de gyökereit megtaláljuk az ógermánban és más népek hiedelemvilágában is: a keresztelő előtt nem volt szabad elárulni kívülállónak a gyermek nevét, hiszen ez szerencsétlenséget okozhat /30. l./. Talán hasonló szemléleten alapulnak a régi magyar Nemél, Nemvaló, Beteg, Csúnya óvónevek /1. KÁLMÁN BÉLA: The World of Names. Akadémiai Budapest 1978. 18. l./. Ennek kapcsán szól Kiviniemi az ún. tabu-nevekről, majd rátér a régi finn névrendszer kialakulására. A finn névkutató még nehezebb helyzetben van, mint magyar kollégája, hiszen az 1300-as évekből igen kevés személynév maradt fenn, s később is gyér az anyag. Az egész országra kiterjedő adóösszeírások az 1500-as évektől vannak, az anyakönyvezés pedig az 1600-as években kezdődik. A legrégebbi finn neveket fel is sorolja: Auva ~ Auvo, Hyvä, Iha ~ Iho, Ika ~ Ikä ~ Iko, Ilma ~ Ilmo, Kaikki ~ Kaikko, Kakko ~ Kakki, Kalle ~ Kalli, Kauka ~ Kauko, Kirja, Kulta, Kyllä, Lempi ~ Lemme ~ Lempa ~ Lempo, Mieli ~ Mielo ~ Miela, Päivä, Toiva ~ Toivo ~ Toive, Unna ~ Unta ~ Unto, Uta ~ Uto ~ Uti ~ Utu, Valta ~ Valto, Viha ~ Viho, Vihta ~ Vihto ~ Vihti, Vilja ~ Viljo. Kéttagú nevek utótagjaként még szerepel a régi finn névadásban a -heimo: Ikäheimo, a -jouts: Ikäjouts, Arijouts és a -neuvo: Hyväneuvonen, Montaneuvonen.

A megkülönböztető nevet, a későbbi családnév elődjét Kiviniemi óvatos megfogalmazásban feltételezi már a pogány finnneknél /54. l./. Ezt különben régi magyar névanyag alapján magam is lehetségesnek tartom, s valószínű, hogy éppen a Farkas, Ravasz, Róka, Rigó, Varjú-típusú megkülönböztető nevek /melyeknek típusbeli megfelelői a Susi, Repo, Tikka, Varis, megvannak a finnben és más finnugor nyelvekben is/ a pogánykorban már hasonló funkcióban első, illetőleg második névként megvoltak mind a magyarban, mind pedig a finnben. Jóval későbbi eredetű lehet a Virtanen, Nieminen, Mäkinen, Koskinen és Lehtonen névtípus. Érdekes itt is a párhuzam funkcionális szempontból a magyar -i végű eredetileg hely-, illetőleg apanév funkciójú nevekkal /Pl. Kolosi lehet 1. Kolos fia és 2. Kolosból való ember/. A fenti -nen végű finn névtípusok is lehetnek 1.

patronymikumok 2. földrajzi környezetre utaló nevek. A kettő össze is tartozhat, s bonyolult, okleveles adatok segítségével is nehezen kideríthető szövevényes rendszert alkothat.

A jelenkori finn névrendszer legalább ötszáz évnyi keresztény névadási hagyományra tekint vissza. A finn keresztnevek eredetét Kustaa Vilkunaa már említett kitűnő munkájában dolgozta föl. Valószínűleg a kereszténység előtti nyelvi hagyományokra tekint vissza, hogy a Jézus és a Krisztus neveket keresztnévként a finn ember nem használja /akárcsak délebbi nyelvrokonai/. E két név azonban a görög, illetőleg a spanyol nyelvtérületen meglehetősen általános. Akárcsak a magyarban, a finn keresztnévrendszerben is a régi névanyag jórésze héber eredetű. Van azonban görög, latin, germán és némi szláv hatás is.

A nép száján a nehezen ejthető idegen nevek a finn nyelv szerkezetének megfelelően módosulnak. A Fredrik-nek van Reetrik és Rietrikki változata, a Brigitta Pirkko-vá válik, de van Pipa, Pippa, Pipo alakváltozata is. A német Henrik név az alapja végső soron az igen népszerű finn Heikki keresztnévnek, az Urika skandináv név /főleg a svédben általános/, a finn ember száján Ulla lett /az északnémet--finn egyezés lehet párhuzamos, hasonló névfejlődés eredménye is/.

A keresztnévadás divatja a finnben is évszázadonként igen változó: egy-egy népszerű uralkodó után neve divattá válhat /hasonló jelenség megfigyelhető napjainkban: az ötvenes évek mélypontja után ismét kezdi visszanyerni helyét a Mátyás, a János változatlanul gyakori név manapság is a magyarban/. A névdivatot igen gyakran külső tényezők: kereskedelem, kultúrhatások, kapcsolatok befolyásolják. A finn nemzeti ébredés a múlt század közepétől a névanyagban is érezteti hatását: új, finnesített névalakok jelennek meg 1858 Lauri, Mauno, Paawali, Pietari és Tuomas, 1861 Mikkelipäivä, 1862 Antti, 1865 Yrjö, 1870 Tapaninpäivä és 1871 Wappu. Ezt követőleg északi rokonaink igen tudatosan elevenítették föl és iktatták be keresztneveik közé a népi eredetű régi finn névanyagot. Különösen a II. világháborút követőleg a több százezer Karjalai áttelepülésével új, e hagyományra épülő névanyag a hivatalos kalendáriumokba

is bekerült. Ekkoriban Kustaa Vilkuna akadémikus, névszakértő igyekezett befolyásolni a névadást: olyan neveket iktatott a kalendáriumba, amelyek látszólag kihaltak. Így elevenítette föl 1950-ben az Ansa, Hanna, Olli, Pirjo, Tuula, Veijo és Virpi neveket /ezek korábbi kalendáriumokban már nem szerepeltek/. 1982-ben kisebb módosításokat végeztek az ajánlott keresztnév-kalendárium rendszerében. Legközelebb 1984-ben kerül sor Finnországban új keresztnév-kalendárium kibocsájtására, amelyhez az előkészületeket számítógépekkel végzik el a finn névkutatók.

Milyen szempontok szerint választ a finn nemzet keresztnévet? Elsősorban a rokonság, a közvetlen család keresztnév-rendszere játszik itt szerepet, másod-sorban élő, de a családon kívül álló barátok és ismerősök, harmadszor történelmi és irodalmi személyiségek /az utóbbi esetben fontos szempont, hogy a név hangzásában is finn legyen/, negyedszer a legkülönbözőbb nemzetközi példaképek és végül legendák hősei hatnak a névadó szülőkre. Régebben fontos szerepet töltött be a finn névadásban egy-egy vallási példakép, a Szentírásban előforduló egyéniség. Vannak azonban népetimológián alapuló névértelmesítések. Éppen a magyar eredetű finn Ilona ilyen: lapsen on ajateltu olevan vanhempien „ilona” /152. l./. Gyakorlati szempontok: a rövidség és a más nevekkel való összeegyeztethetőség valamint a névnek valamilyen tudat alatti kedvelése, a különlegesség és a divat is szerepet játszhatnak.

Optimista a könyv írója, amikor azt állítja, hogy „a számítógéppel most már a ma használatos finn neveket megvizsgálhattuk” /175/. A hivatalos, anyakönyvezett neveket igen, de vajon mindenki e nevét viseli-é? Finnországban e szerint 34000, Svédországban 80000-féle keresztnév van. A különbség török, magyar, finn, jugoszláv, spanyol és portugál vendégmunkások keresztnéveiből adódik. Finnországban a leggyakoribb női keresztnév 1880--1889 között az Anna volt, s 1919-ig megtartotta gyakoriságban az első helyet, 1920--1929 között az Aino, 1930--1939 között az Anja vezetett, 1940--1949 között Ritva állott az első helyen. majd a Pirjo /1950--1959/, ezt követte 1960--1964-ben a Päivi, majd a Sari /1965--1969/ vette át az első

helyet. 1975 óta pedig a Sanna vezet. A férfiak keresztnéveinél hasonló időközökben a következő élvonalat állíthatjuk föl: Juho /1880--1899/, Eino /1900--1919/, a nagy finn költő, Eino Leino hatása folytán, Veikko /1920--1929/, Pentti /1930--1939/, Matti /1940--1949/, Kari /1950--1959/, Jari /1960--1969/, Mika /1970--1974/, Mikko /1975--1981/. A kettős keresztnévek esetén 1980--1981 között a Maria utótagú leánynevek a leggyakoribbak, a Juhani utótagúak pedig /férfinév/ 1940 óta vezetnek.

A könyv közli az 5000 leggyakoribb jelenlegi finn keresztnévet: 2163 női és 2881 férfi nevet. Ennek kapcsán olyan értékes névgyakorisági és területi megoszlási adatokat is közöl a szerző, amelyek további névtípus-elemzés alapjául szolgálhatnak. Az Ulla névről például a következőket tudjuk meg: 1. női név 2. a vizsgált anyagban 21413 alkalommal fordul elő 3. ebből 19370 alkalommal első névként 4. ez a vizsgált Ulla-előfordulású nevek 90 %-a 5. 1940--1960 között volt különösen gyakori 6. Finnország egész területén.

A jegyzetanyag és a szakirodalom tömör, lényegretörő. Magyar szerzők, így Erdődi József és Kálmán Béla nevét is felfedezem benne. Jó lenne élénkítenünk kapcsolatainkat, hiszen egyrészt sokat tanulhatunk a finn névkutatók, így Eero Kiviniemi munkáiból, másrészt -- különösen legrégebbi személynévanyagunk további vizsgálatát illetően -- hasznos lenne közös kutatási módszert kidolgoznunk azon az úton, amelyet már Benkő Loránd kijelölt /A régi magyar személynévadás. Budapest, 1947/.

SZABÓ T. ADÁM

MŰHELY

A XV. NEMZETKÖZI NÉVTUDOMÁNYI KONGRESSZUSROL

A világ 26 országából 364-en vettek részt a lipcsei Marx Károly Egyetemen rendezett nemzetközi találkozón. A résztvevő országok a következők voltak: Algéria, Amerikai Egyesült Államok, Anglia, Ausztria, Belgium, Bulgária, Csehszlovákia, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, India, Írország, Japán, Jugoszlávia, Kanada, Kuba, Lengyelország, Magyarország, Német Demokratikus Köztársaság, Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia, Románia, Svájc, Svédország, Szovjetunió.

A tulajdonnevek rendkívül fontos szerepet játszanak minden nyelvben, mivel a szókincs jelentős részét alkotják, s nélkülük elképzelhetetlen lenne egy nyelvi közösség tagjain belül vagy más nyelvi közösségekkel a megértés.

A XV. névtani világkonferencia fő témaként a tulajdonnevek szerepét vizsgálta a nyelvben és a társadalomban, kiemelve a nyelvtudomány speciális területének, a névtannak a jelentőségét.

Alapos előkészítő munka után a kongresszus rendezői /a lipcsei Marx Károly Egyetem, a Név kutatás Nemzetközi Bizottsága, valamint a Leuvenben működő Nemzetközi Név kutató Központ/ úgy határoztak, hogy hét munkabizottságban, különféle megközelítésben elemzik a tulajdonnevek, valamint a nyelv és a társadalom kapcsolatait.

A munkabizottságok a következők voltak:

1. A névtan elmélete, módszertana, történelme

E bizottságban jelentős erőfeszítéseket tettek, hogy a névtani alapfogalmakat pontosabban leírják, a névtani kutatásokban használt módszereket elemezzék, s kiemeljék azokat az eredményeket, amelyeket a névtan mint tudomány létezése óta elért.

2. A tulajdonnevek szociolingvisztikai megkülönböztetése, valamint a névadást szabályozó rendszer

Itt a különböző társadalmi hatások tükrében vizsgálták a tulajdonneveket. Olyan kérdésekre kerestek választ mint például:

- hogyan jelennek meg a tulajdonnevek a különböző beszéd típusokban, a nyelv különböző létezési formáiban /tájnyelv, köznyelv, irodalmi nyelv/;
- milyen kommunikatív aspektusai vannak a tulajdonneveknek;
- milyen ideológiai kötöttségük lehet;
- milyen a kereskedelmi reklámban betöltött szerepük.

3. A tulajdonnevek és a nyelvtörténet

A harmadik munkabizottság főleg nyelvtörténeti és lexicográfiai kérdéseket boncolgatott. Az egyes nyelvekben, nyelvi korszakokban és nyelvterületeken a tulajdonnevek történeti struktúráit, típusait, modelljeit vizsgálta. Jelentős eredmények tekinthetők, hogy a nyelvtörténet írásához újabb forrásokat tártak fel a kutatók, s mindez hozzájárul a tudományág további fejlődéséhez.

4. A nyelvek érintkezési kérdései a tulajdonnevek szempontjából
Érdekfeszítő, sok vitát kiváltó kérdések kerültek itt is terítékre.

Néhány ezekből:

- a tulajdonnevek átvétele egyik nyelvből a másikba, s ezek kutatási módszere;
- a tulajdonnevek korunk nemzetközi érintkezésében;
- a névrétegek viszonya egymás között a nyelvi érintkezés szempontjából;
- nyelvi határesetek a tulajdonnevek tükrében;
- a tulajdonnevek kölcsönzésének kérdései.

5. Tulajdonnevek és nem nyelvészeti jellegű társadalomtudományok viszonya /régészet, földrajz, történettudomány, demográfia stb./

Igen sokféle társadalomtudományi ág képviseltette itt magát. Például: társadalomtörténet, néptörténet, településtörténet, nemzetségtörténet, történeti földrajz, agrártörténet,

geneológia, kultúrtörténet, történeti segédtudományok /oklevéltan, címertan stb./. Új színfolt volt Lipcsében az onomasztikai konferenciák történetében, hogy ebben a munkabizottságban először hallottunk előadásokat Afrikát és Ázsiát kutató tudósoktól is. A tulajdonnevek vizsgálatának ezen megközelítése így újabb földrészekre terjedt ki.

6. Tulajdonnevek irodalmi művekben

Ez az első nemzetközi konferencia, ahol e témakört önálló munkabizottság tárgyalta, bizonyítva a tulajdonnevek vizsgálatának széles skáláját.

Néhány érdekes problémakör ebből a szekcióból:

- a névkutatást hogyan lehet felhasználni irodalmi művek vizsgálatához;
- a tulajdonnevek és a szövegek szerkezete közti viszony;
- az irodalmi alkotásokban használt tulajdonnevek hatása a stílusra;
- a személynevek adása, használata mint művészeti alkotóeszköz;
- a tulajdonnevek mint jellemábrázoló tényezők.

7. Tulajdonnevek térképeken és a nemzetközi érintkezésben

E szekció fontosságát különösen hangsúlyozza egy ENSZ-határozat, amely célul tűzte ki a földrajzi nevek írásmódjának egységesítését. A határozat végrehajtása elősegítené a nemzetközi érintkezés megkönnyítését. Ezen alapgondolat szellemében munkálkodott a hetedik munkabizottság. Javaslatok hangzottak el a földrajzi nevek nemzeti és nemzetközi egységesítésére. Hallottunk az eddig elért eredményekről. Az egységesítésen belül jelentős erőfeszítések folynak a rövidítési és helyesírási problémák megoldására is.

A hét munkabizottságban háromszáznál több 20 perces előadás hangzott el, s a megjegyzéseket, észrevételeket viták keretében tisztázták, amelyeket a munkabizottságok elnöksége vezetett. A konferencia öt napja alatt hét 45 perces plenáris előadást hallottunk egy-egy nagyobb témakörrel amerikai, csehszlovák, NDK, osztrák, svéd, szovjet előadóktól, és három ke-rekasztal beszélgetés zajlott le.

Roelandts Karel, a leuveni egyetem professzora, a Névku-
tatás Nemzetközi Bizottságának új főtitkára elismeréssel szólt
a kongresszus szelleméről, eredményeiről. Reményét fejezte ki,
hogy ez a gyümölcsöző munka az elkövetkező években újabb szép
eredményekhez vezet, s három év múlva, 1987-ben Kanadában ta-
lálkozhatnak ismét a kutatók, hogy kicseréljék gondolataikat.

A kongresszus rendezőiről csak elismeréssel szólhatunk.
A védnöki szerepet az NDK Oktatásügyi Minisztériuma részéről
Dr. h.c. Hans-Joachim Böhme professzor, oktatásügyi miniszter,
a lipcsei Marx Károly Egyetem részéről Dr. sc., Dr. h.c. Lothar
Rathmann rektor vállalta magára. A házigazda szerepét dr. sc.
Ernst Eichler, a lipcsei Marx Károly Egyetem professzora töl-
tötte be, aki a XV. Nemzetközi Onomasztikai Kongresszus elnöke
volt. A vendéglátók minden téren biztosították a kongresszus
zavartalan lebonyolítását. A találkozó időszaka alatt rende-
zett könyvkiállításon közelebbről sikerült megismerni a külön-
böző országok kutatóinak eredményeit.

A kongresszuson Magyarországot tíz kutató képviselte:
Benkő Loránd /a Nemzetközi Onomasztikai Bizottság tagjaként/,
Büky Béla, J. Soltész Katalin, Kálnási Árpád, Kornya-Szobosz-
lay Ágnes, Ürdög Ferenc /az Onoma magyarországi munkatársaként/,
Szabó József, Szabó T. Ádám, Vincze László és Vitányi Borbála.
Magyar részről a következő előadások hangzottak el:
A II. munkabizottságban Büky Béla előadásában a magyarországi
vegyes állampolgárságú szülők gyermekeinek keresztnéveivel fog-
lalkozott. A IV. munkabizottságban J. Soltész Katalin "Idegen-
nyelvű családnevek Magyarországon", valamint Kálnási Árpád
„Természetes és hivatalos névadás a víznevekben" című előadása
hangzott el. Az V. munkabizottság magyar résztvevői a követke-
ző előadásokat tartották: Szabó József „A Tabán földrajzi név
elterjedése Magyarországon", Szabó T. Ádám „Német, latin és
magyar családnevek egyidejű használata Észak-Erdélyben a XVI--
XVIII. században", Vincze László „Új módszer az utcanévek tu-
dományos elemzésére". A VI. munkabizottságban Magyarországot
Kornya-Szoboszlay Ágnes „Irodalmi névadás Németh Lászlónál"
című előadása képviselte. Sajnálatos, hogy Kálmán Béla „Tulaj-
donnevek használata különböző beszédhelyzetekben", valamint

Bachát László „A gúnynev néhány kérdése” című igen érdekesnek ígérkező előadása az előadók távolléte miatt elmaradt.

Érdekességként megemlíthető, hogy a III. munkabizottságban egy lipcsei előadó, Gabriele Luber -- aki egyetemi tanulmányait az ELTÉ-n végezte -- előadásában kísérletet tett Tolna megye helyneveinek rendszerezésére R. Srámek logikai-szemantikai modellje alapján.

E rövid áttekintésből is látható, hogy a magyar kutatók szinte majdnem minden munkabizottságban szerepeltek. Előadásaik a nemzetközi közvélemény előtt elismerést vívtak ki. Remélhetőleg a jövőben ez a kongresszus is újabb eredmények elérésére ösztönzi őket és mindazokat, akik ezen a területen munkálkodnak. Példaként állhat előttünk a kongresszus legidősebb résztvevője, a 93 éves bolgár Thomas Thomov professzor, aki nemcsak a vitákban vett részt, hanem még előadást is tartott.

VINCZE LÁSZLO

NÉVTANI ADATOK AZ ALUTA SZÁMAIBAN

ALUTA I--XIII. /1969--1981/

A Kovászna megyei Múzeum /Sepsiszentgyörgy/ évkönyveiben több, a névtanósokat is érdeklő tanulmányra bukkanhatunk. Az alábbi ismertetésben igyekszem ezeket mind megemlíteni. A névtani közlések színvonala igen eltérő és hangtani jelöléseket nem tartalmaznak.

ALUTA II. 1970 /Két részben jelent meg: I. 438p, II. 219p/

VÁMSZER GÉZA: Kézdivásárhely különleges települési formája. 387--405p.

PÉTER SÁNDOR: A térszínformanév kutatás történetének rövid áttekintése. 283--294p.

ALUTA III. 1971.

VÁMSZER GÉZA: Csíkszereda településtörténete és különös települési alakja. 303--322p.

ALUTA VI--VII. 1974--1975

KISGYÖRGY ZOLTÁN: Kovászna megye északnyugati részének ásványvizei és gázömlései. 425--430p. + 1 térképvázlat

A közlésnek hiányossága, hogy a szerző nem különíti el a népi neveket az általa adottaktól.

KOCSIS LAJOS: Jobbágyfalva helynevei. 313--317p + 2 térképvázlat

Mai neve Valea és Maros megyében a Nyárád mentén található. A szomszédos Nyárádszereda és Andrásfalva névanyaga megtalálható: Benkő Loránd: A Nyárádmente földrajzi nevei. Adattár. Magyar Népryelv VI. 1947--49. Debrecen, 1949. /30. Nyárádszereda 158--159p. 32. Nyárádandrásfalva 159--160p./

A szerző kül- és belterületi térképvázlatot ad, de a számokat a szövegben nem közli, csak a jegyzetekben említi meg, hogy „*/ A vázlatokon lévő számozás megfelel a szövegben közölt sorrendnek” /317p./. Valójában itt a szerző által feladott rejtvénnnyel van dolgunk, melynek a megfejtése hiányzik.

A szerző szerint „A faluban és határában jelenleg 125 elnevezést lehet felsorolni, ...”

SZÉKELY ZSÓFIA: Ikafalva földrajzi nevei. 319--329p /3 vázlat-tal/

A vázlatokon -- melyek gyengére sikeredtek -- tűnteti fel a neveket, ezért mellőzi a számozást. 124 élő és 44 „levéltári” nevet közöl /327p./

CSIA ERNŐ: Dr. Árvay József /1916--1975/. 401--402p /arcképpel/

A megemlékezés értéke, hogy Árvay József munkásságát is ismerteti. A kéziratban maradt munkák között az alábbi érdekességek találhatók:

A széki helynevek

A gyergyói-medence történeti és jelenkori helynevei

Nyikó-menti személynevek

ALUTA VIII-IX. 1976--1977.

KISGYÖRGY ZOLTÁN: Kovászna megye ásványvizei. 171--180p /2 térképvázlattal/

Az előző évkönyvben közölt tanulmány folytatása.

SZÉKELY ZSÓFIA: Csíkmadaras földrajzi nevei. 413--417p.

/1 vázlattal/

A település mai neve Mădăraş /Hargita megye/. Kb. 130--140 nevet közöl. Egyszerű felsorolás, néhol a fekvésre való utalással.

BERDE MÁRIA: Zalán és Feldoboly helynevei. 419--433p

/4 térképvázlattal, melyeket Kisgyörgy Zoltán rajzolt/

A színvonalas tanulmány Zalánból 186, Feldobolyból 184 helynevet közöl betűrendben /zárójelben szerepel a térképi szám/.

BÁLINTH GYULA: Adatok Kovászna megye népességéhez és népesedéséhez. 111--119p. Kovászna megye történeti helységnévtára /Kivonat/ 120--125p + 1 térkép

ALUTA X--XI. 1978--1979.

GYÖRBFÍRÓ PÁL--Imreh Barna--Kisgyörgy Zoltán: Sepsiszentgyörgy helynevei. 295--343p + 2 térkép /+ 1 térkép a szövegben/

Az eddig megjelent évkönyvek hasonló tanulmányai közül ez a legszínvonalasabb. A közölt térképek hazai viszonyaink között az élvonalba tartoznának /sokkal jobbak, mint amelyek hazánkban a megyei és járási kötetekben idáig megjelentek, annak ellenére, hogy nem adja a külterület határvonalait /csak egy áttekintő vázlaton/ és kisebb ellentmondások is találhatók az egyes térképek között/. Az „A” térkép a belsőségről, „B” a mezőről, „C” az erdőterületről készült. Feltüntetik a dűlőket is. A kiterjedést nyilazással jelzi. A nevek betűrendben követik egymást. A név után a térképi betű és számjel található, majd régi említései /évszám és névalak/. A 16. sz. jegyzet közli a címszóként nem szereplő régi utcaneveket és az újonnan keletkezett utcák magyar nevét az utcák mai /térképi/ számjellel. A tanulmányt számszerinti mutató zárja. Számszerint 645 név található, de a szerzők szerint mintegy ezer helynévvel számolhatunk ebben a gyűjteményben. /296.p./. Az elérhető forrásokat igye-

keztek hasznosítani a történeti névanyag gyűjtésénél, a mai anyag összeszedésénél pedig 19 adatközlő segítette munkájukat. A mai állapotnak megfelelően Szemerja névanyagát is közlik.

ALUTA XII--XIII. 1980--1981.

BINDER PÁL: Adalékok a középkori Sepsiszek és a környező területek történelmi földrajzához. 55--68p.

„Módszerünk főleg a középkori oklevelekben szereplő helynevek elemzése volt, de ugyanakkor szeretnénk ismertetni a szászsebesi székelyek kérdésével foglalkozó újabb szász történelmi kutatások eredményeit is.”

A tartalom:

- I. Szászsebes és a sebesi /sepsi/ székelyek
- II. A Székföld rövid ismertetése
- III. A brassói ispánság és Sepsi-szék közötti határ kérdésköre
- IV. Az 1224-ben említett Boralt és Barót azonosításának kérdése.

IMREH BARNA: Alsórákos földtani képe, ásványi kincsei, turisztikai nevezetességei. 299--328p /két térképvázlattal/

A tanulmányban sok földrajzinév található. A térképvázlatok egy földrajzineves tanulmányhoz készült térkép részeinek tűnnek. A szerző közli: „.../ferde zárójelben levő számok a határtérképen az illető helynév által jelölt terület elhelyezkedését tüntetik fel/...”. A település mai neve: Racoș /Brassó megye/

MOHR MIKLOS

NÉVTANI JELLEGŰ ÍRÁSOK A SOMOGY MEGYEI IDŐSZAKOS KIADVÁNYOKBAN

Ismertetésemhez az 1970 óta rendszeresen megjelentetett somogyi folyóiratokat /Somogy, Somogyi Honismereti Híradó/ és a levéltári évkönyv köteteit néztem át. Egyéb somogyi periodikákban általában nem jelennek meg névtani írások.

A „Somogy megye múltjából” című levéltári évkönyvsorozatnak eddig 15 kötete jelent meg, ezek történész körökben országos tekintélyre tettek szert. A kötetekben olyan tanulmányok is vannak, amelyek gazdag névanyagközlésükkel, vagy a földrajzi nevek és a személynevek helytörténeti felhasználásának a tanulságaival a névtanósok érdeklődésére is számot tarthatnak. Az évkönyvek pl. nagy szolgálatot tesznek a történeti névkutatásnak azáltal, hogy nehezen hozzáférhető, igen értékes középkori okleveles anyagot adnak közre.

KOMJÁTHY MIKLÓS: A somogyi konvent II. Lajos-kori oklevelei az Országos Levéltárban /1--3. kötet/

UŐ: A somogyi konvent II. Ulászló-kori levelei az Országos Levéltárban /4--15. kötet/

BORSA IVÁN: A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei /9--10. k./

UŐ: A Somogy megyei Levéltár Mohács előtti oklevelei /14. k./

UŐ: A szenyéri uradalom a török időkben /15. k./

A levéltári évkönyvekből a következőben azokat a tanulmányokat említem meg, amelyek nagyobb mértékben építenek a helynevek és a személynevek történeti tanulságaira, s egyben felhasználásuk módszerére is példákat adnak. Országosan ismert GYÖRFFY GYÖRGY ilyen irányú tevékenysége. Az évkönyvsorozat 1. kötete elején az ő „Koppány lázadása” c. tanulmányával áll. MAGYAR KÁLMÁN, a Rippl-Rónai Múzeum régésze, a névanyag vallomásának kutatómunkájában nagyon jelentős teret ad, a történeti adatokon kívül sikeresen használja fel az élőnyelvi névadattárakat is, pl. a Somogy megye földrajzi nevei c. gyűjteményt. Ebből a szempontból a következő tanulmányaira hívom fel a figyelmet:

„Adatok a középkori Szentgyörgy-névadás somogyi forrásaihoz” /2. k/

„A somogyvári apátság Péter titulusának forrásairól” /6. k./

„Somogyvár ispánsági és megyeközpontról” /10. k./

„Bizánci kapcsolataink somogyi forrásairól” /12. k./

„Források Somogy honfoglaló nemzetségéről” /15. k./

Más szerzők írásai közül az alábbiak tartalmazzák, ill. használnak fel számottevő névanyagot:

BÁLINT SÁNDOR: Szent Egyed tisztelete a régi Magyarországon és a mai néphagyományban /5. k./

CSORBA CSABA: Erődített és várrá alakított kolostorok a Dél-Dunántúl törökkori végvári rendszerében /5. k./

MÜLLER ROBERT: A fonyódi járás középkori településhálózata /a járás X--XV. századi telelpüléseinek jegyzéke/ /a 6. kötetben/

JANKOVICH B. DÉNES: Adatok a Rinya-völgy középkori település-történetéhez /7. k./

BENDEFY LÁSZLO: Mikoviny Sámuel Somogy megyei térképei /7. k./

SOLYMOSI LÁSZLO: A hódoltság néhány somogyi település történetében /8. k./

DOBAI ANDRÁS: Somogy megye az első katonai felvétel /1782--1785/ idején /14. k./

A névtani és a helytörténeti kutatás összekapcsolódási lehetőségeit, a névadattárakból névtanos vizsgálati módszerekkel nyerhető helytörténeti eredményeket szemlélteti KIRÁLY LAJOS „Somogy megye földrajzi neveinek helytörténeti tanulságai. Ipartörténeti emlékek. c. tanulmánya /8. k./. Vizsgálatában a levéltári adatokból származó képet a somogyi földrajzinévgyűjtés tanulságai alapján, a névgyűjtemény adatai segítségével lényegesen ki tudta egészíteni. Például az erdei mellék-
iparokra vonatkozóan a levéltári adatok csak 15 községből tudnak hamuzsírfozészéről, csak 2 községben említenek szénégetést; a megyei földrajzinévgyűjtemény azonban ezeket a tevékenységeket 39, ill. 52 helységben tudja pontosan lokalizálni. A levéltári évkönyv említett írásai a jövőben megjelenésre kerülő névadattárak szerkesztéséhez is hasznos tapasztalatokat nyújthatnak, mert felhívják a figyelmet a neveket felhasználó régészek, helytörténészek sajátos igényeire; az ezekhez való alkalmazkodás közös tudományos érdekünk.

A „Somogy” c. kultúrális folyóiratban csak szórványosan találkozhattunk névtani jellegű cikkekkel. A folyóirat irodalmi jellege nem teszi lehetővé a részletesebb adatközlést, a szakszerű hivatkozásokat, általában rövidebb lélegzetű, ismeretterjesztő indítékú írásokat közölnek. A megjelenés időrendjében a következőket lehet megemlíteni:

KIRÁLY LAJOS: Történeti emlékek Somogy megye földrajzi neveiben. 1974. 2. szám

VÖRÖS KÁROLY: Újkori történelem a földrajzi nevekből. 1974. 3. sz.

BALASSA IVÁN: A földrajzinév-kutatás és a néprajztudomány. 1975. 4. sz.

VARGHA KÁROLY: Halálra ítélt földrajzi nevek? 1981. 1. sz.

DEÁKVARGA JÓZSEF: Hová lettél, Madársára? Pusztuló dűlőneveink megmentéséért. 1981. 4. sz.

S. FÜLÖP LÁSZLÓ: A tulajdonnevek Zrínyi Miklós Szigeti veszedelem című eposzában. 1981. 1. sz.

A „Somogyi Honismereti Híradó” az egyetlen olyan somogyi időszakos kiadvány, amely rendszeresen helyt ad a névtani publikációknak, sőt külön névtani rovata is van. A somogyi földrajzinév-gyűjtés hőskorában született; 1970-től jelenik meg, korábban 4, újabban 2 szám terjedelemben. Ez hivatalosan a Megyei Honismereti Bizottság tájékoztatója, a kaposvári P. T. Megyei Könyvtár adja ki sokszorosított formában. Az 1970--1982 közötti évfolyamokról repertórium is jelent meg. A SHH-ban közölt írásokról összefoglalóan elmondhatjuk, hogy többségük témája a földrajzinév-gyűjtés, a gyűjtött anyag elemzése és különböző szintű feldolgozása. Névszerint azokat a tanulmányokat említem meg, amelyek a somogyi névgyűjtemény kincseinek feltárására adnak példát /a Híradó a terjedelmesebb pályamunkáiból csak egy kisebb részletet közöl/:

REÜTHY FERENC: Középkori történelem a balatonszemesi erdő földrajzi neveiben. 1975. 1. sz.

HARASZTIA SÁRA: Metaforikus és tréfás eredetű földrajzi nevek Somogy megyében. 1972. 5. sz.

HORVÁTH ILONA: Tájnyelvi jelenségek Somogy megye földrajzi neveiben. 1976. 1--3. sz.

PÁLFY DÁNIEL: A betyárvilág emlékei Somogy megye földrajzi neveiben. 1976. 1--3. sz.

PILLER DEZSŐ: A Balaton-vidék helységnevei. 1981. 2. sz.

A hivatalos helynévadás kérdéseire az utóbbi években terelődött a figyelem. Elsőként KIRÁLY LAJOS foglalkozott a kaposvári utcanevek történetével, a hivatalos névadási jellemzők bemutatásával: „Kaposvár utcanevei.” SHH Centenáriumi különszám /1973/. Újabban LÉVAI JOZSEF tárt fel jelentős számú várostörténeti névadatot és sok, színes névadási emléket. = SHH 1983. 1. és 2. sz.

A legutóbbi számokban négy olyan írást is találunk, amelyek szerzői az OFTH által kiadott megyei földrajzinévtár helyesbítéséért szállnak harcba:

NAGY JÁNOS: Somogy megye hivatalos földrajzinév-katalógusáról. 1982. 2. sz.

UŐ. A homokszentgyörgyi Aranyhomok Mg.Tsz. területének földrajzinévtári hibáiról. 1983. 1. sz.

UŐ. Somogy megye történeti vonatkozású földrajzi neveinek térképészeti semmibevételéről. 1983. 2. sz.

DANKHÁZI SÁNDOR: Földrajzinévtár-szerkesztési kísérlet közhelyi tapasztalatai. 1984. 1. sz.

Ez a NAGY JÁNOS ny. térképész szervezésével folyó, és a MÉM OFTH vezetőjéhez felterjesztett helyesbítési javaslatokat megfogalmazó akció arra figyelmeztet, hogy a hivatalos névadás kérdésében minden szervnek az eddigieknél körültekintőbben kell eljárnia. Jó lett volna, ha az OFTH a hivatalos térképei kiadása előtt alaposabb gyűjtést és szélesebb körű szakmai ellenőrzést végzett volna.

A SHH eddigi számai mintegy tíz, személynevekkel foglalkozó cikket tartalmaznak. Közülük a következő jelentősebb munkákat említtem meg:

BOKOR JÓZSEF: Becéző nevek Balatonlellén. 1970. 2. sz.

MIKE GYÖRGYI: A keresztnévdivat története Lábod községben. 1976. 1--3. sz.

S. FÜLÖP LÁSZLÓ: Néhány adat Kaposvár XVIII. századi magyar családnéveiről. 1983. 2. sz.

A Somogyi Honismereti Híradó a jövőben is szívesen fogadja nemcsak a somogyi, hanem a megyén kívül élő névkutatók Somoggal foglalkozó írásait.

KIRÁLY LAJOS

Tanítóképző főiskolánkon a jelenlegi tanterv alapján négy féléves a magyar nyelv tanítása. E két év alatt alacsony óraszámban kell áttekinteni a nyelvtudomány egyes területeit, közben sokszor komoly hiányokat pótolni, fontos alapismereteket megszerezni, pedagógusjelöltjeink beszédtechnikáját és beszédkultúráját fejleszteni, tudatossá tenni. Ugyanakkor a tehetségesebb és érdeklődő hallgatóinkat arra ösztönözzük, hogy magyar nyelvészetből válasszanak szakdolgozatot vagy tudományos diákköri dolgozatot. A rövid (három éves) képzési idő miatt már az első félév végén minden hallgató kutatásmetodikai tanfolyamon vesz részt, melynek befejezésekor meghirdetjük a TDK-s jelentkezést és a választható dolgozatok témaköreit. Célunk az, hogy folyamatosan, hosszabb időszakokra elnyújtva az alkotás idejét, szerezzenek a jelentkezők a tudományos igényű gyűjtéshez megfelelő jártasságot. Rendszeres konzultációkkal, irodalomajánlással gyarapítsák elméleti ismereteiket, s a megszerezésnél és kidolgozásnál már hasznosítsák azokat. Nyelvészcsoporthozunk arra törekszik, hogy a TDK-s és szakdolgozati témakörök összeállításában mindig szerepeljenek névtani témájúak is. Így 1975-től írnak tanítványaink a nyelvtudomány e területéről pályaműveket és dolgozatokat. Ezek címét mindig a jelentkezés után pontosítjuk, hisz a főiskolánkhoz tartozó négy megyéből érkezett hallgatók elsősorban szülő- és lakhelyükön szeretnék a gyűjtést végezni. Ez a kívánságuk természetes, s örülünk, hogy közvetlen szülőföldjüket, annak névanyagát, szokásait, lakóit akarják még jobban megismerni. Tanszékünk diákköri vezetője és szervezője KERNYA RÓZA főiskolai adjunktus. Mivel a diákkör tagjai a nyelvészet más-más területéről választanak témát, a konzultációkat már maguk a témahirdetők vezetik. Az elkészült pályamunkák közül többet eredményesen mutattak be az Országos Tudományos Diákköri Konferenciákon, s közülük kerültek ki azok a dolgozatok,

amelyeket megjelentetett az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége sorozataiban.

A névtani dolgozatok rövid bemutatását és áttekintését azokkal kezdem, amelyek a személynevek vizsgálatával foglalkoznak. Csak vezetéknéveket vizsgált három hallgató.

TEMES TÜNDE: Enying családnéveinek vizsgálata /1984./ A dolgozat írója az 1980-as országos népszámlálás adatai alapján 8496 személy 1044-féle vezetéknévét elemezte. A kifogástalan szerkesztésű pályaműben megtaláljuk a nevek gyakorisági táblázatát, eredet szerinti csoportosítását, amelyekből sok hasznos következtetést vont le a szerző. Így: a leggyakoribb húsz név közül csupán egy az idegen eredetű; 200-as gyakoriságon felül három, 100-on felül hét név szerepel stb. Az adatári rész előtt táblázatok, oszlopdiagramok teszik szemléletessé az értékelést.

Hasonló felépítésű KANIZSAI MÁRIA: Becsehely családnéveinek vizsgálata /1984/. A szakdolgozat az 1983-as tanácsai névjegyzék nyomán készült 2538 személy 272-féle vezetéknévét mutatja be. A falu névanyagán erős délszláv /horvát/ hatás érződik.

A harmadik dolgozat VIOLA ERNŐ: Gamás családnévei /1787--1983./ A pályamű az idei, 1985. évi OTDK-n harmadik díjat kapott.

Csupán keresztnévek vizsgálatával foglalkozik néhány szakdolgozat, de vannak olyanok is, amelyek ezeken kívül a kiegészítőneveket is feldolgozzák. MÉSZÁROSNÉ CSILLAG JUDIT: Három óvoda keresztnévanyagának összehasonlító elemzése /1984/. A levelező óvónőképzős hallgatónk Dombóvár, Budapest és Bonyhád egy-egy óvodájában gyűjtötte össze az 1977--1980 között születettek utóneveit. Külön vizsgálja a névadás indítékát, a becenevek elemzésében egészen friss anyagot tár fel.

DELI MÁRIA: Keresztnévek, becézések és ragadványnevek Felsőegerszegen, Vargán és Vázsnokon /1750--1977/ /1978/. című dolgozata 1980-ban jelent meg a Magyar Személynévi Adattárak c. sorozatban /34. füzet/. 1750-től 1977-ig készítette el három község személynév-monográfiáját /6287 név/, ebből

227 év anyagát egyházi anyakönyvekből gyűjtötte. Főként a keresztnevek elemzése kiváló, ezt jól áttekinthető táblázatok előzik meg.

KISSNÉ FISCHER RITA: Utónevek és becéző formáik Szepetneken /1984/. A szakdolgozat érdekessége, hogy a magyar, német és horvát családok névadási szokásait összeveti, valamint nemzedékek szerint, és az életkornak megfelelően is vizsgálja, elemzi a névadást és a becézést.

KÁRPÁTI ZOLTÁNNÉ: Felsőszentmárton keresztneveinek, becéző és ragadványneveinek rendszere /1977/. A délszláv település személyneveiből főként a ragadványnevek kidolgozása emelkedik ki. Munkájával hozzájárul a magyarországi nemzetiségek névadási szokásainak kutatásához. Az itt vázlatosan ismertetteken kívül szerkezetükben hasonlóak a következők:

BABICS VALÉRIA: Ádánd személynevei 1977.

TULOK GIZELLA: Zalaszentmárton személynevei 1977.

FÜLEKI ERZSÉBET: A kakashon élő andrásfalvi székelyek keresztneveinek rendszere 1978.

KAPÁS ESZTER: Szabadszentkirály keresztnevei és ragadványnevei 1978.

BODIS ZSUZSANNA: Vezetéknevek, utónevek és ragadványnevek Vonyarcvashegyen 1979.

TAKÁCS FERENC: A gilvánfai cigánylakosság keresztneveinek, becéző és ragadványneveinek rendszere 1979.

WÁGNERNÉ KOVÁCS SAROLTA: Keresztnevek Kisdobszán és Nagydobszán 1979.

ANDRÁS ESZTER: Kadarkút keresztneveinek, bece- és ragadványneveinek rendszere 1980.

MALEKOVICS KATALIN: Berzence község kereszt-, becéző- és ragadványneveinek rendszere 1980.

MUTZ JÁNOSNÉ: Egy adott intézményben a keresztnevek, becéző és ragadványnevek rendszere /Böhönye/ 1981.

ÁDÁM ATTILÁNÉ: Az utónevek becéző formái egy településen /Alsószemenye/ 1984.

Volt iskolájában gyűjtött anyag elemzését találjuk ZSOBRÁK ANIKÓ: A Kutasi Általános Iskola felső tagozatának bece- és gúnynevei /1983/ című dolgozatában.

A csak ragadványnevekkel foglalkozó írások nagyon változatosak, van köztük óvoda, általános iskola, de teljes faluközösség is.

DÓRÓNÉ KÓNYA ZSUZSANNA: Óvodás és kisiskolás korúak „ragadványneveinek” összehasonlító elemzése /Nagykanizsa/ /1979/. A ritka feladatra vállalkozó növendékünk dolgozata nyelvileg és formailag kiemelkedő munka. 1979-ben a XIII. OTDK-n az óvoda-pedagógiai alszekcióban különdíjat kapott.

MÁTÉNÉ GADÁR RÓZSA: Ragadványnevek egy általános iskola felső tagozatos tanulójának köréből /Kaposvár, Kisfaludy u. Ált. Iskola, 1979/. Tíz osztály ragadványneveit rendszerezi, szociometriai térképekkel együtt elemzi. Érdekessége a névtani és a pedagógiai módszerek összekapcsolása.

Hasonló című BEDŐ ZSUZSANNA /1981/ szakdolgozata.

TÓTH MÁRIA: Zalakomár /Komárváros/ ragadványnevei /1983/ Érdekesebb megfigyelése, hogyan keverednek a gúny- és ragadványnevek. Elemzi azok eredetét, megfigyeli az életkorhoz való kötődésüket, szerkezetüket, az érzelmi-hangulati tartalmukat. Dolgozata sokoldalú és alapos.

Követésre méltó példaként kell említenem egyik TDK-s hallgatónkat, aki elsőéves korában készítette el kitartó szorgalommal pályamunkáját. NAGY ISTVÁN: Rédcis keresztnevei /1789--1900/ című dolgozata az 1985. évi OTDK-n elismerésben részesült.

Állatnevek gyűjtésére csak két hallgatónk vállalkozott. Pedig az összegyűjtött anyag tanulságos, vidékenként más-más szokásokat tükröz: nyelvi eszközök, a szóalkotás módja, a névadás indítéka; vagy: mikor és miért nem veszik figyelembe az állat nemét, melyik állat kap nevet stb.

MEZŐFI ZOLTÁNNÉ: Kutya-, macska-, baromfi- és szarvasmarhanevek Orosztonyban /1983/ és

TAMÁS OLGA: Becsehely állatnevei /1983/ /Megjelent: Magyar Névtani Dolgozatok 4. füzet./

A földrajzi nevek gyűjtésével kapcsolatos dolgozatokkal ismertetőmben nem kívánok részletesen foglalkozni, mivel már megjelent Zala, Somogy, Tolna és Baranya megye földrajzi nevei-

nek teljes gyűjteménye, s az ilyen témájú diákköri dolgozatok anyaga ott megtalálható. Csupán néhányat emelek ki közülük.

Nagyon értékes és alapos munka MATYIKÓ JOZSEF: Kiegészítések Siófok helyneveihez /1976/ című dolgozata, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy az adattár jellegű névgyűjteményt történeti, néprajzi és egyéb honismereti anyaggal lehet bővíteni.

Három hallgató lakóhelye utcaneveit vizsgálta. A legrégebb, fennmaradt térképektől a mai /a dolgozat írására értendő/ elnevezésekig mutatják be a települések utcahálózatainak fejlődését és változásait. A dolgozatok felépítése hasonló. Vizsgálják a spontán névadást, a társadalmi-politikai tényezőket, az utcanevek eredetét. Megfigyelték, milyen találóak és hangulatosak voltak a régi, spontán nevek, hogyan emelkedik a személyekről elnevezett közterületek száma /hasonlóan az utca utótagúaké/, a heterogén és homogén névbokrokat. Mindegyiket összehasonlító táblázatok és térképek teszik szemléletessé.

FEKETE EDIT: Balatonföldvár utcanevei /1983./ Megjelent: Magyar Névtani Dolgozatok 42./

MAGYAR FERENC: Nagykanizsa utcaneveinek névtani vizsgálata. /1984/.

TUKORA ANNA: Dombóvár utcáinak névtani vizsgálata az 1982-es térkép alapján. /1984/.

A főiskolai tanterv harmadéven kötelezővé teszi hallgatóinknak egy fakultatív tárgy felvételét. A lehetőséget kihasználva indítottuk először 1982-ben Névtani alapismeretek elnevezéssel számukra stúdiumot. Azóta heti két órában ismerkednek meg a jelentkezők az alapvető névtani ismeretekkel, szakirodalommal. Az elméleti foglalkozásokon kívül maguk is gyűjtenek egy választott témához anyagot, azt feldolgozzák kisebb terjedelmű tanulmány formájában. Ezek közül jelent meg BUKOVICS ILDIKÓ: Az állatnevek Fekete István műveiben című dolgozata a Magyar Névtani Dolgozatok 38. füzeteként.

Célunk az, hogy a szervezett névtani gyűjtések formáit bővítsük főiskolánkon, az értékes dolgozatok nyomtatásban hozzáférhetőek legyenek mindenki számára, s egyben ezzel is buzdítsuk a hallgatókat a szellemi értékeink megismerésére s egyben megmentésére.

FOLÓP LÁSZLO

BEFEJEZŐDÖTT A FÖLDRAJZI NEVEK GYŰJTÉSE ÉS ELLENŐRZÉSE A JÁSZBERÉNYI JÁRÁSBAN

Ez év júniusában befejeződött a földrajzi nevek gyűjtése a jászberényi járásban. A gyűjtés mintegy fél évtizede kezdődött a Megyei Múzeumok Szervezete és a Jászberényi Tanítóképző Főiskola irányításával az 1973. évi helységnévtár alapján. Az anyagi eszközöket a két intézmény közösen biztosította. Az MTA Nyelvtudományi Intézete Ördög Ferenc révén nyújtott nélkülözhetetlen szakmai segítséget.

A huszonkét gyűjtő /15 főiskolai hallgató, 5 pedagógus, 1 középiskolai tanuló, 1 termelészövetkezeti dolgozó/ 9.631 tereppontot vett fel a jórészt egyénenként kérdezett adatközlőktől, illetve néhány esetben /Jászapáti, Jászkisér/ a honismereti szakkör kisebb, két-három fős csoportjaitól. A kisebb csoportok tagjai egymást segítve, ellenőrizve segítettek a gyűjtés mind teljesebbé tételében. Egy-egy település anyagát /Jászberény, Pusztamonostor, Jászapáti, János-hida, Jászkisér/ többen gyűjtötték össze. Ennek oka egyrészt a település kiterjedt volta, illetve egyéb személyi tényezők. Az alkalmi együttes tanfolyamon készült fel a nagy munkára, de az egyetlen alkalom nem volt elégséges a teendők megfelelő szintű ellátásához. A főiskolai hallgatók diákköri foglalkozásokon kaptak folyamatos segítséget, a többi gyűjtő némelyikének a helyszínen kellett segítséget nyújtani, illetve a gyűjtés nagyobb részét elvégezni. Sokat segített a Jász Múzeum által 1977 nyarán szervezett gyűjtőtábor is.

A gyűjtés különböző, egyéni és egyéb okok miatt csaknem hat évig tartott, s úgy tűnik, hogy a rövidebb idő alatt lebonyolított gyűjtés egységesebb névanyagot produkálhatott volna. Különösen a tanyanevek tekintetében érzékelhető különbség az 1976-os, 1977-es, illetve az 1982-es gyűjtések között, de alaposabb vizsgálódás esetleg egyéb aránytalanságokat is kimutathatna. A hosszan tartó gyűjtés magával hozta az ellenőr-

zés folyamatosságát is. Így történhetett meg, hogy a gyűjtés befejezésével szinte egyidőben az ellenőrzés is befejeződött. Az összegyűjtött névanyag a tereppontok száma tekintetében közelebb áll például a tapolcai járás anyagához /9.898/, mint a szomszédos hevesi járáséhoz /4.394/. Ez akkor is jelentős eltérésnek tekinthető, ha tudjuk, hogy a hevesi járás területe mintegy 15 ezer hektárral kisebb, mint a jászberényié. Fontos tényezőként kell említenünk, hogy a Jászságban nagybirtok úgyszólván nem volt, Hevesben viszont igen, továbbá az egyetlen város csaknem 2.500 tereppontjával jelentős tényező a végső adatok kialakulásában. A két utóbb említett járás egyaránt 17 településből áll, a tapolcai 52-ből.

A főiskolai hallgatók általában szívesen végezték az olykor egészen fárasztó munkát, s közülük többen ma is foglalkoznak névtani gyűjtéssel, illetve ahhoz közeli stúdiumokkal. Ugyanakkor segítette őket abban is, hogy a pályára felkészüljenek, hiszen a kapcsolatteremtés és a kapcsolattartás a tanítói munkának is szerves része. Jelenleg a jelentős és tanulságos névanyag kiadásra való előkészítése folyik az MTA Nyelvtudományi Intézetének szakmai irányításával, támogatásával, és reméljük, hogy a nem túl távoli jövőben megjelenik ez a névgyűjtemény is.

FARKAS FERENC

MEGJELENT

a BARANYA MEGYE FÜLDRAJZI NEVEI I. /1055 oldal; ára 242,- Ft/
és a BARANYA MEGYE FÜLDRAJZI NEVEI II. /1280 oldal; ára:
282,- Ft/.

A kétkötetes névadattárban /az 1973-as állapot szerint/ megtalálható a megye 320 településének összes bel- és külterületi helyneve. A nevek, névváltozatok száma Baranyában megközelítően 400 ezer.

Az élő /szóbeli/ nevek mellett szerepelnek a gyűjteményben a történeti /írásbeli/ nevek. Az utóbbiak főleg levéltári irat-

sorozatokból, kéziratok térképekről és a Pesty Frigyes-féle gyűjtésből származnak. -- A kötetek a tényleges névhasználat szerint mutatják be a magyar, német, szerbhorvát földrajzi neveket. A II. kötet cigány, jiddis és szlovák helyneveket is közöl.

A gyűjtemény tagolódása:

I. kötet:

- Sásdi járás /benne Komló város/
- Szigetvári járás /benne Szigetvár város/
- Pécsi járás /benne Pécs város/

II. kötet:

- Mohácsi járás /benne Mohács város/
- Siklói járás /benne Siklós város/
- A magyar földrajzi köznevek értelmezése
- Névmutató
- Adatok Baranya megye régi és új helyneveihez

A kiadvány a Baranya megyei Levéltár, a Pécsi Tanárképző Főiskola magyar nyelvészeti tanszéke és az MTA Nyelvtudományi Intézetének együttműködésével készült. -- Pesti János vezetésével gyűjtötték a PTF hallgatói, pedagógusok és más önkéntes munkatársak. -- Tudományos tanácsadó: Ürdög Ferenc. -- Szerkesztette: Pesti János. -- A Baranya megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága megbízásából kiadja a Baranya megyei Levéltár. Pécs, 1982. -- A névgyűjtemény a BARANYA MONOGRÁFIA SOROZAT 8., 9. köteteként jelent meg. Sorozatszerkesztők: Babits András és Szita László.

A BMFN I., II. kötete könyvárusi forgalomba nem kerül; és kizárólag ezen a címen lehet megrendelni:

Baranya megyei Levéltár

Pécs

Kossuth Lajos u. 11.

7621

FIGYELŐ

SÁTÁNJÁRÁS

Inczeffi Géza „Szeged környékének földrajzi nevei” /NyTud-Ért. 22. sz./ között említi ezt a különös helynevet 1953--1958. évi gyűjtéséből /i.m. 78. lap/. Térképén Mórahalomtól DNY-ra helyezi el, szántónak, semlyékes területnek írja le. A Sátán jelzöt Inczeffi családnévnek ismeri, amely a Volford család ragadványneveként élt. Idézi 1835-ből „Volford másképp Sátán György, 1850-ből Sátán Miklós” stb. neveket.

A SzegSz. II, 394. lapján említi a Sátánjárás helynevet, mint ásatthalmi határrészt Jakabffy 1907, 1919. évi térképei nyomán. Bálint Sándor is rámutat arra, hogy a Sátány a Volford család egy ágának neve. A XVIII. sz.-ban a Volford család főbírót is adott Szegednek /i.m. 682. lapján/.

Ősi fészükét e helynév őrzi, amely a II. József-féle felvételen /Coll. XVII, Sectio 32/ 1783-ban: Volfurdi néven tűnik fel mint majorság, a Baja—szegedi úttól É-ra. Területileg azonos Sátánjárás helynevünkkel. Inczeffi névfejtése /i.m. 105. lap alulról 13. sor/: családnév + járás /földrajzi köznév/.

E helynevet is példaképen említem, hogy helynév-gyűjtéseinknél, azok azonosításánál milyen roppant fontos a rendelkezésreálló XVIII--XX. sz.-i kéziratok és kataszteri térképek felhasználása. Itt is a Volfurdi major és Sátánjárás helynevek kétségtelen azonosságát a térképek biztosítják.

* *

Közismert névtudományi megfigyelés és megállapítás, hogy egy-egy családban valamely különleges személy-vagy keresztnév, esetleg különleges írásváltozata, örökletes ismétlődése igen gyakori [s ebben a szerző keresztnéve is három generációt jelzett]. Felbukkanása és megtartása a családban érdekes indítókot, talán különleges örömet is tételez fel és okoz.

A babiloni Nabu - kudurri - uszur 'Nebo [isten] védje hátterterületeimet, birtokaimat' királynév /1146--1123 és 605--562 között babiloni királyok, utóbbi 586-ban elpusztította Jeruzsálemet/ jól ismert a Bibliából és Herodotosztól.

Felbukkanása a magyar személynév-anyagban -- ismereteim szerint -- egyedülálló, és a német Nanckelreuter családhoz kapcsolódik.

1445-ben Nanckenrewtter Nabuchodonosor Sopron város „előrelátó és bölcs” tanácsa előtt mentegetőzik, hogy a Sopron külvárosában elfogott Reisenzaun Péter bécsújhelyi kivégzésében teljesen értetlen /SoprOkI. II/6, 153/.

1453-ban Nankenreiter Nabuchodonosor ~ Nabuchodonosor már Éleskő várának ura /Hibásan hivatk. Czinar, Ind. 303, 307!/. 1457-ben Ankelreyter Nabogodonosor-t említik /HazOkm. VII, 476/. 1459-ben Mátyás király tudatja, hogy az Éleskő várában tartózkodó Nanckelreither Nabuchodonosor német lovag eskü alatt fogadta, hogy Frigyes császárral a király beleegyezése nélkül soha ki nem békül. Előzőleg /1453/ a lovag a Kis-Kárpátokban mívelt hatalmaskodásairól hallunk, ellene országos intézkedés készült /SZERÉMI--ERNYEI, A Majthényiak és a Felvidék. Bp., 1913. 473/.

A különös keresztnévű lovag ezzel szemem elől eltűnt, de páratlan neve nyomot hagyott a magyarhoni személynévanyagban. A név használatba vétele aligha várható, sem ajánlott, sem elfogadható minősítést nem kapott névkönyveinkben.

REUTER CAMILLO

A Pesten megjelent „Társalkodó” 1832. évi 98. számában érdekes tudósítást olvashatunk: „Utczák nevei Budán és Pozsonyban már magyarul is.” Érdekessége miatt szó szerint közöljük:

„Az országgyűlési követek Pozsony városa utcáját már nem csak németül, mint előbb volt, hanem felül, magyarul felírva fogják találni. Így van Budán a várban már esztendő óta; az alsó város utcájának magyar neveit pedig mult nyáron iratá-fel a város rendelete. A budai magyar elnevezések közül ezek jegyzetek; a v á r b a n : királyi vár tere /Burgplaz/; Györgytere /Georgiplaz/; Diszpiacz /Paradeplaz/; Séta-köz /Promenade-Gassel/; Várfok köze /Rondelgassel/; Forduna-sikátor /Forduna-Gassel/; az a l s ó v á r o s b a n : Váralja, u.m. a hidmelletti sor, Ferencz király tere; mint az ut a várba kanyarodik, Virág utcája, a t á j a t t /!/ hol V i r á g B e n e d e k l a k o t t ; Alhév viz utca, Nádor tere, kelemföld /!/ sora; a K r i s z t i n a v á r o s b a n : Attila utca; a v i z i v á r o s b a n : Mátyás király tere, Felhév viz utca. Fel van ezáltal élesztve a császárfürdőnek régi magyar f e l h é v v i z nevezete, a mai rudasfürdő pedig alhév viz; így mutatja a Kelemföld sora sz. Gellért hegye alját, mellynek Árpád idejébéli neve Kelem-hegy volt. - Adá ezen elnevezéseket Döbrentei Gábor tartományi biztos ur és magyar tudós társaság titoknoka; eljárta feliratásukban Koleda András tanácsbeli és most Budának országgyűlési derék követe. - Közönséges ohajtás minden hazafi érzésű Magyar-nál, hogy egyéb városink nevei is, a mennyire lehet, historiai jelességű vagy emlékeztetésű nevekre béráltassanak, fő városunk vezér-példájánál fogva.”

SOLYMÁR IMRE

A „Társalkodó” 1834. évi 32. száma került a kezembe, ahol egy utazó pesti élményeiről tudósít. Senkit sem talált ott, ahol az utcák nevei alapján lennie kellett volna. Olvassuk:

„...Mindenek előtt X... agg nénikémet keresém föl; ezen jámbor rokonom az utolsó törökháború /!/ alatt ment ő t ő d - s z ő r férjhez, és gondold csak barátom! - még ma is a tavasz utczában lakik; - azután Y... asszonyság lakását tudakozám s ezen 80 esztendő, szerelmes, szó s mendemonda-üző, régalmazók királynéja, ki előtt semmi se jó, kinek semmi se szent, a B a r á t o k piacznál lakik; Pögözdý-t, hajdani iskolamesterünket - emlékezel-e még barátom, irgalmatlan hoszsú hajcsapjára, mellyet olly sokszor ajtó közzé szoritottunk - kinek szájából nem folyt, hanem özönlött a versek fogyhatatlan tengere, s kirül azt hívők, hogy ereiben is velő folyik vér helyett, ezt a s z é n a -piacon lelém föl; Édesy, helységünk első szerelmese és széplelke, a l ó v á s á r o n lakik; s Mephistopheles-t, kiről azt hittük, hogy eretnek, - a kálvária mellett találtam meg.”

Az utazó nem mulasztja el, hogy javaslatait a város vezetésének ne címezze. Kényszerítsenek mindenkit a megfelelő utcába! Hogy is képzelné?

„....házasok, kik több évig tartó békességben élnek, lakjanak a s z ő v e t s é g utczában; vén nénikék, kiknek nyelvök a perpetuum mobilere kitett jutalom-díjt megérdemlik, a s z a r k a utczában; édes uracsok s piperkőczők a c z u - k o r utczában; szélházy-ak a s z é l utczában; szép leányok a v i r á g utczában; nagyhasu urak s asszonyok a b á s t y a utczában; soványok a g ó l y a utczában; világdivatja szerint élő házasok a t ü r e l e m utczában; szerelmes agg legények a 3 s z i v utczában; fiatal, kéj-özönben uszó házások a k u r t a utczában; menyasszonyok a 3 r ó z s a utczában; kávé-nénikék a h á r o m d o b vagy h a r a n g utczában; hív nők a r i t k a utczában; szere-

tőjőket mindennap változtató szépek a k i g y ó . utczában;
 hű férfiak a r e m e t e utczában; katonák a v i t é z
 utczában; ügyvédek az a r a n y k é z utczában; tolvajok a
 z s á k utczában; semmitől sem félő, bátor szüzek a g r á -
 n á t o s utczában; szerelmes sovárgók /!/ a h o l d v i -
 l á g utczában; asszonyok, kik a házat kormányozzák, az u r i
 utczában; öreg szerelmes kalandorok a v a d á s z utczában;
 asszonyok, kik elősmerik, hogy már nem fiatalok, a m a g -
 d o l n a utczában; színészek a v i g utczában; agg férjek
 fiatal nőkkel a k e r e s z t utczában; rut leányok a
 s z ü z utczában; s minden goromba ember a k o c s i s
 utczában."

SOLYMÁR IMRE

EGY GYŰJTÉS SORSA

Tóth Béla „Tiszajárás” című szociográfiájának 39. fejeze-
 tét hozta a „Tiszatáj”. /37. évf. 1983/4. szám, 69--73. p./
 Egy régi földrajzi név gyűjtésről is szó esik, mellékesen,
 amúgy jellemzőképpen:

„...A földek tagosítása után a sárospataki diákok dülő-
 névgyűjtésre jártak ki a falvakba. A mi járásunk névkincsét is
 szépen összegereblyézték, hiszen tíz-húsz év múltán elfelejtő-
 dik az évszázadok óta meglevő névanyagunk. Művelődési osztály
 vezetője volt az én tanítótársam. Mentek hozzá a neves pataki
 nyelvész tanárral, hogy itt a kincs, ki kellene nyomtatni.
 Pénz is volt rá a járásnál, ok is, nem lett kiadva mégsem,
 mert az én kollégám nem vállalta érte a rizikót. Ami nincs,
 abból nem lehet baj! Dülőnevek! Teli egyházas kifejezésekkel,
 meg paráznaságokkal. Mint szakember tudta pedig, mi az érték.
 Nem vállalta a felelősséget. S mennyi mindennek kicsavarhatta
 a nyakát, amit mi észre sem vettünk.”

S ha ő lett volna az egyetlen...

B-d.

ÚJ UTCANEVEK VÁSÁROSNAMÉNYBAN

A Kelet-Magyarország 1983. március 16-i száma arról számol be, hogy Vásárosnaményban új utcaneveket adtak. A Beregköz összekötő utca új neve: Naményi Pátens „II. Rákóczi Ferenc 1703. július 18-án a naményi táborból kiadott, a megyéhez intézett nyílt levelére emlékezve .. a Szeszfőzde utca helyett Vammala utca” /ez utóbbi finn város; ezzel tart szoros kapcsolatot Vásárosnamény/.

-er -os

TALLÉROSSY ZEBULON LÁNYAI

Jókai névadásáról köteteket lehetne írni, de most csak egyetlen regény egyetlen motívumára térünk ki. Tallérossy Zebulon, A kőszívű ember fiai című regény egyik figurája a következőképpen magyarázza meg, miért épp azt a nevet kapták lányai.

„Furcsa neveik vannak kisasszonykaimnak; sohase tudok egészen megtanulni. Mar neveikben bene van historicum datum, mikor születtek. Felesigem nagyon olvasot asszonysag. Mindig van ujsag kezibe Allgemeine. Mikor legnagyobbik kisasszonykam születete neki, akkor volt görög amazon: tetszik tudni, Spatar kapitány lánya Chariclea nagy celebritas, ki sorba kifurta török hajókat maga oraval hajójának, miért felesig köröszöltete első leánykát Charicleanak. Masodik leanykam neve Karolina Pia; hiszen akkor hazasodta fölsiges urunk, anak tiszteletire. Harmadik kisasszonykam Adalgisa; akkor játszottak először Normat pesti teatrumban, felesigem látott azt - lozsibul. Negyedik kisasszonykam amikor megirkezte, akkor volt bolond világ: az a Palaczký, tecik tudni? No nalunk is volt egy kis híre; hat a negyedik leanykamát azért hinak Libussanak. No biz ezt sajnalok; de mar nem levehetem rula. No de most mar, hogy bebizonyitsuk jó hazafiusagunkat, a legutolso kisasszonykamnak atunk igazan magyar nevet: „Bendeguzella”; hires magyar vezir utan.”

Annyit jegyzünk csak meg, hogy Zebulon a „legnagyobbik kisasszonykát” egyszerűen Karikának szólította.

CHAUVAL REGIME

ÚJ KERESZTNÉV SZÜLETETT

Úgy gondolom, hogy nem vagyunk bővében azoknak az adatoknak, amelyek egy új név születéséről szólnak. Ezért érzem szükségesnek, hogy a jól bevált néprajzi módszerekkel megörökítsem egy új keresztnév születésének körülményeit.

F. I. 22 éves figuráns. 1978-ban érettségizett. Első lánya született 1979-ben, neve Vanda. 1982-ben világra jött második kislánya, akinek az Ábra nevet szemelték ki. A kórházban ezt a nevet írták a születési anyakönyvi kivonatra, ám néhány héttel később értesítették őket, hogy a név nem anyakönyvezhető, mert nincs benne a Magyar utónévkönyvben. Tudomásukra hozták, hogy a Nyelvtudományi Intézettől kell kérni ennek a névnek az engedélyezését, ha nem választanak valami „normális”, anyakönyvezhető nevet.

F. I.-nek ekkor eszébe jutott régi osztálytársa, e sorok írója, s az, hogy bizonyos nyelvészeti kapcsolatokra tehet szert általa. Érdeklődtem a névválasztás indítéka felől. Kicsit egzaltált, különbségekre hajlamos ismerősöm azt mondta, hogy gyermekkorában olvasta ezt a nevet John Steinbeck valamelyik regényében /Édentől keletre?/. Talán valamelyik néger nő neve lehetett. Akkor tetszett meg neki. Főlemlítettem még F. I.-nek, hogy a nevet a lánya fogja viselni, esetleg csúfolni fogják érte gyermektársai. Ő azonban ragaszkodott hozzá. Ekkor a hivatalos úton benyújtottuk a kérvényt, amelyre pozitív válasz érkezett. A kislány neve Ábra lett.

... Ez hát az ábra, kicsi Ábra!

BALÁZS GÉZA

TÍZ GYERMEK/NÉV/ EGY CSALÁDBAN

A Magyar Nemzet riportere fölkeresett egy református lelkészt Baranyában, akivel hivatásáról, életéről beszélgetett. Többek között a gyermekekről is szó esett:

„Tíz gyermekünk vállalása az Úr Isten kegyelmének elfogadását jelentette. Legidősebb gyermekünk Levente, a hónap közepén bevonul katonának. Utána jött Koppány, Emese ez évben érettségizik. Zsombor és Bence középiskolások [sic!]. Réka, Áron még általános iskolába járnak [!]. Emőke óvodás. Álmos és Csillag bölcsődéskorúak [!].”

/Természetesen a magyar nyelv szellemével összeegyeztethetetlen többes számú állítmányok következetes használata két egyes számú alany után nem névtani érdekesség!/
1984. március 3. XLVII, 53. 4.

- hm -

ANDRIS

Keresztnévből /becenévből/ könnyen válhat köznév a magyarban. Ezt bizonyítja a címünkül írt szó is. Az ÉKSZ /42a/ a következőket adja meg: „argó rég rendőr”. Van egy másik jelentése is. Kossa István: Vissza a Dunához /Szépirodalmi. 1965. 175/ című könyvében így ír: „Ukrajnában hívták Fritznek a németeket, Andrisnak a magyarokat”. Nem valószínű, hogy az ukránok ismerték a szónak a 'rendőr' jelentését. Lévé az András a leggyakoribb neveink egyike, miként a németben a Friedrich, az ukránok a sokszor hallott nevet tették meg köznévvnek 'magyar katoná' jelentésben.

Van analóg példa is. Mezőkövesdi gimnazista koromban az 50-es években petá-knak neveztük magunk közt a kövesdi legényeket, mivel ott igen gyakori az István név, és ezt Petá-nak becézik.

mi- la-

Soós László könyve a második világháború magyar katonáiról hosszú várakozás után mégis megjelent /Fehér pázsit. Magvető K. Bp., 1983./. Ebben egy beosztottaival együttérző tiszt így oktatja ellenszenves tisztársát /230/:

„A legénység elnevezéseket ad, ez ellen nem lehet tenni. Aki emiatt üldözi őket, nevetségessé válik. Devrőit öregnek hívták, Kozsikot Mikulásnak, Gaált csempe szájú csaposnak, Dezsőt balkezes huszárnak, önt Frankenstein fiúnak [a regény más helyén Frankenstein fia szerepel], engem Iszonyúnak. Mi is használjuk ezeket, sőt van, amit ők vettek át tőlünk. Ez nem fontos.”

H. M.

ÍRÓK, KÖLTŐK A NEVEKRŐL, A NÉVADÁSROL /II./^{*}

HORNYIK MIKLÓS: Emil és az exporthősök

„Tavaszi volt és valami borzasztó nyugtalanság fogott el. Nem tudtam semmibe se belekezdeni, semmit se befejezni. Reggeltől estig lent futkostam a víz szélén. Köveket dobáltam a végtelen kék tengerbe és elnyújtottan kiabáltam a tovaevező halászsoknak. Tudtam, hogy nem válaszolnak, tudtam, hogy sohasem eveznek okda hozzám a parthoz, talán azért mertem naponta belekiabálni a süket kék messzeségbe. Ha jól emlékszem, ilyesvalahogy hangzott az aznapi mondóka: Hahóóóó, hahóóóó, jóóó munkát. Engem Emilnek hívnak, hahóóóó!” Deák Ferenc: Három komolyodó fa

Nem emlékszem pontosan, mikor ismerkedtem meg Emillel, Alexszal és Bepóval, a jugoszláviai magyar próza álbajuszos ifjú hőseivel. Nem tudnám megmondani, ki hozta divatba ezeket az exportképes keresztneveket, annyi azonban bizonyos, hogy viselőik öt-hat éve itt lézengenek az orrunk előtt.

Alex, Bepó és Emil után Giluna, Oszkár és Mór ütött sátrat a vajdasági akácok alatt, s Nyájas Olvasónk morogva vette

^{*}Az I. közlést lásd a Névtani Értesítő 4. számában.

tudomásul, hogy ezután majd lépten-nyomon előkelő és rejtélyes idegenekbe botlik, ha jugoszláviai magyar könyvet vesz a kezébe.

Emil és társai: Albert, Meril, Pepino és Anibale a rövid novella után a terjedelmesebb elbeszélést is kisajátították, később pedig a tekintélyesebb prózai műnemek művelőinél kértek esztétikai menedékjogot. Néhány hónap leforgása alatt birtokukba vették a hangjátékot és a színdarabot is, s ettől aztán oly erőre kaptak, hogy utóbb a jugoszláviai magyar regényből minden magyarázkodás és teketória nélkül kirugdalták Bige Jós-káákat, s némi poszt egzisztencialista bánattal homlokukon, a helyükre telepedtek.

„Nos”, mondhatnám Emilék stílusában, „az ördögbe is”, így valahogy történt a merénylet. Mielőtt azonban messzemenő, egészen az Adriai-tenger partjáiig gyűrűző irodalmi következményeiről szót ejtenék, vessünk egy pillantást a vendéghajás, műfogsoros jövevények névjegyzékére.

Deák Ferenc Rekviem /1961/ és A Nap gyökerei /1965/ című novellagyűjtemén,ében ilyen utóneveket találunk: Emil, Bepó, Tea, Mór, Iván, Giluna, Leilla, Martin, Rino, Kálvin, Meril, Izabella, Gina, Alex, Leon, Ion, Barad, Kiré, Rota, Lille, Pepino és Angéla. Említésre érdemes az Üzlet /1960/, A tömeggyilkos /1961/, A merénylet /1964/, A kertész /1964/ és az Ünnepek /1966/ című elbeszélése is; a Híd című folyóiratban jelentek meg, s a következő nevek olvashatók bennük: Igor, Paolo, Vanda, Ábrahám, Jupiter, Miron, Leó, Anibale, Diana, Lucia, Dániel, Marina, Regina, Anasztasz, Hilda és Néró. Utazás a negyedik dimenzióba /1963/ című művében felbukkan „Santini gazda, a mediterráni csontos szőlősgazda” is, s jóllehet keresztnevét eltitkolja, csontos mediterráni mivoltából arra következtethetünk, hogy ő sem hallgat a Töhötöm névre.

Bányai János Álarc felett a nyári nap /1961/ című novelláskötetében lényegesen kevesebb az álbajuszos pótfigura, mint Deák elbeszéléseiben, de olykor az ő szereplőit is Emilnek, Leónak, Zizának vagy Linának hívják. A nyár anatómiája című hangjátékában /1962/ Melita viszi a szót, mégpedig érezhetően mediterrán hangsúllyal, a pannóniai Melittákat ugyanis a Ma-

gyar Utónévkönyv nagyalföldi konyhalatinsággal két t-vel tisztelte meg. Bányai Tájképvázlat, árnyék nélkül /1966/ című, Új Symposion-beli novellájában a Helén név szerepel, a mediterrán mondavilág legszebb asszonyát idézve emlékezetünkbe, Zethos karja című esszé-vázlata pedig /Új Symposion, 1965/ a mediterrán-thébai király, Zéthosz erejéről mond példázatot.

Major Nándor Reménység című drámájában /Híd, 1964/ Emil és Rudi, a „két magas, nyúlánk értelmiségi” a főszereplő, Dél /1965/ című regényében pedig Auguszt, Bert, Mario, Mandina, Elvira, Igor, Olivera és Angelina úgyszólván egymásnak adják a kilincset. Emil a Büntetés /1960/ című elbeszélésében jelenik meg először, miután Deák Ferenc Három komolyodó fa /1959/ című novellájában már elnyújtottan jóóó munkát kiabált a süket kék messzeségben tovaevező halászoknak. /Ezek az írások is a Híd-ban jelentek meg./

A jobb áttekintés kedvéért olvassuk el még egyszer ezt a hevenyében összeírt, betűrendes névsort:

ÁBRAHÁM	HELÉN	MARIO
ALBERT	HILDA	MARTIN
ALEX	IGOR	MELITA
ANASZTASZ	ION	MERIL
ANGÉLA	IVÁN	MIRON
ANGELINA	IZABELLA	MOR
ANIBALE	JUPITER	NÉRO
AUGUSZT	KÁLVIN	OLIVERA
BARAD	KIRÉ	OSZKÁR
BEPO	LEILLA	PAOLO
BERT	LEO	PEPINO
DÁNIEL	LEON	REGINA
DIÁNA	LILLE	RINO
ELVIRA	LINA	ROTA
EMIL	LUCIA	RUDI
GILUNA	MANDINA	TEA
GINA	MARINA	VANDA
		ZIZA

Mivel Emil, Regina, Jupiter és Mór váratlan megjelenésének egyelőre nincs hitelt érdemlő prózaelméleti magyarázata, az úttörők mindenkori kockázatát vállalva, alkotáslélektani feltételezésekbe bocsátkozom; egy későbbi, egzakt felmérés bizonyára újabb eredményekkel gazdagítja majd irodalomtudományunkat.

Íróink valószínűleg azért fogadták bizalmukba Emilt és társait, mert a belső alkotói elfáradások s a külső irodalmi divatok következtében a Vajdaságban honos János, Pista, Antal és Lajos név nem váltott ki belőlük semmilyen emóciót. Értebben fogalmazva: globális szenzibilitásuk a nómenklatúra esztétikájában is autentikusan affirmálódott, revelálva mindazokat a tendenciákat, amelyek a mi radikális szituációinkban perspektivikusan adekvátak voltak.

Kövessük nyomon az alkotóindulatot!

Prózaírónk elhatározza, hogy még a héten ír egy remekművet az utókornak. Elhatározását tett követi: ünneplőbe öltözik, nyakkendőt köt, és írógépjéhez ül. Most már csak azt kell eldöntenie, hogy milyen nevet viseljenek megírandó művének fő-, mellék- és járulékos szereplői.

Írónk hosszas fontolgatás után megnedvesíti kicserepesedett ajkait, és lassan, tétován lekopogja, hogy Jani. Aztán csak ül a nagy vajdasági éjszakában, és néz maga elé, s az égvilágon semmi se jut eszébe. -- Ki ez a Jani? -- ráncolja homlokát. -- Ki az ördög ez a Jani? A nevéből ítélve egyszerű, becsületes, dolgos ember ... Nem novellatéma. Most, hogy a nevét papírra vetettem, olyan érzésem támadt, mintha csak azt írtam volna le, hogy krumpli. Lássuk csak: a krumplinál irodalmibb kifejezésünk is van, a burgonya. A kutyánál választékosabb az eb. Jani tehát maradjon veszteg; nekem bonyolult, összetett s a mi kor urbánus ellentmondását autentikusan átélő személyiségekre van szükségem. Jani helyett Emilre és más, magas, nyúlánk értelmiségiekre.

Eddig rendben is volna minden. Következnék a mese, a történet, amely Emil jóvoltából el is kezdődik annak rendje és módja szerint. Elbeszélőnk homlokán kisimulnak az iménti gond

redői, s elkezd bonyolítani a cselekményt, meg mindazt, amit bonyolítani kell: követhetik egymást a változó idősíkok, a mélylélektani meglátások, az abszurd létállapotok, s ábrázolhatóvá válik a mai ember komplett elidegenedése is.

A Tanácstalan Olvasó lassan kezdi megszokni Emilt, de ekkor a történet színhelyére besompolyog Anibale, kisvártatva pedig Mór. Mögöttük ott kullog Bepó, Oszkár és Vanda, Rudi, Pepino és Jupiter, valamint Giluna, Ábrahám és Dummer Auguszt. Olvasónk ettől ideges lesz, de prózaírónk szent örületben munkájába feledkezik, és többé tudomást sem vesz róla.

Munkájába feledkezik a következőképpen:

„Gina izgatón szép mozdulatokkal odakúszott mellém.

-- Mondd, mi a neved? ... Tulajdonképpen nem azért kérdezem, mintha másképpen nem tudnám megérteni azt, amit majd mesélsz nekem ... s végső fokon nem is azért, mintha a név jelentene valamit, csupán a szülők vagy a keresztapa fantáziájáról szeretnék tanúbizonyságot szerezni ... s ha nem akarsz róluk beszélni, akkor mondj valami ... világtájat .. Én Gina vagyok ... Apám valamikor gyarmatáru-kereskedést vezetett, de összeomlott a gyarmat is, az áru is, a kereskedés is, apám is ... Keresztapámnak köszönhetem a nevem, de mondom, ez egyáltalán nem fontos ... Látod, a nőstények szokása: sokat beszélek.

-- Dél!

-- Dél?

-- Dél!!

-- Délkelet?

-- Dél! A forró dél! Narancs-dél, banán-dél, kókusz-dél, szerecsen-dél!

-- Mondom, hogy összeomlott a gyarmat is, az áru is, és a kereskedelem is ...

-- Gina! Tényleg Dél vagyok! -- válaszoltam halkán."

Prózaíróink önkéntelenül is kikiabálják műhelytitkaikat. Deák Ferenc Vacsora című idézett novellájában /A Nap gyökerei című kötetében jelent meg, aki nem hiszi, járjon utána/, Deák novellájában Gina kerekít alkalmi sorstragédiát a neve köré, a nőstények bevett szokása szerint. Gina úgy érzi, valamit meg

kell magyaráznia; valamit, mégpedig keresztatyja, az író helyett. Hogy „Mondd, mi a neved? ...” kezdetű monológja keresztül-kasul ostoba, ezúttal legyen harmadrangú kérdés. Tétélezzük fel, hogy elbeszélőnk egy ilyen, lihegős nőtényt akart elénk varázsolni. A baj abban van, hogy Gina, a lihegős nőtény nem arról liheg, amiről lihegnie kellene. Izgatón szép mozdulatokkal odakúszik a Dél nevű fiatalemberhez, de mindjárt az elején, bemutatkozáskor belegabalyodik a névadás esztétikájába. Továbbá a gyarmatáru-kereskedésbe és -kereskedelembé, annak ellenére, hogy ez egyáltalán nem fontos. A keresztapád sem fontos, és a neved sem fontos, nem azért kérdezem, Gina izgatón odakúszik hozzánk, de sajnos, nem ez lesz a fontos -- csak azért kúszik, mert bizonyos szülők s egy bizonyos keresztapa fantáziájáról szeretne "tanúbizonytságot" szerezni ... három pont ...

/.../

Közben összeomlott a gyarmat is, az áru is, a kereskedés is és Gina jobb sorsra érdemes apja is, de ez említésre sem érdemes. Emil, Bepó, Anibale és Mór megtette kötelességét.

A bökkenő abban van, hogy Emilék megjelenése óta egyre szótlanabb, egyre mogorvább az Olvasó. Üveges tekintettel csak néz maga elé, csak néz maga elé, és semmi se jut eszébe. Elbeszélőinknek valamilyen áthidaló megoldást kellene találniuk: Gina, az ábrándos nőtény, tán hitelt ad annak, hogy Bepó és Alex barátja tényleg Dél, de Jani, az Olvasó, aligha.

Mit kellene tenni? Ha emiliánus íróink másként nem tudják megírni műveiket, csak úgy, ha a műveik cselekménye a tengerparton játszódik, a szereplőiket pedig Rotának, Kirének és Rebekának hívják, lelkül rajta, az alkotói szabadságot nem kérdőjelezhetjük meg. Hiszen még az eklektikus Szentelek is implicite azon inszisztált, hogy ... -- könnyebb lesz idéznem: "Nem az a fontos, hogy a történet Bácskában vagy Bánátban játszódjék le, hogy a környezet színei megfeleljenek az idevaló táj színeinek. A szellem a fontos. A szellem, amit az író a színeken túl megérez, s amivel az író némi közösséget érez ... A lényeg az, hogy igazi életet, igazi mát adjon az író".

Vagyis: Emil és a szirének, a születendő művek fájdalommentes kihordhatósága érdekében csak bátran lépjenek színre. Miután azonban elbeszélőink pontot tettek munkáik végére, próbáljanak meg újrafogalmazni néhány dolgot: Giluna helyett írjanak An-nát, Bepó helyett Pétert, a karsztmezőket cseréljék fel kuko-ricaföldekre, poszt egzisztencialista álproblémáikat pedig mai életünk emberi problémáira.

/.../

/Megjelent a szerző Szabálytalan napló c. kötetében.

Forum, 1981. 35--44./

TÓTH JÓZSEF FARKAS

XIX. SZÁZAD ELEJI ÁLLATNEVEK

A NÉ. eddig több állatnév-gyűjteményt tett közzé. Úgy érezzük, hogy nem lenne érdektelen, ha régebbi gyűjtéseket is publikálunk. Sándor István figyelme az állatnevekre is kiterjed Sokféle című munkájában. A 12. kötetben /Tizenkettedik da-rab. Bétsben. 1808. 249--50/ a következő adatokat hozza:

A' Lovak, Ükrök 's Vadász és Juhász Ebeknek Magyar Neveik.

A' Lovaknak mostani Neveik.

Kedves, Kényes, Mérges, Szemes, Tsendes, Hajas, Szarvas, Talpas, Tsinos, Pajkos, Gyilkos, Holdos, Vidám, Bogár, Mokány, Pogány, Tündér, Büszke, Fetske, Vértse, Daru, Varju, Szártsa, Ráró, Rigó, Tsóka, Hóka, Tsillag, Szikra, Hajnal, Kesely, Hanti, Lutzi, Rózsi, Busa, Monyók, Hetes, Szajkó, Butzkó, Fitzkó, Matzkó, Szeg, Pej, Deres, Szürke, Fakó, Sárga.

Az Ükröknek mostani Neveik.

Barna, Szőke, Kese, Tartsa, Kajla, Buta, Szarvas, Villás, Hegyes, Tsákó, Bogár, Bodor, Sudar, Szilaj, Bimbó, Bige, Bojti.

A' Vadász Ebeknek mostani Neveik.

Sipos, Dobos, Lantos, Dudás, Kürtös, Gyöngyös, Szálkás, Vitéz, Betyár, Tsonka, Kurta, Tisza, Tüske.

A' Juhász Ebeknek mostani Neveik.

Bundás, Kormos, Lompos, Motskos, Piszkos, Borzas, Torzas,

Talpas, Farkas, Ordas, Medve, Vidra, Vigyáz, Bodri, Fari, Sajó, Dervet, Duna, Tisza, Szamos, Maros.

MIZSER LAJOS

EGY ÁLLATORVOS MEGFIGYELÉSEI AZ ANGOL ÁLLATNÉVADÁSRÓL

A közelmúltban jelent meg James Herriot könyve /All Things Bright and Beautiful/ magyar fordításban Egy állatorvos történetei címmel, Az élet dícsérete alcímmel Szász Imre kiváló fordításában a Gondolat Kiadónál /Bp., 1983. 456 lap/. Sok érdekes és hangulatos története közben szót ejt néha a szerző az angliai, pontosabban a Yorkshire-i állatelnévezési szokásokról is. Ezek közül idézek az alábbiakban néhányat.

31: „...Herbert zavartalanul közeledett egy másik juhhoz, amint az az etetővályú fölé hajolt, alábújt, s farka megint működni kezdett. Ebben a bárányban vitathatatlanul volt bátorság.

-- Rob -- kérdeztem, mikor a farmer elkapta a második betegemet. -- Miért nevezi Herbertnek?

-- Így híjják a legkisebb fiamat, és ez a bárány éppolyan, mikor így lehajtja a fejét és beindul, oszt nem fél.”

184: [Egy Dél-Skóciából vásárolt bikaborjú] „Díjnyertesektől származik apai ágon is, anyai ágon is -- mondta a fiatal farmer. -- Nagy pedigrés neve van: Hatodik Newton Montmorency -- röviden Monty.”

179: „A nagydarab ember szinte gúgyögött a két kis állatnak [kutya]. Az, hogy Phoebet Hoeblesnek hívta, jellemző volt.”

234: „Példának okáért: Mrs. Bond roppant változatos nevekkel adott a macskáinak. Híven londoni származásához, sok kandúrt az akkori idők nagy Arsenal csapatáról nevezett el. Volt köztük Eddie Hapgood, Cliff Bastin, Ted Drake, Wilf Copping, de egy ízben azért melléfogott, mert Alex Jamesnek évente háromszor megbízhatóan és rendszeresen kölykei születtek.”

234--5: „Bocsánat, Mrs. Bond -- mondtam a legkönnyedében --, nem értettem világosan ennek az utolsó macskának a nevét.

-- Ó, Hétszer-három? -- Visszamerengve elmosolyodott..
-- Igen, aranyos állat. Tudja, egymás után hétszer három köly-
ke volt, ezért úgy véltem, ez igen jó név neki, nem gondolja?
-- De igen, hogyné. Remek név, remek."

HAJDÚ MIHÁLY

APÁM KEDVENC LOVA

"Norbert, a névadó." Lovakról, zsokékról írt Vörös Attila a Magyar Hírlap hétvégi mellékletében. /1982. március 27./ Kiss József lóidomárról olvashattuk: A mester életének volt egy nagy időszaka, amelyet Norbert neve fémjelzett. Norberté, a lóé! Kiss József fia tőle kapta a nevét, és Norbert lett a pálya egyik legkitűnőbb lovasának, Vass József gyermekének a neve is..."

Feltűnik egy "Morfium" nevű ló is. Jogos a szójáték, vajon aki rendszeresen rá fogad, talán "morfinista" lesz?

- m r -

A BALATONI VITORLÁSNEVEKRŐL

Lipták Gábor, Nyitott kapu /Bp., 1982./ című könyvében elmondja Bernáth Aurél festő véleményét és szellemes ötleteit a balatoni vitorlásnevekről. „Egy 1959 júliusában kelt levélben az inotai legényszállásról ír [Bernáth Aurél]: >>A múltkor Füreden néztük a vitorlások neveit, topa Béká-t és a telitalálatot, a Tűzmadar-at, a Juhász Gyulá-t, és Te azt mondtad, hogy az ilyen névadás nem ilyen könnyű dolog -- mi az ördög legyen? -- kérdezted, Tulipán? Nefelejcs? Mivel tudom, hogy te a füredi hajóiparban is igazgatósági tag vagy ... nem különben az összes hajótulajdonos Hozzád fordul tanácsért, hogy vajon az Előre, Szabadság, Kis hamis nevek nem rontanák-e a füredi összképet -- mondom: mivel e téren kulcshelyezted van, nemkülönben /és nem utolsósorban/ mivel én is eleget ettem már a májamat a kikötőben ringó Zsuzsi-k, Rózsik, Potyká-k és

Sellő-k miatt. freskófestés közben rohamban leírtam neked 32 /harminckettő/ nevet, amellyel, ha vízre kerülnek, a fürredi kikötő egy csapásra európai rangra kerül.«

Azt ajánlja, lépjek azonnal porondra, és nyissak névadó irodát [...]

Aztán a »kellő áhítattal olvasandó« nevek következnek. Nincs itt módomban mind a harminckettőt felsorolni [nagy kár!], így csak az általa kereszttel jelölt /szerinte négyszázforintos/ neveket írom ide, bizonyosságul annak a gazdag és sokoldalú szellemnek, amely Bernáthot jellemezte: Álmavíz, Nádilány, Marili, Hínária, Ring, Hívsz, Ringovány, Ittmegott, Merszeszél, Habon, Hovate, Szélredől, Vizília, Ingleng, Habraleng, Nemcet, Csobogány.

Alább még felsorolja a névadó iroda árait, s megjegyzi, hogy ha valaki alkudni mer az általa szabott árakból, azoknak az alábbi két rezerv név ajánlható: PINAKKER és DR. STERN SAMU ÜGYVÉD.

[...] Nyilvánvaló, hogy perbe száll Debrőczi Tibor [a balatonfürredi szívszanatórium azóta elhunyt igazgató-főorvosa] szándékával, aki akkor nevezte el új hajóját Trinidad-nak."

H.M.

SUMMARY

GY. DÉCSY maintains the Pozsega and Pozsgai~Posgai place and family names to become from an old Hungarian form of Paul Christian name with added -s + -k diminutive suffixes. -- Á. SZABÓ T. certifies the parallel origins of the place names: Kolozsvár~Cluj~Klausenburg. -- I. BARABÁS gives the etymological structure of the settlement names in county Fejér. -- I. SOLYMÁR writes on the variants of a water name in county Tolna. -- L. VINCZE offers a new method to the examination of street names. -- M. HAJDÚ in this first part of his longer article shows the family names of the space between Garam and Ipoly rivers /at North-Hungary/ during the siecles XV.--XVI. -- G. VIRÁG gives the semantical system of the family names of Kishegyes, a Hungarian village in Jugoslavia. -- C. REUTER writes on a kind of family names, which are formed from the father's name by a possessive ending. -- A. SCHUBERT and O. TOMA are exposing a method to take stock of the name quantity by the frequency of the Christian names. -- M. NAGY is writing on the literary name-giving of an Hungarian writer /Vas Gereben/ in the XIX. century. -- K-I. MAYER is enumerating the proper names in the Hungarian idioms and proverbs.

In the column Debate /Vita/ C. REUTER is writing on a water name /Mérgeš 'angry'/ which is absent from the collection of the place names of county Tolna, although there is a bridge name on this brook. -- I. SOLYMÁR answers to the question: the bridge was built on another water.

In the column Workroom /Műhely/ L. VINCZE covers the XVth International Onomatological Congress. -- M. MOHR enumerates the articles on names from Aluta No. I--XIII. -- L. KIRÁLY shows the onomatological writings in the publications of county Somogy. -- L. FÜLÖP gives the list of the onomatological papers at the teachers' training school of Kaposvár. -- F. FARKAS renders account of the ending of the place names gathering in the district Jászberény. -- The two volumes of the place names of county Baranya were published in recent past and they are purchasable at Baranya megyei Levéltár, Pécs, Kossuth L. u. 11. H - 7621.

Készült az ELTE Soksorozítóüzemében
350 példányban
Felelős kiadó: Dr. Pölöskei Ferenc
Felelős vezető: Arató Tamás
ELTE 85379

